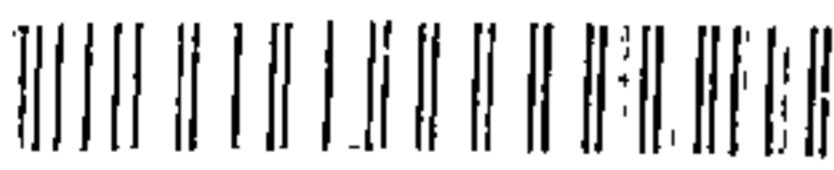

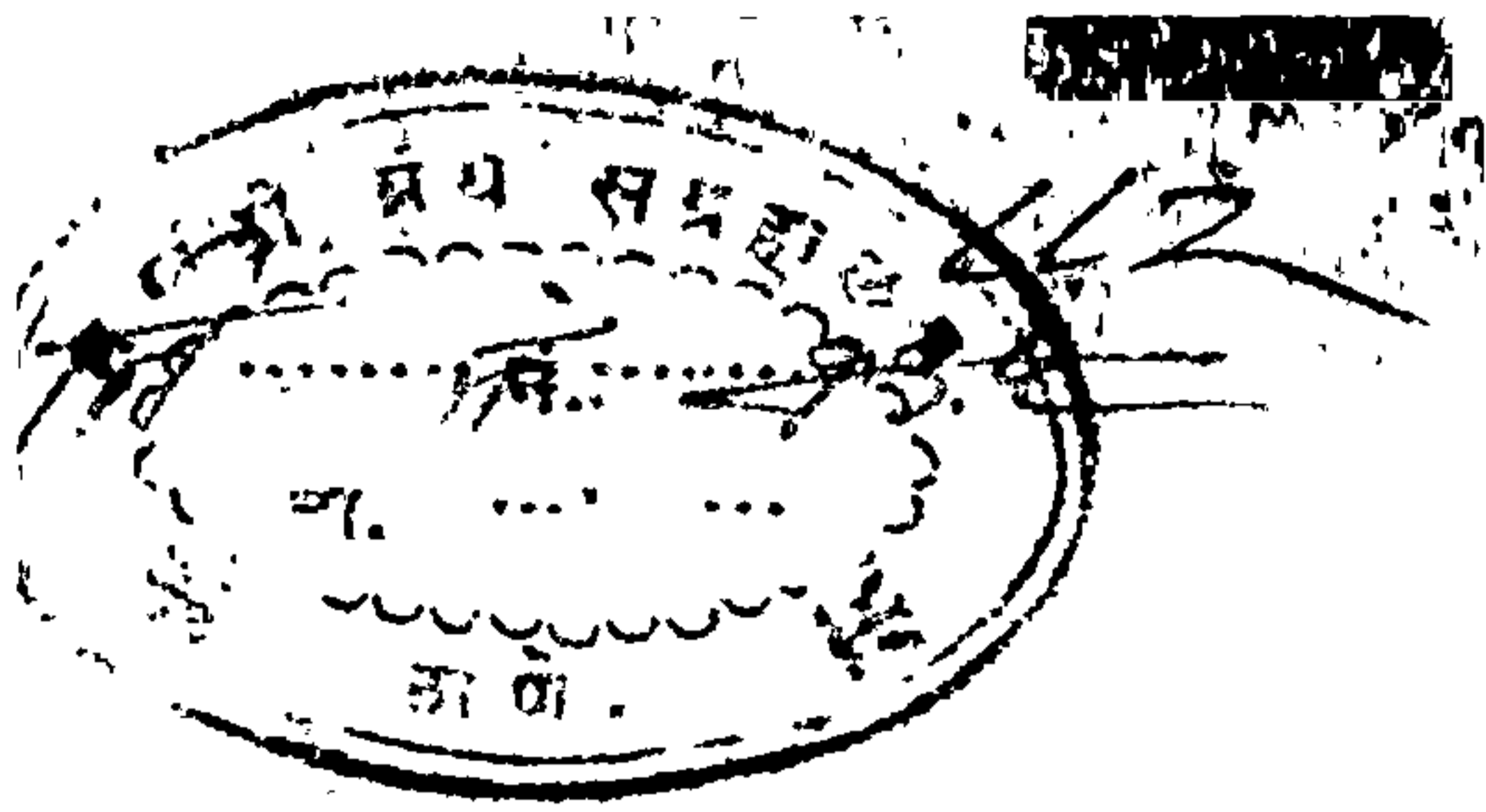
म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय

सं. नं.

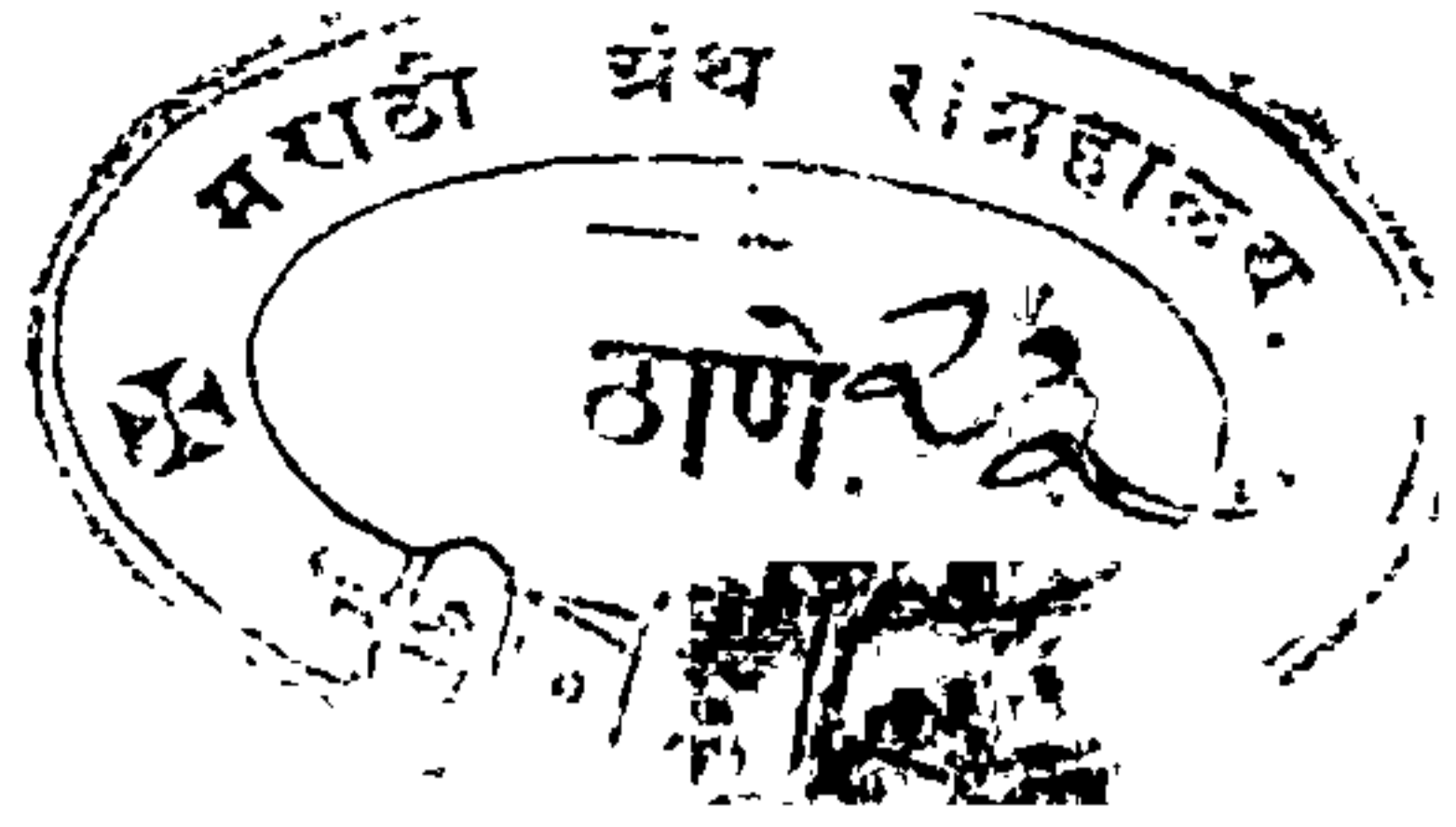

REFBK-000008

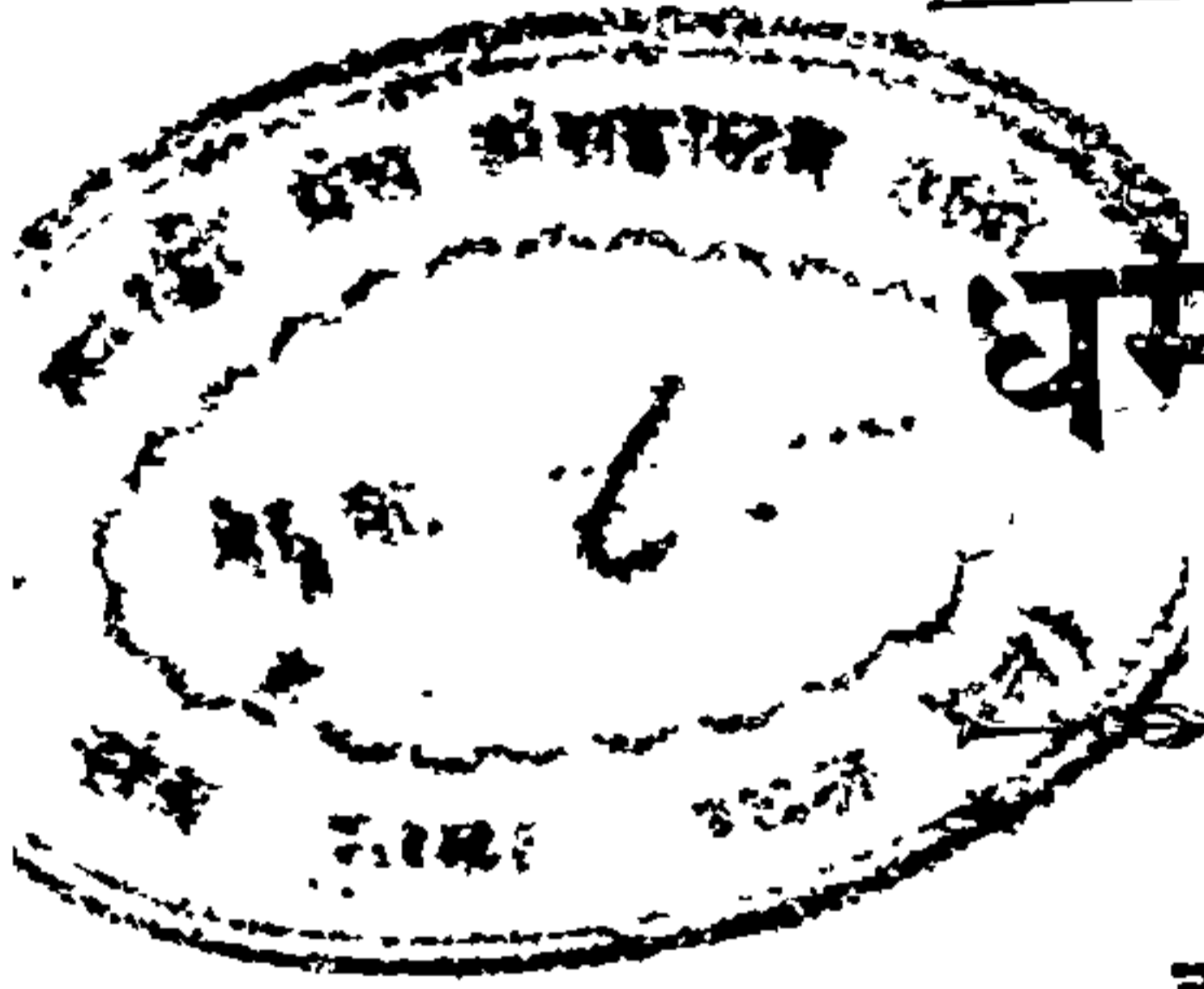
दा. ५-८

ग्रंथमाला

मासिक पुस्तकांत छापलेले प्रकरण ~~११~~

सं. ८८२

धम्मपद

हा ग्रंथ

REFBK-000008

रा. रा. यादव शंकर वावीकर

यांनी लिहिला

तो

विष्णु गोविंद विजापूरकर, एम्. ए.,

संपादक ग्रंथमाला

यांनी

वाई 'मोदवृत्त' छापखान्यांत छापविला.

किंमत ६ आणे.

समर्पणपत्रिका.

मुमुक्षु जनांस हातीं धरून मार्ग दाखविण्यासाठीं
 निरपेक्ष बुद्धीनें सदैव तत्पर असणाऱ्या
 सच्चिदानंदस्वरूपी श्री सद्गुरु
 सहजानंद स्वामीमहाराज यांचे
 चरणीं अर्पण असो.

या० शं० वावीकर.

प्रस्तावना.

जगांत जे अनेक श्रेष्ठ धर्म होऊन गेले व सांप्रतकाळीं अस्तित्वांत आहेत, त्या सर्वांत बौद्ध धर्मास बरेंच उच्च स्थल देण्यांत येतें. या धर्माचा संस्थापक गौतमबुद्ध हा पूर्वी वैदिक धर्मानुयायी असून वैदिक धर्मांतच त्याचें शिक्षण झालें होतें. परंतु, त्याच्या मनाचें कांहीं केल्या समाधान होईना, तेव्हां तो नवीन धर्मतत्त्वे शोधूं लागला. याप्रमाणें अरण्यांत एकान्त राहून बहुत वर्षेपर्यंत त्यानें मनन केल्यावर एक दिवस बोधिवृक्षाखालीं ध्यानस्थ असतांना त्यास कांहीं धर्मतत्त्वांचा शोध लागला आणि तेणेंकरून त्याच्या मनाचें शांतवन झालें. ज्यांपासून आपल्या मनाचें शांतवन झालें, तीं धर्मतत्त्वे लोकांस कळावीं, एका उत्तम धर्माचा संप्रदाय वाढवावा, जड मूढ लोकांच्या जन्माचें सार्थक्य व्हावें व सुलभ रीतीनें त्यांना ज्ञान व्हावें, या सद्देतूनें तो आपल्या धर्माचा लोकांस उपदेश करूं लागला. त्याचें मूलतत्त्व ह्मणजे आत्मोन्नति आणि मनोनिग्रह हें होय. मनुष्याच्या दुःखाचें मूळ वासना असून वासनेचें दमन केलें असतां मनुष्य निर्वाणपदास पोहोचतो. मनुष्याचीं मुख्य कर्तव्ये तीन (१) मनोनिग्रह (२) भूतदया आणि (३) सदाचरण.

हा बौद्धरूपी सूर्य उदयास आल्यावर याच्या दैदीप्यमान तेजाची प्रभा अखिल आर्यावर्तांत चोहोंकडे पसरली. पुष्कळ लोकांस हा नवीन धर्म आवडला व ते बुद्धाचे अनुयायी झाले. याप्रमाणें हा बौद्धधर्मवृक्ष अल्प काळांत मोठ्या झपाट्यानें वाढला. अखिल आर्यावर्तास यानें व्यापिलें, इतकेंच नाहीं तर सीलोन, मलाया, ब्रह्मदेश, सयाम, चीन, जपान, तसेंच तिबेट, तार्तरी, मंगोलिया व रशियांतील कांहीं भाग इत्यादि अनेक देशांत या धर्माचा प्रवेश व प्रसार झाला. या धर्मप्रसाराच्या कामीं लक्षावधि साधु पुरुषांनीं आपले देह चंदनाप्रमाणें घांसून लाविले आणि त्यांच्या पुण्यप्रतापानेंच या धर्माची येवढी मोठी अभिवृद्धि झाली.

प्राचीन काळीं प्राच्य देशांत हा धर्म सर्वमान्य झाला होता ह्मणून वर सांगितलेंच आहे. तसाच तो अलीकडे पाश्चिमात्य देशांतही सर्वमान्य झाला आहे. तिकडील अनेक लोक ह्या धर्माच्या भजनीं लागले आहेत.

अनेक बौद्धधर्मग्रंथांचीं त्यांनीं आपल्या भाषेत भाषांतरें केलीं असून त्यांतील उत्तमोत्तम तत्त्वांची ते वाखाणणी करीत आहेत.

‘धम्मपद’ हा बौद्ध ग्रंथ मूळचा पाली भाषेंतील असून पुढें याचीं अनेक भाषांत भाषांतरें झालीं. बौद्धग्रंथांचे तीन विभाग असून त्यांना ‘पीतकत्रय’ (तीन परड्या) असें नाम आहे. (१) विनयपीतक (२) सूतपीतक (३) अभिधम्मपीतक. यांपैकीं धम्मपदाचा समावेश सूतपीतकेत करण्यांत येतो. कित्येक बौद्धग्रंथांचे पांच विभाग करतात व त्यांना ‘निकाय’ असें नामधेय देतात. धम्मपद हा बौद्धग्रंथांतील एक प्रमुख ग्रंथ होय. बुद्धानें आपल्या अनुयायांस जो वारंवार उपदेश केला, जें हृदय सांगितलें, आपल्या शिष्यांस जे पाठ शिकविले ते या ग्रंथांत सूत्ररूपानें सांठविले आहेत.

बुद्ध हयातींत असतांना त्याच्या उपदेशामृतास लेखनरूपी जड स्वरूप देण्यांत आलें नव्हतें व तसें देण्याचें कारणही दिसलें नाहीं. आपल्या अलौकिक तेजाच्या योगेंकरून त्यानें आपल्या अनुयायांचीं अंतःकरणें प्रकाशित केलीं व त्याचा बोध गुरुपरंपरेनें जीवमान होता. राजगृह येथें तो निर्वाण पावल्यावर त्याच्या सर्व अनुयायांस त्या महात्म्याचीं वचनें एकत्र करून तीं लिहून ठेवण्याविषयीं फारच आवश्यकता वाटूं लागलीं आणि तोच उद्देश मनांत धरून त्यांनीं राजगृह येथें मोठी धर्मसभा (संगीति) भरविली. बौद्धधर्मानुयायांच्या ज्या तीन मोठ्या धर्मसभा झाल्या त्यांपैकीं ही पहिली सभा होय. इ० सन पूर्वी ४७७ (किंवा ४८५) सालीं ही सभा भरली होती. या सभेचें काम काश्यप, आनंद आणि उपाली या सत्पुरुषांकडेस होतें. पैकीं काश्यप यानें बुद्धसूत्रें एकत्र करून ‘धम्मपद’ लिहिलें, असें बौद्ध लोकांचें ह्मणणें आहे. यात्रेळीं व यापुढें बौद्ध धर्मग्रंथ लिहून काढण्यांत आले. दुसरी धर्मसभा वैशाली येथें इ० स० पूर्वी ३७७ सालीं भरली. हींत बौद्ध धर्मांत असलेले अनेक मतभेद काढून टाकण्याविषयीं चर्चा झाली. तिसरी सभा अशोक राजानें इ० स० पूर्वी २४२ सालीं पाटलीपुत्र (पाठ्या) येथें भरविली. हींत बुद्धधर्माज्ञा ह्मणून जे अनाचार चालत होते ते बंद केले.

वेद, रामायण किंवा महाभारत या प्राचीन ग्रंथांच्या कालनिर्णयाबद्दल

जशी काथ्याकूट चालू आहे व विद्वान् लोकांत मोठा वितंडवाद माजला आहे, तद्वत्च या बौद्धधर्मग्रंथांच्या कालाविषयीही वाद चालू आहेत. कोणाचें मत कोणाच्या मताशीं जुळत नाहीं अशी सध्या स्थिति आहे. ती काथ्याकूट येथें करून वाचकांस व्यर्थ शिणविणें अपयोजक होय. कालावरून ग्रंथाचें महत्त्व सिद्ध होतें, नाहीं असें नाहीं. परंतु त्याहीपेक्षां तें ग्रंथावरूनच अधिक सिद्ध होतें. करितां वाचकांनीं ग्रंथावलोकन काळजीपूर्वक करून त्यांतील रहस्याकडे विशेष लक्ष्य द्यावें ह्मणजे झालें.

‘ धम्मपद् ’ या शब्दाचे ‘ धर्माच्या पायऱ्या ’ ‘ धर्ममार्ग ’ ‘ धर्मसूत्रे ’ ‘ सदाचाराचा रस्ता ’ असे अनेक अर्थ होतात. परंतु यांतील पहिला अर्थ सामान्यतः विशेष प्रचारांत दिसतो. प्राचीन काळीं या ग्रंथाचीं भाषांतरें संस्कृत, चिनी, म्याले, तिबेटी, ब्रह्मी, मंगोली, जपानी इत्यादि अनेक भाषेंत झालीं. अलीकडे या ग्रंथाचीं भाषांतरें पाश्चिमात्य देशांत ल्याटीन, इंग्लिश, फ्रेंच, जर्मन, डेन्स इत्यादि अनेक भाषेंत झालीं आहेत आणि यामुळें या ग्रंथांतील रहस्याचा स्वाद अनेक देशांतील भिन्न भिन्न भाषा बोलणाऱ्या लोकांस सहज मिळत आहे. या ग्रंथांत ४२३ श्लोक असून त्यांना ‘ गाथा ’ अशी संज्ञा आहे. या ग्रंथावर बुद्धिघोषानामक एका बौद्ध पंडिताचें पाली भाषेंत मोठें भाष्य आहे. तें उत्तम व मार्मिक असून इ. स. पांचव्या शतकाच्या पूर्व अर्धांत लिहिलें असावें असा पुरावा सांपडतो. ह्या धर्मग्रंथांत सांगितलेला उपदेश श्रोत्याच्या मनावर चांगल्या रीतीनें ठसावा ह्मणून बुद्धिघोषानें दृष्टांतरूप कथा दिल्या आहेत. त्या वाचल्या असतां तत्कालीन स्थितीचा बराच बोध होतो.

सनातन आर्यधर्म व बौद्धधर्म या दोन्ही धर्मांचें किती साम्य आहे, हें येथें सांगितलें असतां अप्रासंगिक न होतां त्यापासून बराच बोध होणार आहे. कोणत्या धर्मांत जेव्हां कर्ममार्गाचें फार प्राबल्य होतें, विधि किंवा संस्कार हेच मोक्षमार्ग आहेत अशी जेव्हां लोकांची समजूत होऊन ते या बाह्य साधनांतच गुंग होतात, अंतःस्थ ज्ञानज्योतीची त्यांना विस्मृति पडून ते ज्ञानहीन होतात व अशा रीतीनें धर्मग्लानि झाली कीं नवीन धर्मसंस्थापक उत्पन्न होऊन तो पुनः धर्मास सोज्ज्वलत्व आणतो. लोकांची

अज्ञानपटले काढून व्यांना सन्मार्गास लावतो. वैदिक कर्मकांडाची अतिशय वाढ होऊन कर्मविधींतच लोक गुंग झाले, तेव्हां ती शोचनीय स्थिति कित्येक महर्षींस नापसंत झाली व व खरें ज्ञान कशांत आहे, याविषयीं ते स्वतंत्र विचार करूं लागले. यांपैकींच कपिलमहामुनि हे एक असून त्यांनीं ' सांख्यप्रवचन ' नामक ग्रंथ लिहून सांख्यशास्त्र निर्माण केले. त्याला सांख्यशास्त्राचा आदिप्रवर्तक असें ह्मणतात. पुढे शिष्यपरंपरेनें या सांख्यशास्त्राचा बराच प्रसार झाला. वेदान्तविषयासंबंधीं जीं षड्दर्शनें आहेत त्यांत या शास्त्राचा समावेश झाला.
 (१) सांख्यदर्शन (२) योगदर्शन (३) जैमिनिदर्शन (पूर्वमीमांसा)
 (४) वेदान्तदर्शन (उत्तरमीमांसा) (५) वैशेषिकदर्शन आणि
 (६) न्यायदर्शन हीं षड्दर्शनें होत. यावरून सांख्यमताची योग्यता केवढी आहे, हें वाचकांच्या सहज ध्यानीं येईल. सांख्यदर्शनाला निरीश्वरवाद ह्मणतात.

इहलोकीं निवृत्तिमार्गाचें अवलंबन करणें हाच मोठा पुरुषार्थ असून तादितर सर्व खटपट व्यर्थ, इंद्रियांचें दमन हेंच सत्कर्म; याप्रमाणें सत्कर्म-वाद, तसेंच कारणावांचून कार्य नाही, कार्य झालें कीं त्यास कारण अवश्य पाहिजे, कार्याचें उगमस्थान कारणांत असतें, याप्रमाणें परिणामवाद, हीं सांख्यमतें होत. कपिल, आसुरी आणि पंचशिख हे या मताचे होते. हें शास्त्र अतिपुराण असून पुढें यांत दोन मतें झालीं—(१) निरीश्वरवाद आणि (२) सेश्वरवाद. सेश्वरवादी सांख्यमतास ' योगदर्शन ' हें निराळें नांव पडलें. पतञ्जलि, व्यास आणि याज्ञवल्क्य हे या मताचे होते. या शास्त्राविषयीं येथें अधिक लिहिण्याचें प्रयोजन नाही. गौतमबुद्ध हा सांख्यमतवाद्याप्रमाणें निरीश्वरवादी होता. त्याच्या मतांची या शास्त्राशीं पुष्कळ साम्यता दिसून येते. त्याचें तत्त्वज्ञान कांहीं नवीन नव्हतें. प्राचीन तत्त्वज्ञानाचा अभ्यास करून त्यावर त्यानें पुष्कळ मनन केले होते. त्यानें विशेष केले तें हेंच कीं, पूर्वीचें गहन तत्त्वज्ञान सुलभ रीतीनें दृष्टांत व दाखले देऊन लोकांच्या मनांत उतरेल अशा रीतीनें त्यांना सांगण्याचा उपक्रम केला. तो वेदप्रामाण्य मानीत नसे. पूर्वी ऋषिमुनींनीं जें ज्ञान सांगितलें आहे, तेंच मी तुझांस सांगत आहे असें ह्मणून त्यानें प्राचीन ज्ञानाचें

उज्ज्वलन केलें नाहीं, तर मी जें सांगतों तें नवीन, माझा धर्म नवीन, याप्रमाणें सांगून त्यानें नवीन धर्माची प्रस्थापना करण्यास आरंभ केला. पुढें त्याचेच देव्हारे माजले, त्याच्या मूर्ति करून लोक पुजूं लागले व त्याच्या संप्रदायास त्याचेंच नांव पडलें आणि यामुळेंच पुढें बौद्धधर्मास अगदीं निराळें स्वरूप प्राप्त झालें.

बौद्धधर्म ज्यावेळीं अस्तित्वांत आला त्यावेळची वैदिक धर्माची स्थिति समाधानकारक नव्हती. वेदकालीं वेदाचें अध्ययन करण्याचा अधिकार त्रिवर्णास असे. परंतु पुढें तो मनु पालटला. ब्राह्मणच वेदाध्ययन करूं लागले. इतरांस वेदाध्ययन करण्याची मनाई झाली. यामुळें धर्मशिक्षणाचा लोप झाल्यामुळें एका बाजूनें समाजांत अज्ञान वाढत चाललें आणि दुसऱ्या बाजूनें कर्ममार्गाचें स्तोम दिवसेंदिवस विशेष वाढत चाललें. यज्ञयागादि क्रियाकर्मांतराविषयीं ग्रंथ निर्माण होऊन यज्ञविधींतच दीक्षित गुंग झाले. ज्ञानाचा लोप झाला व यज्ञयाग करून स्वर्गसुखप्राप्ति करून घेण्याविषयीं सर्व इच्छा करूं लागले. अशी दुःस्थिति चोहोंकडे माजली. तेव्हां गौतमबुद्ध जन्मास आला. लौकिक भाषेंत दृष्टांतरूपानें व सुलभ रीतीनें यानें तत्त्वज्ञानाचा लोकांस उपदेश करण्याचा आरंभ केला. तेव्हां सर्व लोकांचे डोळे उघडले. ज्या कित्येक उत्तमोत्तम धर्मतत्त्वांची लोकांस विस्मृति पडली होती तीं पुनः त्यांच्या दृष्टोत्पत्तीस आलीं.

बौद्धधर्माचा प्रसार होऊन लोक निरीश्वरवादी झाले. पूर्वमीमांसक व कर्मवादी यांचें पुनः प्रस्थ वाढलें. शाक्त, शैव, भैरव, वैष्णव, पाशुपदवादी, गाणपत्य, कापालिक, सौगत, सौर, वाराह, सांख्य, कपिल, बौद्ध इत्यादि अनेक मते प्रचलित होऊन एकंदर समाजांत फारच घोटाळा माजला. ही शोचनीय स्थिति दूर करण्याकरितां जगन्निघंट्यानें श्रीशंकराचार्यांस जन्मास घातलें. आचार्यांनीं आपल्या अलौकिक बुद्धीनें व विशाल ज्ञानाच्या योगानें हिमालयापासून तों कन्याकुमारीपर्यंत अखिल आर्यावर्तांत दिग्विजय करून सर्व मतांचें खंडन केलें व सनातन आर्यधर्माची पताका आर्यावर्तांत चारी दिशेस रोंवून फडकविण्यास लाविली. येवढें महत्कार्य करून ते स्वस्थ असले नाहींत. वेदान्त, उपनिषद् इत्यादि ग्रंथांत ज्या कांहीं विसंगत गोष्टी

दिसून येत होत्या त्या सर्वांचीं मोठमोठीं भाष्यें लिहून एकवाक्यता केली आणि आपल्या ठायीं असलेल्या ईश्वरी तेजाची उत्तम साक्ष ह्मणूनच कीं काय अद्वैतमताची संस्थापना केली !

बौद्ध धर्माचा उच्छेद झाल्यावर बौद्ध लोक हा देश सोडून बाह्यदेशीं गेले नाहींत, तर ते येथेंच राहिले. त्यांनीं पुनः धर्मांतर केलें व आचार्यांनीं त्यांना आर्यधर्माची दीक्षा दिली. अशा रीतीनें त्यांचा पुनः आर्यलोकांत समावेश झाला. यावरून हें उघड आहे कीं, बौद्धांस आह्मी त्याकाळीं परधर्मीय समजत नव्हतो. ज्याप्रमाणें आह्मी सांख्यमतास मान देतो, कपिल, आसुरी आणि पंचशिख या आचार्यांस पूज्य समजतो, त्याच मालिकेंत गौतमबुद्ध व त्याचा बौद्धधर्म यांसही आह्मी गोंवावें व आपल्या ह्या जुनाट सनातन आर्यधर्माची तो धर्म एक शाखा आहे असें समजावें, हें किती उचित आहे हें वाचकांच्या ध्यानीं आलें असेल.*

मूळ ग्रंथ पाली भाषेंत असून त्याचें इंग्रजींत भाषांतर प्रोफेसर मॅक्समुल्लर यांनीं केलें आहे. प्रस्तुत भाषांतर त्यांच्या इंग्रजी ग्रंथावरून केलें असून तें करतेवेळीं त्यांच्या ग्रंथाच्या दोन्ही आवृत्त्या, बील यांचा “ धम्मपद ” नामक ग्रंथ, बुद्धिघोषा यांच्या दृष्टान्तरूप गोष्ठी, कलकत्ता येथील बुद्धिस्टिक् सोसायटीचा ‘ धम्मपद ’ ग्रंथ इत्यादि ग्रंथ पाहिले असून सुबोधपत्रिकेंत बारा चौदा वर्षे मधून मधून जें धम्मपदाचें मराठी भाषांतर येत होतें तेंही पाहिलें आहे. या सर्व ग्रंथांपासून जी मदत मिळाली आहे, त्याबद्दल मी त्या ग्रंथकर्त्यांचा फार ऋणी आहे.

ही अल्प सेवा माझ्या देशबांधवांस सादर केली आहे, ती त्यांना रुचेल अशी दृढतर आशा आहे.

मुंबई.

३०-१०-१९०१.

ग्रंथकर्ता.

* अशी एकवाक्यता करण्याच्या हेतूनें मीं कोल्हापूर येथील ग्रंथमालेंत (जून १८९९ अंक ६३ यांत) ‘ गौतमबुद्ध आणि शंकराचार्य ’ हा लेख लिहिला आहे तो पहावा.

अनुक्रमणिका.

पान.

भाग १	ला—यमकवर्ग	१-३
भाग २	रा—अप्रमादवर्ग	३-४
भाग ३	रा—चित्तवर्ग	४-५
भाग ४	था—पुष्पवर्ग	६-७
भाग ५	वा—बालवर्ग	७-९
भाग ६	वा—पांडितवर्ग	९-१०
भाग ७	वा—अर्हतवर्ग	११-१२
भाग ८	वा—सहस्रवर्ग	१२-१३
भाग ९	वा—पापवर्ग	१३-१५ .
भाग १०	वा—दंडवर्ग	१५-१७
भाग ११	वा—जरावर्ग	१७-१८
भाग १२	वा—आत्मवर्ग	१८-१९
भाग १३	वा—लोकवर्ग	१९-२१
भाग १४	वा—बुद्धवर्ग	२१-२२
भाग १५	वा—सुखवर्ग	२२-२३
भाग १६	वा—प्रियवर्ग	२४-२५
भाग १७	वा—क्रोधवर्ग	२५-२६
भाग १८	वा—मलवर्ग	२६-२८
भाग १९	वा—धर्मशीलवर्ग	२८-३०
भाग २०	वा—मार्गवर्ग	३०-३२
भाग २१	वा—प्रकीर्णकवर्ग	३२-३३
भाग २२	वा—निरयवर्ग	३४-३५
भाग २३	वा—नागवर्ग	३५-३७
भाग २४	वा—तृष्णावर्ग	३७-४०
भाग २५	वा—भिक्षुवर्ग	४०-४३
भाग २६	वा—ब्राह्मणवर्ग	४३-४७

धम्मपद.

वा. क्र.

१- यमकवर्ग.

१ आपली सद्यः स्थिति ह्यणजे आपल्या गतविचारांचें पर्यवसान होय. ती आपल्या मनावर अवलंबून असते, तिचा उगम मनापासून असतो. ज्याप्रमाणें रथ ओढणाऱ्या बैलाच्या मागोमाग चाक धांवतें, त्याप्रमाणें कुबुद्धि धरून जो मनुष्य बोलतो किंवा वागतो त्याच्या मागोमाग दुःख धावतें.

२ आपली सद्यः स्थिति आपल्या गत विचारांचें फळ होय. ती आपल्या मनावर अवलंबून असते, तिचा उगम मनापासून असतो. मनामध्ये शुभ आशय किंवा सुविचार असले ह्यणजे मनुष्य त्याप्रमाणें बोलतो किंवा वागतो. आणि सांवलीप्रमाणें सुख नेहमीं त्याजबरोबर चालतें.

३ ह्यानें माझी निर्भर्त्सना केली, ह्यानें मला मारलें, ह्यानें माझा पराभव केला, ह्यानें मला लुबाडलें— असे विचार जे मनांत बाळगतात त्यांचें त्या मनुष्याशीं वैर कधींही संपावयाचें नाहीं.

४ ह्यानें माझी निर्भर्त्सना केली, ह्यानें मला मारलें, ह्यानें माझा पराभव केला, ह्यानें मला लुबाडलें— असे विचार जे मनांत बाळगीत नाहीत त्यांच्या मनुष्याशीं वैर संपतें.

५ कारण वैरानें वैर कधींही नष्ट होत नाहीं तर तें प्रेमानें नष्ट होत असतें असा जुना सिद्धांत आहे.

६ आपण येथेंच मरणार आहों, हें साधारण लोक मनांत आणीत नाहीत; परंतु जे हें मनांत बाळगतात त्यांचीं भांडणें (तंटे) तेव्हांच निटतात.

७ जो सुखाचीच अपेक्षा धरून रहातो, जो इंद्रियांचें संयमन करीत नाहीं, जेवणांत मितपणा राखीत नाहीं, जो आळशी आणि दुर्बळ त्यास, ज्याप्रमाणें झंझावात कमजोर झाडांस पाडून टाकितो त्याप्रमाणें मार (मोह उत्पन्न करणारा अथवा कामदेव) त्याला खचित पाडून टाकील.

८ ज्याप्रमाणें शिलामय पर्वतास वारा पाडूं शकत नाहीं, त्याप्रमाणें जो सुखाचीच अपेक्षा धरून रहात नाहीं, ज्याचा इंद्रियांवर पूर्ण दाब आहे, ज्याचा आहार नेमस्त, जो श्रद्धावान आणि खंबीर त्यास मार कधींही पाडूं शकणार नाहीं.

९ पापाचें क्षालन केल्याशिवाय जो पीत* वस्त्रें धारण करण्यास इच्छितो तो सत्यइंद्रिय निग्रहापासून दूर असल्यामुळें पीतवस्त्रें धारण करण्यास अगदीं अयोग्य होय.

१० परंतु अंतःकरणाचा मळ ज्यानें घालविला आहे, सद्गुण ज्याच्या अंगीं पूर्ण बाणले आहेत, सत्यइंद्रिय निग्रहानें जो विशिष्ट आहे, तो पीतवस्त्रें धारण करण्यास अगदीं योग्य होय.

११ ज्यांना असार तें सारसें वाटतें आणि सार तें असारसें वाटतें, ते असत्य वासनांनीं भरलेले असल्यामुळें त्यांना सार कधींही प्राप्त होत नाहीं.

१२ ज्यांना सार तें सारच वाटतें आणि असार तें असारच वाटतें ते सत्यविचारांनीं भरले असल्यामुळें त्यांस सार प्राप्त होतें.

१३ नीट न शाकारलेल्या घरांत ज्याप्रमाणें पावसाचा रिधाव होतो, त्याप्रमाणें अविवेकी मनामध्ये विकाराचा रिधाव होतो.

१४ चांगल्या शाकारलेल्या घरांत ज्याप्रमाणें पावसाचा रिधाव होत नाहीं, त्याप्रमाणें विवेकी मनामध्ये विकाराचा रिधाव होत नाहीं.

१५ पापी मनुष्य इहलोकीं क्लेश पावतो आणि परलोकींही क्लेश पावतो; उभयलोकीं क्लेश पावतो. आपलें पापकर्म पाहून त्यास दुःख होतें, त्यास शोक होतो.

१६ सदाचरणी मनुष्यास इहलोकीं आनंद होतो व परलोकींही आनंद होतो; उभयलोकीं आनंद होतो. आपलें शुद्ध कर्म पाहून त्याला संतोष वाटतो व आनंद होतो.

१७ दुराचरणी मनुष्य इहलोकीं कष्ट पावतो व परलोकींही कष्ट पावतो; तो उभय लोकीं कष्ट पावतो. आपण केलेलें दुराचरण पाहून त्यास दुःख

* बौद्ध आचार्य पीतवस्त्रें (काषाय) धारण करतात.

होतें; आणि दुराचरण करण्यास प्रवृत्त होतेवेळी त्यास अधिक दुःख होते.

१८ सदाचरणी मनुष्यास इहलोकीं सौख्य होते आणि परलोकींही सौख्य होते. त्यास उभय लोकीं सौख्य होते. आपलें सदाचरण पाहून त्यास आनंद होतो; आणि सन्मार्गास जेव्हां तो प्रवृत्त होतो तेव्हां त्यास त्याहीपेक्षां अधिक आनंद होतो.

१९ प्रमत्त मनुष्यास बौद्ध शास्त्राचें (सांहितेचें) पुष्कळ पाठांतर असलें, परंतु तो जर त्याप्रमाणें वागत नाही तर ज्याप्रमाणें दुसऱ्यांच्या गाई मोजणाऱ्या गुराख्यास त्या प्राप्त होत नाहीत, त्याप्रमाणें त्यास श्रमणपणा (आचार्यत्व) प्राप्त होत नाही.

२० ज्यानें विषयवासना, वैर आणि मोह यांचा त्याग केल्या आहे, ज्यास सत्यज्ञान आणि मनःशांति प्राप्त झाली आहेत, जो इहलोकासंबंधीं आणि परलोकासंबंधीं कोणत्याही गोष्टीची काळजी करित नाही—अशा शास्त्रानुज्ञेप्रमाणें वागणाऱ्या मनुष्यास शास्त्राचें जरी थोडें पाठांतर असलें तरी त्यास श्रमणत्व (आचार्यत्व) प्राप्त होते.

यमक वर्ग समाप्त.

भाग २—अप्रमाद वर्ग.

२१ अप्रमाद अथवा सावधपणा हा अमरत्वाचा—निर्वाणाचा मार्ग होय. प्रमाद अथवा असावधपणा हा मृत्यूचा मार्ग होय. जे सावध असतात ते कधीं मृत्यू पावत नाहीत; जे असावध असतात ते मृतवत होत.

२२ जे पूर्ण सावध असून त्यांतील रहस्य ज्यांना चांगलें समजलें आहे तें सावधपणांत रत होतात आणि त्यांना श्रेष्ठ लोकांच्या (आर्यांच्या) ज्ञानांत आनंद होतो.

२३ जे सुज्ञ नित्य ध्यान करितात आणि श्रेष्ठ मार्गाचें कळकळीनें नित्य अवलंबन करितात त्यांना सर्वोत्तम सुख जें निर्वाण तें प्राप्त होते.

२४ जो सावध मनुष्य सदा दक्ष आहे, ज्याचें आचरण शुद्ध, जो विचारपूर्वक वागत आहे आणि इंद्रियसंयमन करून जो धर्मानुज्ञेप्रमाणें चालत आहे—अशा मनुष्याचें यश वृद्धिंगत होते.

२५ उद्योगनिरतता, सावधपणा, इंद्रियसंयमन यां योगानें सुज्ञ मनुष्य आपणाकरितां असें द्वीप तयार करतो कीं, तें कसल्याही जलप्रलयानें बुडणार नाहीं.

२६ मूर्खलोक अहंकार धरितात, कुविद्या प्राप्त असलेल्या मनुष्याचे भक्त बनतात. शहाणा मनुष्य सावधपणास मौल्यवान रत्नाप्रमाणें आपणापाशीं ठेवितो. अहंकार धरूं नको, माया व विषय यांच्या सौख्यांत आसक्त होऊं नको. जो सावध आणि विचारशील आहे, त्यास पुष्कळ सुख प्राप्त होतें.

२८ जेव्हां ज्ञाना मनुष्य सावधपणाच्या योगानें असावधपणा घालवितो तेव्हां तो ज्ञानरूप प्रसादाच्या गच्चीवर चढून, ज्याप्रमाणें पर्वतावर असलेला मनुष्य खालीं जमीनीवरील मनुष्यांस पहातो त्याप्रमाणें तो स्थिर चित्त होऊन मूढ जनसमूहाकडे पहातो.

२९ असावध मनुष्यामध्ये जो सावध, निद्रित मनुष्यांमध्ये जो जागृत असा शहाणा मनुष्य, ज्याप्रमाणें उमदा घोडा शर्यतींत दुर्बळ तट्टांस मार्गें टाकतो त्याप्रमाणें तो इतरांस मार्गें टाकतो.

३० सावधपणाच्या योगानें मघवन् (इंद्र) सर्व देवांचा स्वामी झाला. लोक सावधपणाची स्तुति करितात आणि असावधपणाची नेहमीं निंदा करितात.

३१ सावधपणांत रत असून असावधपणाची ज्याला भीति वाटते असा भिक्षु अग्रीप्रमाणें आपल्या सर्व संचिताची जाळून रक्षा करतो.

३२ जो भिक्षु सावधपणांत रत असतो आणि असावधपणाची ज्याला भीति वाटते, तो आपल्या पूर्ण स्थितीपासून च्युत होत नाहीं—तो निर्वाण पदा-जवळ पोहोचलेला असतो.

अप्रमादवर्ग समाप्त.

भाग ३ रा. चित्त वर्ग.

३३ ज्याप्रमाणें लोहार बाण सरळ करतो त्याप्रमाणें पंडित अस्थिर, चपळ आणि दाबांत ठेवण्यास कठिण असें आपले चित्त स्थिर करितो.

३४ माशाचें मूळ ठिकाण जें पाणी त्यांतून त्यास काढून कोरड्या

जमिनीवर टाकला असतां तो जसा तळमळतो, तद्वत् आपलें चित्त माराच्या (कामदेवाच्या) कचाटींतून सुटण्यास तळमळतें.

३५ आकलन करण्यास कठीण, चपल व स्वैर फिरणारें, असें जें मन तें वश करणें उत्तम. वश केलेल्या (वठणीस आणलेल्या) मनापासून सुखप्राप्ति होते.

३६ जें चंचल, स्वैर फिरणारें व दाबांत ठेवण्यास कठीण, असें मन शहाण्या मनुष्यानें ताब्यांत ठेवावें. दाबांत ठेवलेल्या मनापासून सुखप्राप्ति होते.

३७ वायुरूप, स्वैर, एकटें फिरणारें आणि अंतःकरणाच्या गुहेंत दडून रहाणारें असें जें मन त्यास जो ताब्यांत ठेवितो, तो माराच्या (मोह उत्पन्न करणाऱ्याच्या) पाशांतून मुक्त होतो.

३८ ज्याचें मन अस्थिर, ज्यास खरें शास्त्र माहीत नाहीं, ज्याच्या मनाच्या शांतीचा भंग झाला आहे, त्याचें ज्ञान कदापि पूर्णत्व पावणार नाहीं.

३९ ज्याचें मन स्थिर व विषयविरहित, जो पापपुण्यरहित, जो सदां सावध त्यास कशाचीही भीति नाहीं.

४० एखाद्या घटाप्रमाणें हें शरीर क्षणभंगुर आहे तरी मन किल्ल्याप्रमाणें बळकट करून ज्ञानरूपी शस्त्रानें मार याजवर हल्ला करावा, त्यास जिंकिल्यावर त्यावर लक्ष्य ठेवावें, कधींही निष्काळजी होऊं नये.

४१ अरेरे ! थोड्याच काळानें हें शरीर निरुपयोगी लांकडाच्या ढोणाप्रमाणें कवडीमोल व अचेतन होऊन जमिनीवर पडेल !

४२ वैरी वैन्याची किंवा शत्रु शत्रूची जेवढी हानि करील, त्यापेक्षां कुमार्गी लागलेलें मन आपली अधिक हानि करील.

४३ सन्मार्गीस लागलेलें मन आपलें जेवढें कल्याण करील, तेवढें कल्याण आई, बाप किंवा इतर नातलग कोणीही करणार नाहींत.

चित्तवर्ग समाप्त.

भाग ४ था. पुष्पवर्ग.

४४ ही पृथ्वी, यमलोक आणि देवलोक यांस कोण जिंकील ? ज्याप्रमाणे चतुर मनुष्य सुंदर पुष्पे निवडतो, त्याप्रमाणे सदाचरणाचा धोपट मार्ग कोण शोधून काढील ?

४५ ही पृथ्वी, यमलोक आणि देवलोक जो साधक आहे तो जिंकील. ज्याप्रमाणे चतुर मनुष्य उत्तम पुष्पे निवडून काढतो, त्याप्रमाणे साधक पुण्याचरणाचा धोपट मार्ग शोधून काढतो.

४६ हे शरीर फेंसाप्रमाणे आहे असें जो जाणतो आणि मृगजलाप्रमाणे ते खोटे आहे असें जो समजतो, तो माराच्या (कामदेवाच्या) पुष्पशरास छेदील आणि यमराजास बघणार नाहीं.

४७ ज्याप्रमाणे निद्रेंत गर्क झालेल्या खेड्यास पूर बाहून नेतो त्याप्रमाणे फुले गोळा करण्यांत गुंग झालेल्या मनुष्यास मृत्यु घेऊन जातो.

४८ फुले गोळा करण्यांत व्यग्र झालेल्या मनुष्यास त्याची वासना पूर्ण होण्यापूर्वीच मृत्यु आपल्या हस्तगत करून घेतो.

४९ फुलास दुखविल्याशिवाय, त्याच्या रंगाचा किंवा सुगंधाचा नाश केल्याशिवाय भ्रमर ज्याप्रमाणे त्यांतील मकरंद गोळा करितो, तद्वत् साधूनें आपल्या गावांत रहावे.

५० दुसन्याचे दोष किंवा पापे पहाण्यापेक्षां साधूनें आपलीं दुष्कृत्ये आणि आपला आळस ह्यांकडेच लक्ष्य द्यावे.

५१ ज्याप्रमाणे सुंदर व सुरेख वर्णाचे फूल असून त्यास सुवास नसला तर ते व्यर्थ, त्याप्रमाणे जो बोलल्याप्रमाणे वागत नाही त्याचे शब्द मधुर असले तरी ते निष्फळ होत.

५२ परंतु चांगल्या वर्णाचे व सुंदर फूल सुवासिक असले ह्यणजे ते जसे उत्तम होय, तद्वत् जो मनुष्य बोलण्याप्रमाणे आचरण करतो त्याचे मधुर शब्द सफल होत.

५३ ज्याप्रमाणे फुलांच्या राशीपासून अनेक प्रकारच्या माला तयार करतां

येतात, त्याप्रमाणे मनुष्य एकदां जन्मास आला ह्मणजे त्याने पुष्कळ सत्कृत्ये करावीं.

५४ पुष्पांचा परिमल वाऱ्याच्या उलट बाजूस वहात नाहीं, चंदनाचा वहात नाहीं, तगर किंवा मल्लिका (मोगरा) यांचाही वहात नाहीं. परंतु जे सज्जन आहेत त्यांचा कीर्तिपरिमल वाऱ्याच्या उलट बाजूसही वहातो. मनुष्याचा चांगुलपणा सर्वत्र ठिकाणीं संचार करतो.

५५ चंदन किंवा तगर, कमल किंवा वासिकी या सर्वांच्या सुवासापेक्षां सद्गुणाचा सुवास अपूर्व होय.

५६ चंदन किंवा तगर यांचा सुवास क्षुद्र होय; जे सद्गुणी आहेत त्यांचा सुगंध अति उंच जे देव तेथवर जातो.

५७ जे सद्गुणी आहेत, विचारशील आहेत, सत्यज्ञानाच्या योगाने जे मुक्त झाले आहेत— अशांचा मार्ग मारास सांपडत नाहीं.

५८—५९ चवाम्यावर टाकिलेल्या उकिरड्याच्या राशीवर कमल उत्पन्न झालें तरी तें मधुर, सुवासिक व मोहक असतें, तद्वत् उकिरड्याप्रमाणें जे नीच व अज्ञानानें अंध झालेले अशा लोकांत स्वयंप्रकाशित बुद्ध्याचा शिष्य आपल्या ज्ञानानें शोभतो.

पुष्पवर्ग समाप्त.

भाग ५ वा. बालवर्ग.

६० जो जागृत आहे त्यास रात्र मोठी असते; जो थकला आहे त्यास कोस लांब असतो; ज्याला खरा धर्म माहित नाहीं अशा मूर्खास संसार विकट वाटतो.

६१ प्रवाशास आपल्यापेक्षां चांगला किंवा आपल्यासारखा प्रवासी भेटला नाहीं तर त्यानें धैर्यानें एकटेंच मार्गक्रमण करणें बरें. परंतु मूर्खाची संगत करणें बरें नाहीं.

६२ ' हीं मुलें माझीं, ही संपत्ति माझी ' असे विचार मूर्खाच्या मनांत

घोळत असतात— तोच जर अगोदर त्याचा स्वतःचा नाही, तर मग मुलें आणि सपत्ति हीं त्याचीं कोठून असणार ?

६३ मूर्खांस आपला मूर्खपणा माहीत असला ह्मणजे निदान तो तेवढा तरी शहाणा असतो. परंतु, जो मूर्ख आपणास शहाणा समजतो त्याला खरोखर मूर्ख समजतात.

६४ ज्याप्रमाणें चमच्यास साराची चव कळत नाही, त्याप्रमाणें मूर्खांस जरी सर्व आयुष्यभर ज्ञात्याचा समागम झाला तरी त्याला सत्य कधींही कळावयाचें नाही.

६५ ज्याप्रमाणें जिह्वेस साराची रुचि कळते, त्याप्रमाणें बुद्धिवान् मनुष्याचा ज्ञात्याशीं जरी अल्प वेळ समागम झाला तरी त्यास तेव्हांच सत्य कळते.

६६ ज्यांना अकलें नाही असे मूर्ख स्वतःच आपले मोठे शत्रु असतात, कारण, ते जीं दुष्कृत्ये करितात त्यांना कडू फळें आलींच पाहिजेत.

६७ ज्यापासून पुढें पश्चात्ताप होतो आणि ज्याचें फळ परिणामीं रडत भोगावें लागतें असें कृत्य करणें चांगलें नव्हे.

६८ परंतु, ज्यापासून पश्चात्ताप होत नाही आणि ज्याचें फळ आनंदानें व संतोषानें स्वीकारण्यांत येतें असें कृत्य करणें चांगलें.

६९ दुष्कृत्य केल्यावर जोंपर्यंत त्यास फळ आलें नाही तोंपर्यंत मूर्खांस तें मधाप्रमाणें गोड वाटतें. परंतु तें परिपक्व झालें ह्मणजे मूर्खांस त्यापासून दुःख होतें.

७० एखाद्या यतीप्रमाणें मूर्खानें महिनेच्या महिने जरी दर्माच्या पात्यानें अन्न खाल्लें, तरी ज्यांनीं शास्त्रांचें चांगलें मनन केलें आहे, अशांशीं त्याची एक आणाही (सोळावा हिस्सा सुद्धां) बरोबरी होणार नाही.

७१ ताजें काढलेलें दूध जसें एकदम नासत नाही, तसा वाईट कृत्याचा कडूपणा तेव्हांच कळत नाही. राखेंत धुमसणाऱ्या अग्नीप्रमाणें तें सतेज असून मूर्खाची पाठ सोडीत नाही.

७२ वाईट कृत्य उघडकीस आलें ह्मणजे मूर्खांस त्यापासून दुःख होतें, त्याचीं अन्न जाते, इतकेंच नव्हे तर तें त्याचें कपाळ फोडतें.

७३ भिक्षुंत अग्रस्थानाची, मठांत अधिपतीची, लोकांकडून पूजेची इत्यादि वृथा कीर्तीची अपेक्षा मूर्खानें करावी.

७४ ' हें मीं केलें आहे, तें मीं केलें आहे असें गृहस्थांस आणि भिक्षूस वाटावें; जें कांहीं त्यांना करणें सवरणें असेल तें त्यांनीं माझ्या सांगण्याप्रमाणें करावें ' असें मूर्खांस वाटतें; त्यामुळें त्याच्या तृष्णा आणि त्याचा अहंभाव वाढतो.

७५ ' संपत्ति मिळविण्याचा एक मार्ग आहे आणि निर्वाण मिळविण्याचा दुसरा मार्ग आहे ' जो भिक्षु बुद्धाचा शिष्य आहे त्यास हें हृद्गत कळलें ह्मणजे तो लौकिकाची अपेक्षा करणार नाही आणि संसारापासून अलिप्त होण्याचा प्रयत्न करील.

बालवर्ग समाप्त.

भाग ६ वा. पंडितवर्ग.

७६ खरें भांडार कोठें सांपडेल हें जो तुह्यांस सांगतो, काय काय टाळावें किंवा वर्ज्य करावें हें जो तुह्यांस दाखवितो, जो तुमची कानउघाडणी करतो असा शहाणा मनुष्य तुह्यांस भेटला तर तुम्ही त्याचें ऐका. जे त्याचें ऐकतील त्याचें हितच होईल, अनहित होणार नाही.

७७ त्याला कानउघाडणी करूं द्या, त्याला उपदेश करूं द्या, जें अयोग्य असेल त्याचा निषेध करूं द्या. त्यामुळें तो सज्जनांस प्रिय होईल, परंतु दुर्जन त्याचा तिरस्कार करतील.

७८ दुष्ट लोकांशीं मैत्री करूं नको, नीच लोकांशीं संग नको. सज्जनांची मैत्री धर, जे सत्पुरुष आहेत त्यांशींच मैत्री कर.

७९ जे धर्मतत्त्वांचें सेवन करतात ते आनंदानें व शांत चित्तानें रहातात. आर्यांनीं (श्रेष्ठांनीं) उपदेशिल्या धर्मतत्त्वांपासून सिद्ध पुरुषांस निरंतर आनंद होतो.

८० नळ किंवा कालवे बांधणारे लोक पाण्यास वाटेल तिकडे नेतात; बाण तयार करणारे वाटेल तसें बाणास वांकवितात; सुतार लांकडाच्या

ढोणास वांकवितात; परंतु जे पंडित आहेत ते आपणां स्वतःस आकार किंवा स्वरूप आणतात.

८१ ज्याप्रमाणें बळकट खडक वाऱ्याच्या योगानें हालत नाही, त्याप्रमाणें पंडितास निंदा किंवा स्तुति यांचा विधिनिषेध वाटत नाही.

८२ जे पंडित आहेत ते धर्मश्रवणाच्या योगेंकरून खोल आणि शांत सरोवराप्रमाणें शांतचित्त होतात.

८३ कांहीं झालें तरी सज्जन आपला क्रम सोडीत नाहीत; ते बडबड करीत नाहीत किंवा सुखाची इच्छा धरीत नाहीत. सौख्य झालें तरी ते गर्वानें फुगत नाहीत किंवा दुःख झालें तरी ते खिन्न होत नाहीत.

• ८४ आपणाकरितां किंवा दुसऱ्याकरितां जो कोणी पुत्र, संपत्ति अथवा स्वामित्व इच्छीत नाही अथवा अयोग्य मार्गानें स्वतःच्या उत्कर्षाची अपेक्षा धरीत नाही, तो सज्जन, ज्ञानी व सद्गुणी होय.

८५ जगांत पैलतीराप्रत (निर्वाणाप्रत) पोहोंचणारे लोक विरळा; बाकी किनाऱ्यावरच इकडे तिकडे फिरणारे (संसारांत व्याप्त) असेच लोक फार.

८६ धर्माचा पूर्ण उपदेश झाल्यावर जे कोणी त्याप्रमाणें आचरण करितात, ते उल्लंघण्यास अतिदुस्तर असें जें मृत्यूचें राज्य तेंही ओलांडून जातात— (निर्वाणाप्रत पावतात).

८७-८८ पंडितानें जीविताची वाईट स्थिति सोडून देऊन चांगली स्थिति (भिक्षुवृत्ति) धरावी. गृह सोडून गृहहीन झाल्यावर जेथें सौख्य नाही अशा त्या एकांतवासांत सौख्य मानावें. सौख्याचा त्याग करून हें माझें, तें माझें असें न ह्मणतां शहाण्यानें सर्व मानसिक व्याधींतून आपली सुटका करून घ्यावी.

८९ ज्यांच्या मनांत ज्ञानाचीं तत्त्वे पूर्ण बाणलीं आहेत, जे कशांतही आसक्त न होतां मुक्त स्थितींत ज्यांना आनंद होतो. ज्यांच्या इच्छा दमन झाल्या आहेत, जे तेजोमय आहेत, ते इहलोकींही मुक्त असतात.

पंडितवर्ग समाप्त.

भाग ७ वा. अर्हतवर्ग.

९० ज्याने आपला प्रवास संपविला आहे, दुःखाचा त्याग केला आहे, सर्व पाश तोडून आपणास सर्वतोपरी मुक्त केले आहे, त्याचे भोक्कृत्व संपले.

९१ ज्यांना गृहांत सौख्य वाटत नाही व पूर्ण विचार करून जे गृह सोडतात ते सरोवर सोडून गेलेल्या हंसाप्रमाणे गृहत्याग करितात.

९२ ज्यांच्याजवळ संपत्ति नाही, जे अभिमत आहार करितात, ज्यांनी अप्रतिबद्ध व शून्यमय निर्वाण जाणले आहे त्यांचा मार्ग आकाशांत संचार करणाऱ्या पक्ष्यांच्या मार्गाप्रमाणे समजण्यास कठीण आहे.

९३ ज्याची तृष्णा शांत झाली आहे, जो संभोगांत निमग्न झालेला नाही, ज्याने अप्रतिबद्ध व शून्यमय निर्वाण जाणले आहे, त्याचा मार्ग आकाशांत संचारणाऱ्या पक्ष्यांच्या मार्गाप्रमाणे ठाऊक होण्यास कठीण आहे.

९४ वळणास लावलेल्या घोड्याप्रमाणे ज्यांनी आपली इंद्रिये अंकित केली आहेत, ज्यास अहंयणा नाही आणि ज्यांच्या वासना नाहीशा झाल्या आहेत, अशांचा देवही हेवा करितात.

९५ जो कर्तव्य करतो, जो पृथ्वीप्रमाणे किंवा वज्राप्रमाणे सहिष्णु आहे, तो गाळ नसलेल्या सरोवराप्रमाणे होय. तो जन्ममृत्यूच्या फेऱ्यापासून मुक्त असतो.

९६ सत्यज्ञानाच्या योगेकरून ज्याने मुक्ति मिळविली आहे आणि जो याप्रमाणे स्थिरचित्त झाला आहे, त्याचे विचार, त्याचा शब्द आणि त्याचे कृत्य—हे त्रिविध द्वार शांत होतात.

९७ जो भोळा नाही, जे अनिर्मित असे जो जाणतो, ज्याने सर्व पाश तोडले आहेत, सर्व मोहांचा नाश केला आहे, सर्व आशा सोडल्या आहेत, तो सर्व मनुष्यांत श्रेष्ठ होय.

९८ पर्णकुटिकेत अथवा अरण्यांत, खोलपाण्यांत किंवा रूक्ष जमिनीवर जेथे जेथे ह्मणून परमपूज्य (अरहंत) लोक रहातात ते स्थळ आनंदमय असते.

९९ अरण्यें आनंददायक असतात; जेथें जगास आनंद होत नाही तेथें विरक्तांस आनंद होतो. कारण, ते सुखोपभोगाची अपेक्षा करीत नसतात.

अर्हतवर्ग समाप्त.

भाग ८ वा. सहस्रवर्ग.

१०० बोधरहित सहस्र शब्द ऐकण्यापेक्षां बोधयुक्त असा एकच शब्द ऐकणें बरें; तो ऐकिला असतां मनुष्याचा अंतरात्मा शांत होतो.

१०१ निरर्थक अशा हजार शब्दांच्या (गाथा) कवितेपेक्षां जो शब्द कानीं पडला असतां मनुष्यास शांति मिळते असा कवितेचा एकच शब्द बरा.

१०२ निरर्थक शंभर शब्दांची कविता पाठ ह्मणण्यापेक्षां धर्माचा एकच शब्द उत्तम, कीं जो श्रवण केला असतां मनुष्य शांत होतो.

१०३ जो मनुष्य सहस्र वेळां सहस्र लोक लढाईत जिंकितो त्यापेक्षां जो आपणा स्वतःस जिंकितो तो सर्व विजयी लोकांत श्रेष्ठ होय.

१०४-१०५ दुसऱ्या सर्व लोकांस जिंकण्यापेक्षां स्वतःस जिंकणें बरें; ज्यानें स्वतःस जिंकिलें आहे, जो नेहमीं इंद्रियसंयमन करितो त्याच्या यशास देव, गंधर्व आणि मार हे काळिमा लावूं शकत नाहींत.

१०६ महिनेच्या महिने सहस्र आहुतीनीं जरी एकसारखा शंभर वर्षेपर्यंत यज्ञ केला व ज्याच्या अंतःकरणांत खरें ज्ञान बाणलें आहे अशा सत्पुरुषाची जरी क्षणभरच सेवा केली तरी त्या शंभर वर्षांच्या यज्ञापेक्षां ती साधुसेवा अधिक श्रेयस्कर होय.

१०७ अरण्यांत राहून अग्नीची पूजा जरी शंभर वर्षेपर्यंत केली आणि ज्याच्या अंतःकरणांत खरें ज्ञान बाणलें आहे अशा मनुष्याची जरी क्षणभरच सेवा केली तरी त्या शंभर वर्षांच्या यज्ञापेक्षां ती क्षणभर सेवा अधिक श्रेयस्कर होय.

१०८ पुण्यप्राप्तीकरितां इहलोकीं कसल्याही आहुति किंवा बळी दिले तरी त्या सर्वांची किंमत कवडीचीही नाहीं. जे सत्त्वशील आहेत,

त्यांच्यावर श्रद्धा ठेवून त्यांचा सत्कार करणे हे त्यापेक्षां विशेष चांगले होय.

१०९ जो वृद्धांस नेहमीं नमस्कार करतो व त्यांच्या ठायीं निरंतर पूज्यभाव ठेवतो, त्यास आयुष्य, सौंदर्य, सुख आणि बल या गोष्टी विपुल प्राप्त होतील.

११० दुर्गुणी व विषयलुब्ध राहून जो शंभर वर्षे जगतो, त्यापेक्षां जो सदाचरणी व विवेकशील आहे त्याचे एका दिवसाचे जीवित अधिक चांगले.

१११ अज्ञानांत आणि इंद्रियाधीन राहून जो शंभर वर्षेपर्यंत जगतो त्यापेक्षां जो शहाणा आणि विवेकशील आहे त्याचे एक दिवसाचे जीवित अधिक चांगले.

११२ आळशी आणि दुर्बळ राहून जो शंभर वर्षेपर्यंत जगतो त्यापेक्षां ज्यानें पूर्ण बळ संपादन केले आहे त्याचे एक दिवसाचे जीवित उत्तम.

११३ आदिअंताचा विचार न करितां जो शंभर वर्षेपर्यंत जगतो, त्यापेक्षां जो आदिअंत ह्मणजे काय ते जाणतो, त्याचे एक दिवसाचे जीवित अधिक चांगले.

११४ शाश्वत पद (निर्वाण) न जाणतां जो शंभर वर्षेपर्यंत जगतो, त्यापेक्षां जो शाश्वतपद (निर्वाण) जाणतो, त्याचे एक दिवसाचे जीवित बरे.

११५ सर्वोत्तम धर्म न जाणतां जो शंभर वर्षेपर्यंत जगतो, त्यापेक्षां जो सर्वोत्तम धर्म जाणतो त्याचे एक दिवसाचे जीवित अधिक चांगले.

सहस्रवर्ग समाप्त.

भाग ९ वा. पापवर्ग.

११६ आपल्या हातून लवकर कांहीं सत्कृत्य व्हावे अशी जर कोणाची इच्छा असेल, तर वाईट गोष्टींपासून त्यानें आपले विचार दूर ठेवावे. कोणी सत्कृत्य जर आळसाने करित असला, तर त्याच्या मनास वाईट चांगले वाटू लागते.

११७ जर कोणी दुराचरण केले, तर त्यानें ते पुनः करूं नये; दुराचरणांत आनंद मानूं नये. दुराचरणाचे फल दुःख होय.

११८ जर कोणीं पुण्याचरण केलें, तर त्यानें तें पुनः करावें; त्यांत आनंद मानावा. पुण्याचरणाचें फळ सौख्य होय.

११९ जोंपर्यंत वाईट कृत्यास फळें आलीं नाहींत तोंपर्यंत वाईट कृत्य करणारास त्यापासून संतोष वाटतो; परंतु त्याच्या वाईट कृत्यास फळें आलीं कीं, मग त्यास तें वाईट दिसूं लागतें.

१२० जोंपर्यंत चांगल्या कृत्यास फळें आलीं नाहींत, तोंपर्यंत सज्जनांस-ही वाईट दिवस भोगावे लागतात; परंतु त्यांच्या चांगल्या कृत्यास फळें आलीं ह्मणजे मग सज्जनांस सुदिन प्राप्त होतात.

१२१ आपणास त्यापासून संसर्ग होणार नाहीं असें मनांत ह्मणून कोणींही पापाकडे दुर्लक्ष्य करूं नये. थेंब थेंब पाणी पडून पाण्याचें भांडें भरतें. तद्वत् थोडें थोडें पापाचरण करून मूर्ख पूर्ण पापी बनतो.

१२२ त्यापासून आपणास उपयोग नाहीं असें मनांत ह्मणून कोणींही पुण्याकडे दुर्लक्ष्य करूं नये. थेंब थेंब पाणी पडून भांडें भरतें. थोड्या थोड्या पुण्याचा संचय करून ज्ञानी मनुष्य पूर्ण पुण्यशील बनतो.

१२३ ज्याप्रमाणें प्रवासांत व्यापारी त्याजपाशीं पुष्कळ द्रव्य असून बरोबर थोडे सोबती असल्यास धोक्याचा रस्ता टाळतो किंवा ज्याला आपलें जीवित प्रिय आहे तो ज्याप्रमाणें विष टाळतो त्याप्रमाणें मनुष्यानें पापाचरण टाळावें.

१२४ ज्याच्या हातास जखम नाहीं, त्यानें विषास स्पर्श केला असतां चिंता नाहीं; कारण ज्यास जखम नसते त्यास विष बाधत नाहीं. जो पापाचरण करीत नाहीं त्यास पाप नाहीं.

१२५ ज्याप्रमाणें हवेंत उधळलेली धूळ ती उधळणाऱ्या मनुष्याच्या तोंडावर येऊन पडते; तद्वत् जो मूर्ख मनुष्य निरपराधी, शुद्ध आणि सात्त्विक मनुष्यास त्रास देतो, त्यास पाप घडतें.

१२६ कित्येक लोक पुनर्जन्म पावतात; पापी नरकीं पडतात. जे पुण्यशील असतात त्यांना स्वर्गप्राप्ति होते. जे संसारिक पाशापासून मुक्त आहेत ते निर्वाण पावतात.

१२७ जेथें मनुष्य दुष्कर्मापासून मुक्त होईल असें ठिकाण अंतरिक्षांत, समुद्रांत, गिरिकंदरीं किंवा सर्व जगांत कोठेंही नाहीं.

१२८ जेथें प्राण्यास मृत्यु गांठणार नाहीं असें स्थळ अंतरिक्षांत नाहीं, सागरामध्यें नाहीं, गिरिकंदरीं नाहीं किंवा सर्व जगांत कोठेंही नाहीं.

पापवर्ग समाप्त.

भाग १० वा. द्वंद्ववर्ग.

अध्याय.

१२९ सर्व मनुष्यें शिक्षेस भितात, सर्व मनुष्यें मृत्युस भितात, तशी त्यांच्याप्रमाणें आहां हें ध्यानांत ठेवा आणि हिंसा करूं नका किंवा संहार करवूं नका.

१३० सर्व मनुष्यें शिक्षेस भितात, सर्व मनुष्यें जिवावर प्रीति करितात; तशी त्यांच्याप्रमाणें आहां हें ध्यानांत ठेवा आणि वध करूं नका किंवा संहार करूं नका.

१३१ जे आपल्याप्रमाणें सुखाची इच्छा करितात अशा प्राण्यांची जो आपल्या सुखाकरितां हिंसा करतो त्यास मरणानंतर सुख होणार नाहीं.

१३२ जे आपल्याप्रमाणेंच सुखाची इच्छा करितात अशा प्राण्यांस जो आपल्या सुखाकरितां मारीत नाहीं किंवा त्यांची हिंसा करीत नाहीं, त्यास मरणानंतर सुखप्राप्ति होईल.

१३३ कोणास कठोर शब्द बोलूं नको. ज्यांच्याशीं तूं तसें बोलशील ते तुला तसेंच उत्तर देतील. रागाचें भाषण दुःखदायक असतें, मारण्याचा परिणाम शरीरावर होतो.

१३४ भंगलेल्या घंटेप्रमाणें तूं बोलूं नकोस ह्मणजे तूं निर्वाणपद पावशील. भांडण तुला माहीत असूं नये.

१३५ ज्याप्रमाणें गुराखी काठीनें गाईचा कळप गोठ्यांत हांकून नेतो, त्याप्रमाणें वृद्धत्व आणि मृत्यु मनुष्याच्या जीवित्वास हांकीत असतात.

१३६ मूर्ख जेव्हां दुष्कृत्य करतो तेव्हां तें त्यास कळत नसतें. परंतु, अग्नीनें भाजल्याप्रमाणें तो आपल्या दुष्कृत्यानें भाजला जातो.

* १३७ जो निरपराधी आणि गरीब मनुष्यास दुःख देतो, त्याला ह्या दहा स्थितीपैकी एखादी स्थिति तत्काल प्राप्त होते;

१३८ त्याला अति दारुण दुःख होईल, हानि होईल, शारीरिक जखम होईल, असह्य वेदना होतील किंवा मनःक्षोभ होईल.

१३९ किंवा त्याला राजदंड होईल अथवा त्याजवर भयंकर आरोप येईल, अथवा त्याच्या नातलगांचा संहार होईल अथवा त्याच्या धनाची हानि होईल.

१४० अथवा वीज त्याचें घर जाळील आणि शरीर नष्ट झाल्यावर तो मूर्ख नरकीं पडेल.

१४१ जोंपर्यंत वासनांचें दमन केलें नाहीं तोंपर्यंत नम्र राहून, जटाभार बाळगून, मलिन राहून, उपास करून किंवा जमिनीवर पडून राहून, अंगास राख फांसून, अचेतन बसून राहून कधींही मनुष्याची मनःशुद्धि व्हावयाची नाहीं.

१४२ चांगलीं वस्त्रें धारण केलीं असूनही जो शांति बाळगतो, जो स्थिर, जितेंद्रिय, विवेकशील आणि पवित्राचरणी असून जो दुसऱ्यांच्या दोषाकडे पहात नाहीं किंवा त्यांना नांवें ठेवीत नाहीं, तांच खरा ब्राह्मण, श्रमण अथवा भिक्षु होय.

१४३ ज्याप्रमाणें चांगला शिकविलेला घोडा चाबकाकडे लक्ष्य देत नाहीं, त्याप्रमाणें जो शब्दप्रहाराकडे लक्ष्य देत नाहीं असा नम्र मनुष्य जगांत आहे काय ?

१४४ चांगल्या शिकविलेल्या घोड्यास चाबकाचा स्पर्श झाला असतां तो अधिक चंचल व हुशार होतो, तद्वत् श्रद्धेनें, सदाचरणानें, उत्साहानें, ध्यानाच्या योगानें व धर्मपरिशीलनानें तुला हा (शब्दप्रहाराचा) महान् दुःखवेग सहन होईल आणि ज्ञानानें आणि आचरणानें तूं परिपूर्ण होशील.

* १३७, १३८, १३९, १४० ह्या चार श्लोकांच्या अर्थाचा संबंध परस्परांशीं आहे.

* १४५ नळ किंवा कालवे बांधणारे लोक पाण्यास वाटेल तिकडे नेतात; बाण तयार करणारे लोक वाटेल तसें बाणास वांकवितात; सुतार लांकडाच्या ढोणास वांकवितात; परंतु जे पंडित आहेत ते आपणां स्वतःस आकार किंवा स्वरूप आणतात.

दंडवर्ग समाप्त.

भाग ११ वा. जरावर्ग.

१४६ हें जग निरंतर दुःखांमिंत होरपळत असतां तेथें हांसणें किंवा आनंद कसा आहे ? अंधकारांत सांपडले असतांही तुम्ही प्रकाशाचा कां शोध करीत नाहीं ?

१४७ व्रण पडलेल्या, विकळ झालेल्या, व्याधिग्रस्त, अनेक प्रकारच्या तंद्री लागलेल्या, निर्बळ अशा ह्या कपडे घातलेल्या गोळ्याकडे (जरठाकडे) पहा !

१४८ कृश झालेलें, व्याधिग्रस्त आणि क्षणभंगुर असें हें शरीर—ही दुरितांची रास नाश पावेल. मृत्यूच्या योगानें जीव नष्ट होईल.

१४९ पावसाळ्यांत फेंकून दिलेल्या भोपळ्याप्रमाणें हीं पांढरीं हाडकें असून तीं पहाण्यांत काय सौख्य आहे ?

१५० हाडकांचा किल्ला केल्यावर तो रक्त आणि मांस यांनीं झांकला जातो मग त्यांत जरा आणि मृत्यू, गर्व आणि कपट हीं वास्तव्य करतात.

१५१ राजांचे सुंदर रथ मोडकळीस येतात, शरीरही नष्ट होतें; परंतु जे सदाचरणी आहेत त्यांच्या सद्गुणांचा कधींही नाश होत नाहीं—असें सज्जन सज्जनांस सांगतात.

१५२ ज्या मनुष्यानें थोडें अध्ययन केलें आहे तो बैलाप्रमाणें ह्यातारा होतो. त्याचें वय वाढतें, परंतु त्याचें ज्ञान वाढत नाहीं.

१५३—१५४ ह्या झोंपड्याच्या कर्त्याचा शोध करितां करितां तो सांपडेपर्यंत मला अनेक जन्म घ्यावे लागतील. पुनः पुनः जन्म घेणें फार

दुःखकारक होय. परंतु हें झोंपडीच्या कर्त्या, तूं आतां पाहिला गेला आहेस; ही झोंपडी तूं पुनः बांधूं नकोस. तुझे सर्व वासे मोडले आहेत, तुझ्या अढ्याचे तुकडे तुकडे झाले आहेत. मन शाश्वत अशा निर्वाणपदाजवळ पोहोंचल्यामुळें त्याच्या सर्व तृष्णा लुप्त झाल्या आहेत.

१५५ जे योग्य शिक्षेप्रमाणें वागले नाहीत आणि तरुणपणीं ज्यांनीं संचय केला नाही, ते मासे नसलेल्या सरोवरावरील बगळ्याप्रमाणें मरण पावतात.

१५६ जे योग्य शिक्षेप्रमाणें वागले नाहीत आणि तरुणपणीं ज्यांनीं संचय केला नाही ते भंगलेल्या धनुष्याप्रमाणें गत काळाबद्दल शोक करीत पडतात.

जरावर्ग समाप्त.

भाग १२ वा. आत्मवर्ग.

१५७ जर कोणी मनुष्य स्वतःवर फार प्रीति करीत असला तर त्यानें स्वतःचें काळजीपूर्वक निरीक्षण करीत जावें. * तीन पहान्यांपैकीं एका पहान्यांत तरी निदान शहाण्या मनुष्यानें जागृत असावें.

१५८ जें योग्य असेल तें मनुष्यानें स्वतः पहिल्यानें करावें आणि नंतर लोकांस उपदेश करावा; असें केलें असतां शहाण्या मनुष्यास त्रास होणार नाही.

१५९ मनुष्य ज्याप्रमाणें दुसन्यास वागण्यास शिकावितो, त्याप्रमाणें स्वतः त्यानें वागावें; अगोदर स्वतःचा पाया शुद्ध असला ह्मणजे मग दुसऱ्यांस वळविण्यास कठिण पडत नाही. स्वतःस वळविणें खरोखर अति दुष्कर होय.

१६० जो तो आपण आपलाच धनी आहे, दुसरा धनी कोण असणार? इंद्रियदमन केल्यावर मनुष्यास असा धनी मिळतो कीं, तसा इतरांस क्वचित् मिळत असेल.

* थाल्यावस्था, तरुणावस्था आणि वृद्धावस्था, ह्या तीन अवस्थांस तीन पहारे ह्मटले आहे.

१६१ ज्याप्रमाणें हिरा मूल्यवान् दगडाचे तुकडे करतो, त्याप्रमाणें स्वतः आचरलेले, स्वतः उत्पन्न केलेले व स्वतः वाढविलेले पाप जे मूढ आहेत त्यांचा चुराडा करितें.

१६२ ज्याप्रमाणें झाडास गुरफटून टाकणारी वेल झाडास वांकविते, त्याप्रमाणें जो अति मूढ आहे तो स्वतःला— ज्या स्थितींत तो असावा असें शत्रु इच्छीत असेल अशा— हीन स्थितींत आणितो.

१६३ दुष्कृत्ये आणि आपणां स्वतःस अहितकारक व काळिमा लावणारीं अशीं कृत्ये करण्यास सोपीं असतात; परंतु जें हितकारक आणि चांगलें आहे, असें कृत्य करण्यास फार कठिण असतें.

१६४ जे पूज्य, (अर्हत) श्रेष्ठ (आर्य) आणि सदाचरणी आहेत अशांच्या आज्ञेचा जो मूर्ख तिरस्कार करतो आणि असत्य मताचें अवलंबन करतो, तो *कथक वेताच्या कथक फळांप्रमाणें आपला आपणच नाश करून घेतो.

१६५ मनुष्य आपणच पाप करतो व त्याचें भोक्तृत्व स्वतःच भोगतो. तो आपणच पाप करण्याचें टाकतो आणि आपणच आपणास शुद्ध करतो. शुद्धि किंवा अशुद्धि ही आपली आपणासच होय. दुसऱ्यांस कोणीही शुद्ध करूं शकत नाहीं.

१६६ दुसऱ्याचें काम मग तें कितीही मोठें असलें तरी त्याकरितां आपण आपलें काम विसरूं नये. आपलें कर्तव्य काय आहे हें मनुष्यास समजलें ह्मणजे त्यानें तें लक्ष्यपूर्वक करावें.

आत्मवर्ग समाप्त.

भाग १३ वा. लोकवर्ग.

१६७ वाईट धर्मास आचरूं नको ! अविचारीपणानें वागूं नको ! असत्य उपदेशाप्रमाणें वागूं नको ! जगाचा मित्र होऊं नको.

* ही वेताची किंवा बोरूची एक जात आहे. हें झाड फळास आलें ह्मणजे मरतें किंवा तें फळांकरितां कापितात.

१६८ जागृत रहा ! आळशी राहूं नको. नीतीनें वाग. जे नीतिमान् आहेत ते इहलोकीं आणि परलोकीं आनंदांत रहातात.

१६९ पुण्याचरणाच्या नियमाप्रमाणें वाग. पापाचरणाच्या नियमाप्रमाणें वागूं नको. जे पुण्याचरणी आहेत ते इहलोकीं आणि परलोकीं आनंदात रहातात.

१७० जग हें बुडबुड्याप्रमाणें आहे किंवा मृगजळाप्रमाणें आहे, असें समजा. याप्रमाणें जो या जगास तुच्छ समजतो, त्याकडे यमराज पहात नाहीं.

१७१ या आणि राजाच्या रथाप्रमाणें चकचकणाऱ्या अशा या जगाकडे पहा. मूर्ख त्यांत निमग्न असतात, शहाणे त्यापासून अलिप्त असतात.

१७२ अगोदरची धुंदी जाऊन मागाहून जो सावध होतो—शुद्धीवर येतो, तो मेघमंडळापासून मुक्त झालेल्या चंद्राप्रमाणें जगांत आपला प्रकाश पाडतो.

१७३ ज्याचें पूर्वीचें पाप पुण्य कर्मांनीं झांकिलें आहे, तो ढगांतून बाहेर आलेल्या चंद्राप्रमाणें जग उजळ करतो.

१७४ जग हें अंधकारमय आहे, थोड्यांसच येथें दिसतें. जाळ्यांतून सुटून गेलेल्या पक्ष्यांप्रमाणें येथील थोडेच लोक स्वर्गास जातात.

१७५ हंस सूर्याच्या मार्गानें जातात; त्यांच्या अद्भुत सामर्थ्याच्या योगेंकरून ते नभोमंडळांत उडतात. शहाणे जे आहेत ते मारास आणि त्याच्या साथीदारांस जिंकून ह्या लोकांतून मुक्त होतात.

१७६ ज्यानें एका धर्मनियमाचें उल्लंघन केलें, जो असत्य बोलूं लागला आणि परलोकाविषयीं थडा करूं लागला तर मग असें पाप उरलें नाहीं कीं तें तो करण्यास चुकणार नाहीं.

१७७ कृपण जे असतात ते देवलोकांस कधींही जात नाहींत. मूर्ख जे असतात ते कधीं औदार्याची स्तुति करीत नाहींत. परंतु, सुज्ञ जो आहे त्याला औदार्याबद्दल मोठा आनंद वाटतो आणि त्या योगेंकरून तो परलोकीं सुखी होतो.

१७८ पृथ्वीवर राज्य करण्यापेक्षां किंवा स्वर्गलोकीं जाण्यापेक्षां किंवा सर्व

लोकांचें स्वामित्व संपादन करण्यापेक्षां ' स्रोत आपन्न ' नामक निर्वाणाच्या पहिल्या पायरीचा लाभ हाणें अधिक श्रेयस्कर होय.

लोकवर्ग समाप्त.

भाग १४ वा. बुद्धवर्ग.

१७९ ज्याच्या जयाचा कधींही अपजय होत नाही, ज्याच्या जयाचें श्रेय कोणासही घेतां येत नाही, अशा त्या बुद्धास, त्रिकालज्ञास, अगम्यास तुह्मी कोणत्या मार्गांनीं संसारांत परत न्याल ?

१८० वासनेचे पाश किंवा आमिष यांचा ज्याच्यावर जोर चालत नाही, तीं ज्यास कुमार्गास लावूं शकत नाहीत, अशा त्या बुद्धास, त्रिकालज्ञास, अगम्यास तुह्मी कोणत्या मार्गांनीं संसारांत परत न्याल ?

१८१ जे बुद्ध (पूर्ण ज्ञानी) आहेत, जे विस्मृतींत पडलेले नसून चिंतनांत सदैव निमग्न, जे ज्ञानी आणि सर्वसंगपरित्याग करून शांत स्थितींत जे आनंदयुक्त—अशांचा देव सुद्धां हेवा करितात.

१८२ मनुष्यप्राण्यांविषयीं कल्पना करणें दुर्लभ, मनुष्याचें जीवित दुर्लभ, सद्धर्म कानीं पडणें दुर्लभ व बुद्धांचे जन्म दुर्लभ होत.

१८३ पाप करूं नये, पुण्य करावें, आपलें चित्त शुद्ध करावें, हा बुद्धाचा आदेश होय.

१८४ शांति हें सर्वांत मोठें तप, दृढ सहनशीलता हेंच निर्वाण होय; कारण जो दुसऱ्यांस मारतो तो प्रव्रजित (यति) नव्हे, जो दुसऱ्यांस त्रास देतो तो श्रमण (साधु) नव्हे— असें बुद्ध ह्मणतात.

१८५ दुसऱ्यांविषयीं वाईट बोलूं नये, दुसऱ्यांवर प्रहार करूं नये, धर्माज्ञेप्रमाणें वागावें, मिताहार ठेवावा, निजणेंबसणें एकांतीं करावें आणि सदैव उच्च विचारांत निमग्न असावें— हा बुद्धाचा आदेश होय.

१८६ सुवर्ण द्रव्याची वृष्टि झाली असतांही तृष्णा कधीं शांत होणार नाही. तृष्णांची गोडी थोडी असून त्या दुःखदायक असतात असें जो जाणतो तो शहाणा होय.

१८७ स्वर्गसुखांतही ज्याला संतोष होत नाही, ज्याचे डोळे पूर्ण उघडले आहेत असा सच्छिष्य तृष्णांचा संहार करण्यांत निमग्न असतो.

१८८ भीतिग्रस्त झालेले लोक गिरिकंदरीं आणि अरण्यांत, उपवनांत आणि पवित्र झाडांखालीं वगैरे अनेक ठिकाणीं आश्रयास जातात.

१८९ परंतु, जो आश्रय सर्वोत्तम नसतो तो आश्रय सुरक्षितही नसतो; कारण, त्या आश्रयास गेल्यावर मनुष्य सर्व दुःखांपासून मुक्त होत नाही.

१९० जो मनुष्य बुद्धाचा, धर्माचा आणि संघाचा या त्रिसरणाचा आश्रय करतो आणि (खालीं दिलेलीं) चार पवित्र वचनें जाणतो,

१९१ दुःख, दुःखाचें मूळ, दुःखाचा अंत आणि दुःख शमविण्याचे अष्टांग मार्ग—सत्यदृष्टि, सत्यसंकल्प, सत्यवाचा, सत्यकर्म, सत्यजीवन, सत्यव्यायाम, सत्यस्मृति आणि सत्यसमाधि.

१९२ जो सर्वोत्तम आश्रय असतो तो उत्तम आश्रय होय. त्या आश्रयास गेल्यावर मनुष्य सर्वदुःखमुक्त होतो.

१९३ अलौकिक पुरुष आढळणें दुर्मिळ होय, तो सर्व ठिकाणीं जन्मास येत नाही. जेथें असा सत्पुरुष जन्मतो त्या वंशाचें सार्थक होतें.

१९४ बुद्धाचा उपदेश सुखकारक, सद्धर्माचा उपदेश सुखकारक, संघांतिल शांतिसुखकारक, जे शांतिमय आहेत अशांची भक्ति सुखकारक होय.

१९५—१९६ पापराशि ज्यांनीं जिंकिल्या आहेत, ज्यांनीं दुःखप्रवाह ओलांडिला आहे, जे संगरहित झाले असून ज्यांना भीति उरली नाही—असे जे सेवा करण्यास पात्र—बुद्ध आणि त्यांचे शिष्य—यांची सेवा करतो त्याच्या पुण्याची गणती कोणीही करूं शकणार नाही.

बुद्धवर्ग समाप्त.

भाग १५ वा. सुखवर्ग.

१९७ जे आपणाशीं द्वेष करितात त्यांच्याशीं द्वेष करणें टाकून देऊन आपण आनंदानें राहूं ! जे आपला द्वेष करितात, त्यांशीं वैर न करितां आपण राहू !

१९८ व्याधिग्रस्त लोकांत व्याधीपासून मुक्त होऊन आपण आनंदानें राहूं ! जे व्याधिग्रस्त आहेत अशा लोकांत व्याधीपासून मुक्त होऊन आपण राहूं !

१९९ लोभी लोकांत निर्लोभी होऊन आपण आनंदानें राहूं ! जे लोभी आहेत अशा लोकांत निर्लोभी होऊन आपण राहूं !

२०० आपलें कांहींच नाहीं असें ह्मणून आपण आनंदानें राहूं ! देवांप्रमाणें आपण आनंदात राहूं !

२०१ जयापासून वैर उत्पन्न होतें; कारण जित दुःखी असतात. ज्यानें जयापजय सोडून दिले आहेत, तो शांत आणि सुखी असतो.

२०२ मनःक्षोभासारखा अग्नि नाहीं; द्वेषासारखा कलि नाहीं. या देहाच्या यातनांप्रमाणें यातना नाहींत. शांतीसारखें सुख नाहीं.

२०३ सर्व रोगांत क्षुधा हा परम रोग होय. (ज्यांच्या योगानें देहास पुनःपुनः जन्ममरण प्राप्त होतें ते) संस्कार सोडणें फार कठिण आहे. हें यथार्थ जाणलें ह्मणजे तेंच निर्वाण—तेंच परम सुख होय.

२०४ आरोग्य ही मोठी देणगी, समाधान हें श्रेष्ठ धन होय. भरवंसा हें अत्युत्तम नातें व निर्वाण हें सर्वांत श्रेष्ठ सुख होय.

२०५ शास्त्रामृतपान ज्यानें केलें आहे, एकांत आणि शांति यांच्या गोडीचा ज्यानें अनुभव घेतला आहे, तो भीति आणि पातक यांपासून विमुक्त होतो.

२०६ आर्यांचें दर्शन शुभ होय, त्याचा समागम आनंदमय होय. जर मनुष्य बालिशाचें दर्शन घेणार नाहीं, तर तो खरोखर सुखी होईल.

२०७ बालिशांबरोबर जाणाऱ्यास लांब वाटभर दुःख होतें. शत्रूंच्या सहवासाप्रमाणें बालिशांचा सहवास नेहमीं दुःखकारक असतो. मातलगांच्या भेटीपासून आनंद होतो, तसा ज्ञात्याच्या सहवासापासून आनंद होतो.

२०८ असें आहे ह्मणून ज्याप्रमाणें नक्षत्रांच्या मार्गानें चंद्र जातो त्याप्रमाणें जे बुद्धिमान्, ज्ञाते, बहुश्रुत, सहनशील व कार्यदक्ष सत्पुरुष आहेत, त्यांच्या मार्गें जावें.

भाग १६ वा. प्रियवर्ग.

२०९ जो आपलें जीवितकर्तव्य विसरून आपल्या प्रिय वस्तूच्याच मार्गें धांवतो व अभिमानाच्या अंकित होतो आणि ध्यान करण्याचें सोडून देतो तो जो ध्यानांत सदैव निमग्न आहे त्याचा अंतीं हेवा करील.

२१० हें चांगलें, हें वाईट ह्याकडे मनुष्यानें फारसें लक्ष्य देऊं नये. आवडीच्या वस्तु दृष्टीस न पडल्यास दुःख होतें आणि आवडीच्या वस्तु दृष्टीस पडल्या ह्मणजे सुख होतें.

२११ ह्मणून मनुष्यानें कोणत्याही वस्तूची प्रीति करूं नये. प्रिय वस्तूचा नाश दुःखमूलक होय. जे कोणत्याही वस्तूची प्रीति करीत नाहीत किंवा कोणत्याही वस्तूचा तिरस्कार करीत नाहीत, ते पाशरहित होत.

२१२ प्रेमामुळें शोक उत्पन्न होतो, प्रेमामुळें भीति उत्पन्न होते; जो प्रेमापासून अलग आहे, त्यास शोक नाही आणि भीतिही नाही.

२१३ ममतेमुळें शोक उत्पन्न होतो, ममतेमुळें भीति उत्पन्न होते; जो ममतेपासून अलग आहे त्यास शोक आणि भीति माहीत नसते.

२१४ आसक्तीमुळें शोक होतो, आसक्तीमुळें भीति होते. जो आसक्तिरहित झाला त्याला शोक नाही आणि भीतिही नाही.

२१५ कामापासून शोक उत्पन्न होतो, कामापासून भीति उत्पन्न होते; कामापासून जो सुटला त्याला शोक नाही आणि भयही नाही.

२१६ तृष्णेपासून शोक उत्पन्न होतो, तृष्णेपासून भय उत्पन्न होतें; जो तृष्णेपासून सुटला त्यास शोक नाही आणि भीतिही नाही.

२१७ जो सद्गुणी व ज्ञानसंपन्न आहे, जो न्यायी, सत्य बोलणारा आणि स्वकर्तव्यदक्ष आहे, त्यावर लोक प्रीति करतात.

२१८ अनिर्वाच्य असें जें निर्वाण त्याच्या प्राप्तीविषयीं ज्याच्या ठायीं इच्छा उत्पन्न झाली आहे, जो मनानें तृप्त असून कामानें ज्याचें मन व्याप्त झालें नाही, त्याला “ उर्ध्वश्रोत ” (उन्नत स्थितीप्रत पावलेला) ह्मणतात.

२१९ फार लांब प्रवास करून पुष्कळ दिवसांनीं जो मनुष्य सुरक्षित परत आला आहे, त्यास पाहून नातलग, सुहृद् आणि ममतेचीं माणसें नमस्कार करितात.

२२० ज्याप्रमाणें नातलग आपल्या परत आलेल्या मित्राचा आदर-सत्कार करितात, तद्वत् ज्यानें सत्कृत्यें केलीं आहेत तो मनुष्य इहलोक सोडून परलोकीं गेला ह्मणजे त्याचीं सत्कृत्यें त्याचें आदरातिथ्य करतात.

प्रियवर्ग समाप्त.

भाग १७ वा. क्रोधवर्ग.

२२१ मनुष्यानें राग सोडावा, गर्वाचा त्याग करावा, सर्व पाशांतून मुक्त व्हावें, जो विरक्त आहे, नामरूपांशीं जो आसक्त नाहीं त्यास दुःख प्राप्त होत नाहीं.

२२२ भरधांव चालणाऱ्या रथाप्रमाणें उसळणाऱ्या क्रोधास जो आंवरून धरतो त्यालाच मी खरा सारथी ह्मणतो. दुसरे लोक जरी सारथी असले तरी ते नुसते लगामच धरणारे होत.

२२३ प्रेमाच्या योगानें राग जिंकावा. चांगलें करून वाईटाचा मोड करावा. कृपणास दानानें व असत्य बोलणारास सत्येंकरून जिंकावें.

२२४ सत्य बोलवें, रागास येऊं नये. कोणीं कांहीं अल्प याचना केली असतां द्यावें. या तीन साधनांनीं तूं देवापाशीं पोहोंचशील.

२२५ जे हिंसा करीत नाहीत, इंद्रियदमन करितात ते सत्पुरुष—जेथें मुळींच दुःख नाहीं, जें अचल (निर्वाण)—अशा स्थानाप्रत जातात.

२२६ जे निरंतर सावध असतात, जे रात्रंदिवस अध्ययन करितात आणि जे निर्वाणप्राप्तीकरितां प्रयत्न करितात, त्यांच्या तृष्णा लय पावतात.

२२७ जो मौन बसतो त्याला लोक दोष देतात, जो फार बोलतो त्यालाही दोष देतात, जो मित बोलतो त्यालाही दोष देतात, असा जगांत कोणी नाहीं कीं त्याला लोक दोष देत नाहीत. हे *अतुला, ही ह्मण आजकालची नसून फार जुनी आहे.

२२८ ज्याची निरंतर निंदा होते किंवा स्तुति होते—असा मनुष्य ह्या जगांत मागें झाला नाहीं, पुढें होणार नाहीं व हल्लींही अस्तित्वांत नाहीं.

२२९—३० ज्याचें आचरण दोषरहित, जो शहाणा, ज्ञानसंपन्न आणि

* हे गौतमबुद्धाच्या एका शिष्याचें नांव होतें.

सद्गुणी— वाग्रमाणें ज्याची प्रत्यहीं स्तुति होते त्यास, जंबू नदींतील सुवर्णाच्या नाण्याप्रमाणें, दोष देण्यास कोण धजेल ?

२३१ रागाच्या स्वाधीन होऊं नको, कायेचा निग्रह कर. कायिक दोषांचा त्याग करून कायेंकरून सदाचरण कर.

२३२ रागांत जिह्वा अनावर होऊं देऊं नकोस. जिह्वेचा निग्रह कर. वाचिक दोषांचा (पातकांचा) त्याग कर आणि वाचेनें पुण्याचरण कर.

२३३ मनःक्षोभ होऊं देऊं नको आणि मनाचा निग्रह कर. मानसिक दुश्चरितें सोडून देऊन मनानें पुण्याचरण कर.

२३४ ज्यांनीं कायेचा निग्रह केला आहे, वाचेचा निग्रह केला आहे आणि मनाचा निग्रह केला आहे, ते ज्ञाते खरे निग्रही होत.

क्रोधवर्ग समाप्त.

भाग १८ वा. मलवर्ग.

२३५ तूं आतां पिकलेल्या पानाप्रमाणें झाला आहेस, यमदूत तुजजवळ येऊन ठेपले आहेत; मरणाच्या दूरवाज्याशीं तूं उभा असून प्रवासाची तुजजवळ सामुग्री नाही.

२३६ तूं आपल्या रक्षणासाठीं द्वीप तयार कर, झटून उद्योग कर आणि शहाणा हो. तुझ्या अंतर्गामांतील मळ जाऊन तूं पापापासून मुक्त झालास ह्मणजे दिव्य लोकीं श्रेष्ठ लोकांत तुझा प्रवेश होईल.

२३७ तुजें आयुष्य संपलें असून तूं मरणाच्या अगदीं जवळ येऊन ठेपला आहेस; वाटेंत तुजकरितां विसाव्याची जागा नाही आणि तुजजवळ प्रवासाची सामुग्रीही नाही.

२३८ स्वतः रक्षणासाठीं द्वीप तयार कर, झटून प्रयत्न कर आणि शहाणा हो. तुझ्या अंतर्गामींचा मळ जाऊन तूं दोषरहित झालास ह्मणजे तुला जन्म व जरा हीं प्राप्त होणार नाहीत.

२३९ ज्याप्रमाणें सोनार रुप्यांतील मळ काढतो त्याप्रमाणें ज्ञात्यानें

आपल्या अंतःकरणांतील मळ हळूहळू, थोडा थोडा व क्षणोक्षणी काढून टाकीत जावा.

२४० लोखंडापासून उत्पन्न होणारा जंग एकदां लोखंडावर चढला कीं, तो जसा त्यास खाऊन टाकतो, तद्वत् जो सन्मार्गाचें उल्लंघन करतो, त्याचीं कर्मे त्याला दुर्गतीला नेतात.

२४१ ध्यानाचा मळ अनभ्यास होय, घराचा मळ नादुरुस्ती होय, शरीराचा मळ आळस होय, पहारेकऱ्याचा मळ गैरसावधपणा होय.

२४२ स्त्रियेचें लांछन कुवर्तन होय, कृपणता हें दात्यास लांछन होय. दुराचरण हें इहलोकीं व परलोकीं लांछनास्पद होय.

२४३ परंतु, या सर्व मळांत अति आंगळ असा एक मळ आहे, तो कोणता तर— अविद्या किंवा अज्ञान. हे भिक्षूंनीं, तुह्मी तो मळ काढून टाकून निर्मळ व्हा.

२४४ जो केवळ कावळा, दुसऱ्यांस घातकारक, अपमानकारक आणि चांडाळ, जो निर्लज्ज अशा मनुष्यास जीवितयात्रा फार सुलभ होय.

२४५ जो चिंतयशील, जें शुद्ध असेल त्याकडे नेहमीं लक्ष्य देणारा, निष्काम, शांत, निष्कलंक आणि हुशार अशा मनुष्यास जीवितयात्रा कठिण होय.

२४६ जो हिंसा करितो, असत्य भाषण करतो, दुसऱ्यांनीं दिल्याशिवाय जो त्यांच्या वस्तूंचा अपहार करतो, परदारेशीं जातो— तो *

२४७ आणि जो मद्यसेवनांत अगदी धुंद होतो, तो इहलोकीं आपल्या हातानेंच आपलें मूळ खणून काढतो. (आपल्या हातानें आपल्या पायावर धोंडा पाडून घेतो.)

२४८ जनहो, ज्यांच्या वासना अनावर ते शोचनीय स्थितींत असतात, हें मनीं वागवून लोभ आणि दुराचरण तुह्हांस दुःखांत टाकणार नाहीत, याविषयीं काळजी घ्या.

२४९ लोक आपल्या श्रद्धेनुरूप आणि इच्छेनुरूप धर्म करितात; दुस-

* गाथा २४६ आणि २४७ यांचा संबंध एकत्र आहे.

च्यांस मिळालेल्या अन्नोदकाबद्दल जो मनांत जळतो त्याला रात्रंदिवस शांति नसते.

२५० ज्याच्या ठायीं अशा प्रकारचा भाव नाहीसा झाला आहे, त्याचे अगदीं निर्मूल झाले आहे, त्या मनुष्यास रात्रंदिवस शांति मिळेल.

२५१ विषयवासनेसारखा अग्नि नाही, द्वेषासारखा मगर (ग्राह) नाही, मायेसारखा पाश नाही आणि तृष्णेसारखा पूर नाही.

२५२ दुसऱ्याचे दोष सहज दिसतात, परंतु स्वतःचे दोष दिसणें कठिण आहे; मनुष्य दुसऱ्याचे दोष भुसाप्रमाणें झाडून काढतो, परंतु ज्याप्रमाणें लबाड जुगारी दुसऱ्या जुगाऱ्यापासून खोटा फांसा लपवितो, त्याप्रमाणें मनुष्य आपले स्वतःचे दोष जगापासून लपवितो.

२५३ मनुष्य दुसऱ्यांचे दोष पाहूं लागला आणि नेहमीं रागावूं लागला तर त्याचे मनोविकार वाढतील आणि त्याच्या हातून त्यांचें निर्दालन होणार नाही.

* २५४ हवेंत रस्ता नाही; बाह्य कृतीनें मनुष्य ' शमन ' होत नाही. जनास प्रपंचांत आनंद होतो, जे तथागत (बुद्ध) आहेत ते प्रपंचापासून मुक्त होतात.

२५५ हवेंत रस्ता नाही. बाह्य कृतीनें मनुष्य ' शमन ' होत नाही. प्राणी शाश्वत नाहीत; परंतु जे बुद्ध आहेत, त्यांना संस्कार नाही.

मलवर्ग समाप्त.

भाग १९ वा. धर्मशीलवर्ग.

२५६-५७ जो जबरदस्तीनें कोणत्याही गोष्टीचा निकाल लावतो तो धर्मशील नव्हे; जो सत्यास त्याची निवड करतो, जो विद्वान् असून दुस-

* व्हा. फॉसबोल आणि प्रोफे. वेबर— हे ह्यांतील प्रथम चरणाचा अर्थ असा करतात:— जे बौद्धसमूहाव्यतिरिक्त आहेत त्यांना हवेंतून चालतां येणार नाही; परंतु जे ' शमन ' आहेत त्यांनाच फक्त चालतां येतें. अलौकिक चमत्कार करून दाखवूं नयेत ह्मणून बुद्धाचें त्यांच्या शिष्यांस सांगणें असे, ह्मणून प्रोफे. म्याक्समुल्लर व डी. आलव्हीस वरील अर्थ करतात.

ज्यांचा बलात्काराने नव्हे तर धर्मन्यायेकरून लोकांचा पुढाकार घेतो, जो धर्मसंरक्षित आणि बुद्धिमान् त्यास धर्मशील ह्मणतात.

२५८ फार बोलतो ह्मणून मनुष्य पंडित होत नाही; जो सहनशील, जो द्वेष करणारा आणि भीति बाळगणारा नव्हे, त्यास पंडित ह्मणतात.

२५९ फार बोलतो ह्मणून मनुष्य धर्मशील होत नाही. धर्माचे अध्ययन जरी थोडेच असले परंतु तो जर धर्माप्रमाणे आचरण करीत आहे व धर्माची उपेक्षा करीत नाही तो धर्मशील खरा.

२६० केश पांढरे झाले ह्मणजे मनुष्य वृद्ध होत नाही. त्याचे वय फार असेल, परंतु तो बापडा व्यर्थ ह्यातारा झाला, असे ह्मणतात.

२६१ सत्यधर्म, सद्गुण, प्रेम, संयमन, नेमस्तपणा इत्यादि गुणांनी अलंकृत असून जो दोषरहित आणि ज्ञाता आहे, त्यास वृद्ध ह्मणतात.

२६२ जो मत्सरी, लोभी व अप्रामाणिक आहे, तो जरी फार बोलला किंवा त्याचा वर्ण सुंदर असला तरी तो श्रेष्ठ किंवा मान्य होत नाही.

२६३ ज्याच्या ठाणीं हे दोष नाहीसे झाले आहेत आणि त्यांचे निर्मूळ झाले आहे, तो द्वेषरहित व ज्ञानसंपन्न झाला असता त्यास श्रेष्ठ किंवा सर्वमान्य ह्मणतात.

२६४ जो अशिक्षित असून असत्य बोलणारा आहे त्याने जरी मुंडन केले तरी तो ' शमन ' होत नाही. तृष्णा आणि लोभ यांच्या पाशांत जांपर्यंत मनुष्य बद्ध आहे, तोंपर्यंत तो ' शमन ' होईल काय !

२६५ पाप लहान असो कीं मोठे असो, त्याचे जो शमन करतो त्यास शमन (शांतचित्त) ह्मणतात; कारण त्याने सर्व पापांचे शमन केलेले असते.

२६६ जो दुसऱ्यांपाशीं भिक्षा मागतो ह्मणून तो भिक्षु होत नाही. जो केवळ भिक्षा मागतो तो भिक्षु नव्हे, जो संपूर्ण धर्माचे अवलंबन करतो तो भिक्षु होय.

२६७ जो पुण्य आणि पाप या गुणातीत आहे, जो शुद्ध आहे, जो इहलोकीं ज्ञानेकरून कालक्रमणा करणारा आहे, त्यासच खरोखर भिक्षु ह्मणतात.

२६८।६९ जो मूढ व अविद्वान् आहे, त्याने जरी मौन धरले तरी तो

मुनि होत नाहीं. जो ज्ञाता तराजू घेऊन चांगलें तेवढें घेतो आणि वाईट तेवढें टाकून देतो तो मुनि होय आणि त्या योगानें तो मुनि होतो; जो इहलोकीं दोन्ही बाजूंचा विचार करतो त्यास मुनि म्हणतात.

२७० जो मनुष्य प्राण्यांची हिंसा करतो तो आर्य (श्रेष्ठ) नव्हे, जो सर्व प्राण्यांच्या ठायीं सदय आहे त्यासच आर्य ही संज्ञा प्राप्त होते.

२७१-७२ शिक्षणानें, व्रतानें, बहुश्रुतपणानें, समाधि लावण्यानें किंवा एकटें निजण्यानें जें नैष्कर्म्य सुख प्राप्त होत नाहीं व जे ऐहिक विषयांत गुंग झालेल्या मनुष्यास कदापिहि अनुभवण्यास मिळत नाहीं तें सुख मला मिळतें अशी वृथा वलगना, हे भिक्षो, जोपर्यंत तूं वासनेचें निर्दालन केलें नाहींस, तोपर्यंत करूं नकोस.

धर्मशीलवर्ग समाप्त.

भाग २० वा. मार्गवर्ग.

२७३ सर्व मार्गांमध्ये अष्टांगक *मार्ग श्रेष्ठ, सत्यांत चार वचनें श्रेष्ठ, सद्गुणांत वैराग्य श्रेष्ठ, मनुष्यांत डोळस श्रेष्ठ.

२७४ बुद्धीची शुद्धता करण्याचा हाच मार्ग आहे, याशिवाय अन्य मार्ग नाहीं. याच मार्गाचें अवलंबन कर ! ह्या योगेंच माराचा पराजय होईल.

२७५ या मार्गानें गेल्यास तुमच्या दुःखाचा अंत होईल. शोकशल्य कसें दूर करतां येतील हें मला समजल्यानंतर या मार्गाचा मीं बोध केला आहे.

२७६ तुम्हीं स्वतः प्रयत्न केला पाहिजे. तथागत (बुद्ध) हे फक्त उपदेशक होत. जें सुविचारी लोक या मार्गाचें अवलंबन करतात, ते माराच्या बंधनांतून मुक्त होतात.

२७७ ' सर्व निर्मित वस्तु नाश पावतात ' हें वचन जो जाणतो आणि मनांत वागवितो, तो दुःख भोगण्यांत सहनशील होतो; हाच विशुद्धीचा मार्ग होय.

२७८ ' सर्व चराचर दुःखमय आणि शोकमय होत ' हें जो जाणतो आणि मनांत बाळगतो, तो दुःख भोगण्यांत सहनशील होतो. हाच विशुद्धीचा मार्ग होय.

२७९ ' सर्व धर्म (आकृति) असत्य होत ' हें जो जाणतो आणि मनीं बाळगतो तो दुःख भोगण्यांत सहनशील होतो; हाच विशुद्धीचा मार्ग होय.

२८० जो तरुण व सुदृढ असून वेळच्या वेळीं उठत नाहीं, जो आळसानें पूर्ण ग्रस्त झाला आहे, ज्याचा संकल्प व विचार दुर्बळ आहे, त्या आळशी मनुष्यास ज्ञानमार्ग कधींही सांपडणार नाहीं.

२८१ वाचेवर दाब ठेवून व आपल्या मनाचें आकलन करून मनुष्यानें कायेंकरून दुश्चरित आचरूं नये. ह्या तीन मार्गांनीं तो शुद्ध वागला ह्मणजे मुनींनीं उपदेश केलेला मार्ग त्यास सहज प्राप्त होईल.

२८२ आस्था असली कीं ज्ञान वृद्धि पावतें, आस्था नसली कीं ज्ञानाचा क्षय होतो. ज्ञानाच्या वृद्धीचा व क्षयाचा असे हे दोन मार्ग मनुष्यास समजले ह्मणजे ज्या मार्गांनें ज्ञानाची वृद्धि होईल त्याच मार्गाचें मनुष्यानें अवलंबन करावें.

२८३ (तृष्णेचें) एकच झाड कापून न टाकितों सर्व रान कापून टाका ! तृष्णेपासून भीति उत्पन्न होते. (तृष्णेचीं) झाडेझुडपें कापून टाकिलीं ह्मणजे, हे भिक्षूंनां, तुह्मी मुक्त व्हाल.

२८४ जोंपर्यंत स्त्रियाविषयीं पुरुषाची आसक्ति अल्प सुद्धां कमी झाली नाहीं, तोंपर्यंत जसें दूध पिणारें वांसरूं आपल्या आईवर अवलंबून असतें, तद्वत् त्याचें मन स्त्रियांच्या ठायीं बद्ध असतें.

२८५ शरत्कालचें कमल ज्याप्रमाणें काढतात, तद्वत् तूं आपणावरील प्रीति आपल्या हातानें काढून टाक. शांतीच्या मार्गाचें अवलंबन कर. सुगतानें (बुद्धानें) निर्वाण दाखविलें आहे.

२८६ पावसाळ्यांत मी येथें राहीन. हिंवाळ्यांत आणि उन्हाळ्यांत येथें राहीन—असा मुखें मनुष्य विचार करतो; परंतु तो आपल्या मरणाचा मुळींच विचार करीत नाहीं.

मुनि होत नाहीं. जो ज्ञाता तराजू घेऊन चांगलें तेवढें घेतो आणि वाईट तेवढें टाकून देतो तो मुनि होय आणि त्या योगानें तो मुनि होतो; जो इहलोकीं दोन्ही बाजूंचा विचार करतो त्यास मुनि म्हणतात.

२७० जो मनुष्य प्राण्यांची हिंसा करतो तो आर्य (श्रेष्ठ) नव्हे, जो सर्व प्राण्यांच्या ठायीं सदय आहे त्यासच आर्य ही संज्ञा प्राप्त होते.

२७१—७२ शिक्षणानें, व्रतानें, बहुश्रुतपणानें, समाधि लावण्यानें किंवा एकटें निजण्यानें जें नैष्कर्म्य सुख प्राप्त होत नाहीं व जे ऐहिक विषयांत गुंग झालेल्या मनुष्यास कदापिहि अनुभवण्यास मिळत नाहीं तें सुख मला मिळतें अशी वृथा वलगना, हे भिक्षो, जोपर्यंत तूं वासनेचें निर्दालन केलें नाहींस, तोपर्यंत करूं नकोस.

धर्मशीलवर्ग समाप्त.

भाग २० वा. मार्गवर्ग.

२७३ सर्व मार्गांमध्ये अष्टांगक *मार्ग श्रेष्ठ, सत्यांत चार वचनें श्रेष्ठ, सद्गुणांत वैराग्य श्रेष्ठ, मनुष्यांत डोळस श्रेष्ठ.

२७४ बुद्धीची शुद्धता करण्याचा हाच मार्ग आहे, याशिवाय अन्य मार्ग नाहीं. याच मार्गाचें अवलंबन कर ! ह्या योगेंच माराचा पराजय होईल.

२७५ या मार्गानें गेल्यास तुमच्या दुःखाचा अंत होईल. शोकशल्य कसें दूर करतां येतील हें मला समजल्यानंतर या मार्गाचा मीं बोध केला आहे.

२७६ तुम्हीं स्वतः प्रयत्न केला पाहिजे. तथागत (बुद्ध) हे फक्त उपदेशक होत. जें सुविचारी लोक या मार्गाचें अवलंबन करतात, ते माराच्या बंधनांतून मुक्त होतात.

२७७ ' सर्व निर्मित वस्तु नाश पावतात ' हें वचन जो जाणतो आणि मनांत वागवितो, तो दुःख भोगण्यांत सहनशील होतो; हाच विशुद्धीचा मार्ग होय.

२७८ ' सर्व चराचर दुःखमय आणि शोकमय होत ' हें जो जाणतो आणि मनांत बाळगतो, तो दुःख भोगण्यांत सहनशील होतो. हाच विशुद्धीचा मार्ग होय.

२७९ ' सर्व धर्म (आकृति) असत्य होत ' हें जो जाणतो आणि मनीं बाळगतो तो दुःख भोगण्यांत सहनशील होतो; हाच विशुद्धीचा मार्ग होय.

२८० जो तरुण व सुदृढ असून वेळच्या वेळीं उठत नाहीं, जो आळसानें पूर्ण ग्रस्त झाला आहे, ज्याचा संकल्प व विचार दुर्बळ आहे, त्या आळशी मनुष्यास ज्ञानमार्ग कधींही सांपडणार नाहीं.

२८१ वाचेवर दाब ठेवून व आपल्या मनाचें आकलन करून मनुष्यानें कायेंकरून दुश्चरित आचरूं नये. ह्या तीन मार्गांनीं तो शुद्ध वागला ह्मणजे मुनींनीं उपदेश केलेला मार्ग त्यास सहज प्राप्त होईल.

२८२ आस्था असली कीं ज्ञान वृद्धि पावतें, आस्था नसली कीं ज्ञानाचा क्षय होतो. ज्ञानाच्या वृद्धीचा व क्षयाचा असे हे दोन मार्ग मनुष्यास समजले ह्मणजे ज्या मार्गानें ज्ञानाची वृद्धि होईल त्याच मार्गाचें मनुष्यानें अवलंबन करावें.

२८३ (तृष्णेचें) एकच झाड कापून न टाकितां सर्व रान कापून टाका ! तृष्णेपासून भीति उत्पन्न होते. (तृष्णेचीं) झाडेझुडपें कापून टाकिलीं ह्मणजे, हे भिक्षूंनीं, तुम्ही मुक्त व्हाल.

२८४ जोंपर्यंत स्त्रियाविषयीं पुरुषाची आसक्ति अल्प सुद्धां कमी झाली नाहीं, तोंपर्यंत जसें दूध पिणारें वांसरूं आपल्या आईवर अवलंबून असतें, तद्वत् त्याचें मन स्त्रियांच्या ठायीं बद्ध असतें.

२८५ शरत्कालचें कमल ज्याप्रमाणें काढतात, तद्वत् तूं आपणावरील प्रीति आपल्या हातानें काढून टाक. शांतीच्या मार्गाचें अवलंबन कर. सुगतानें (बुद्धानें) निर्वाण दाखविलें आहे.

२८६ पावसाळ्यांत मी येथें राहीन. हिंवाळ्यांत आणि उन्हाळ्यांत येथें राहीन—असा मुख मनुष्य विचार करतो; परंतु तो आपल्या मरणाचा मुळींच विचार करीत नाहीं.

२८७ रात्रीं निद्रित असलेल्या गांवास ज्याप्रमाणें पूर वाहून नेतो त्याप्रमाणें मुलाबाळांविषयीं आणि गुराढोरांविषयीं ज्याची ख्याति आहे व ज्याचें मन त्यांत अगदीं वेडें झालें आहे अशा मनुष्यास मृत्यु येऊन घेऊन जातो.

२८८ एकदां मृत्यूनें गांठलें ह्मणजे मग बाप, मुलें व इतर स्वकीय जन कोणीच त्याच्या उपयोगीं येत नाहींत.

२८९ ज्या शहाण्या व सज्जन मनुष्यास ह्यांतील तत्त्व समजलें आहे, त्यानें जो निर्वाणाचा रस्ता असेल तो लवकर सुधरावा.

मार्गवर्ग समाप्त.

भाग २१ वा. प्रकीर्णकवर्ग.

२९० अल्प सुखाचा त्याग केला असतां जर पुष्कळ सुख प्राप्त होत आहे, तर ज्ञात्यानें अल्प सुख सोडून देऊन पुष्कळ सुखाची आशा धरावी.

२९१ दुसऱ्यास दुःख देऊन त्यापासून जो कोणी स्वतः सुख मिळविण्याची इच्छा धरतो, तो द्वेषाच्या शृंखलेंत बद्ध झाला असल्यामुळे द्वेषापासून त्याची कधींही सुटका होणार नाहीं.

२९२ जें करणें विहित आहे त्याची उपेक्षा करतात व जें करूं नये तें करतात, अशा अविचारी व अनियंत्रित मनुष्यांच्या वासना नेहमीं वृद्धिंगत होतात.

२९३ परंतु, जे आपल्या देहाच्या ठिकाणीं निरंतर जागृत असतात, जें अकर्तव्य तें करीत नाहींत आणि जें कर्तव्य तें लक्ष्य लावून करतात, अशा शहाण्या व हुशार मनुष्यांच्या वासनांचा अंत होतो.

२९४ खऱ्या ब्राह्मणानें जरी आईबाप आणि दोन बलाढ्य राजे मारले आणि राज्यांतील सर्व प्रजेचा जरी संहार केला तरी त्यास त्याबद्दल शासन नाहीं.

२९५ खऱ्या ब्राह्मणानें जरी आईबापांस, दोन श्रोत्रिय राजांस आणि एखाद्या मनुष्यास जरी ठार मारलें तरी त्यास त्याबद्दल शासन नाहीं.

१ अनेक गोष्टींविषयींचा वर्ग.

२ वेदाभ्यासांत विद्वान्.

२९६ गौतमाचे (बुद्धाचे) अनुयायी निरंतर अगदीं जागृत असतात आणि त्यांचें चित्त अहोरात्र निरंतर बुद्धाच्या ठायीं जडलेलें असतें.

२९७ गौतमाचे (बुद्धाचे) अनुयायी निरंतर अगदीं जागृत असतात आणि त्यांचें चित्त अहोरात्र नेहमीं धर्माच्या ठायीं जडलेलें असतें.

२९८ गौतमाचें (बुद्धाचे) अनुयायी निरंतर अगदीं जागृत असतात आणि त्यांचें चित्त नेहमीं संघाच्या ठिकाणीं जडलेलें असतें.

२९९ गौतमाचे (बुद्धाचे) अनुयायी निरंतर अगदीं जागृत असतात आणि त्यांचें मन रात्रंदिवस आपल्या देहाच्या *ठायीं जडलेलें असतें.

३०० गौतमाचे (बुद्धाचे) अनुयायी निरंतर अगदीं जागृत असतात आणि अहोरात्र नेहमीं दयार्द्र असण्यांत त्यांच्या चित्तास उल्हास वाटतो..

३०१ गौतमाचे अनुयायी निरंतर अगदीं जागृत असतात आणि अहो-
रात्र ध्यानांत निमग्न असण्यांत त्यांच्या मनास आनंद होतो.

३०२ (साधु होण्याकरितां) जग सोडणें फार कठिण आहे, जगांत राहून उपभोग घेणें कठिण आहे. मठांत रहाणें दुर्घट आहे, संसारांत रहा-
णेंही दुर्घट आहे, जे बरोबरीचे आहेत त्यांच्यांत रहाणें दुःखद आहे, फिर-
णारा भिक्षेकरीही दुःखानें व्यापलेला आहे. असें आहे तर कोणीही भिक्षे-
करी होऊन भटकत फिरूं नये ह्मणजे त्यास दुःख होणार नाहीं.

३०३ जो श्रद्धायुक्त, सदाचरणी, यशस्वी आणि समृद्ध तो कोण-
त्याही ठिकाणीं जरी गेला तरी त्याचा तेथें बहुमान होतो.

३०४ हिमाच्छादित पर्वताप्रमाणें साधूंचें तेज लांबवर पडतें. परंतु, असाधु-
जे असतात ते रात्रीं सोडलेल्या बाणांप्रमाणें कोणाच्या दृष्टोत्पत्तीस येत नाहीत.

३०५ अरण्यांत रहाण्याप्रमाणें जो सदैव एकटा बसतो, एकटा निजतो
आणि स्वतःस (नीच प्रवृत्तीस) जिंकितो, त्यासच वासनादमन केल्याचें
श्रेय प्राप्त होतें.

प्रकीर्णकवर्ग समाप्त.

* कायेंकरून सदाचरण व्हावें, दुराचरण होऊं नये ह्मणून.

भाग २२ वा. निरंगवर्ग.

३०६ जें कांहीं नसतांना जो आहे असें बोलतो तो नरकाप्रत जातो; एखादी गोष्ट करून आपण ती केली नाहीं असें जो ह्मणतो तोही नरकाप्रत जातो. ते उभयतांही पापी असल्यामुळें मरणानंतर परलोकीं ते सारख्या स्थितींत असतात.

३०७ ज्यांनीं पिवळीं वस्त्रें परिधान केलीं आहेत असे पुष्कळ लोक दुराचारी आणि अनावर वृत्तीचे असतात. असे पापी लोक आपल्या दुष्कृत्याच्या योगेंकरून नरकीं पडतात.

३०८ दुराचारी मनुष्यानें भिक्षेवर पोट भरण्यापेक्षां ढणढणीत जळणाऱ्या विस्तवाप्रमाणें लोखंडाचा लालभडक गोळा गिळणें बरें.

३०९ जो अदूरदृष्टि मनुष्य परस्त्रीचा अभिलाष करतो त्यास—(१) अपकीर्ति (२) झोंपेचा विनाश करणारी अशी असह्य काळजी (३) शासन आणि अंतीं (४) नरक—अशा चार गोष्टींचा लाभ होतो.

३१० परस्त्रीविषयीं वाईट इच्छा मनांत धरूं नये; कारण त्यापासून मनुष्याची अपकीर्ति होते, तो कुमार्गी (नरकीं) जातो. भीतिग्रस्त जे आहेत त्यांना समागमांत अल्प सुख प्राप्त होतें, शिवाय राजा त्यांना कडक शासन करतो.

३११ भलत्या रीतीनें कुश गंवताचें पातें धरलें असतां ज्याप्रमाणें हात कांपतो त्याप्रमाणें संन्यासव्रत योग्य पाळलें नसतां तें नरकाप्रत नेतें.

३१२ निष्काळजीपणानें केलेलें कृत्य, मोडलेलें व्रत, शिक्षणाप्रमाणें वागण्याची डळमळ यांपासून फलप्राप्ति होत नाहीं.

३१३ जर कोणतीही गोष्ट करणें असेल तर करावी. उत्साहपूर्वक तिच्यापाठीं लागावें. निष्काळजीपणें चालणारा यात्रेकरी (संन्यासी) वासनारूप धूळ मात्र पुष्कळ उडवितो.

३१४ दुष्कृत्य न केलेलें बरें, कारण त्यापासून मनुष्यास पुढें पश्चात्ताप होतो; सत्कृत्य करणें बरें, कारण तें केले असतां मनुष्यास पश्चात्ताप होत नाहीं.

३१५ सीमेवरील किल्ल्यांत ज्याप्रमाणें आंतून आणि बाहेरून संरक्षणाची कडेकोट तयारी असते, त्याप्रमाणें मनुष्यानें आपलें संरक्षण करावें. प्रसंग चुकूं देऊं नये, जे प्रसंग दृढितात ते नरकांत पडून क्लेश पावतात.

३१६ ज्याविषयीं लाज वाटण्याचें कारण नाहीं त्याविषयीं जे लाज बाळगितात आणि ज्याविषयीं लाज धरण्याचें कारण नाहीं त्याविषयीं जे लाज धरतात, ते लोक असत्य तत्त्वांचा स्वीकार करून कुमार्गास जातात.

३१७ ज्याविषयीं भीति धरण्याचें कारण नसतां जे भीति धरतात आणि ज्याविषयीं भीति धरणें योग्य आहे त्याविषयीं जे भीति धरीत नाहींत, अशाप्रकारें असत्य मतांचें ग्रहण करणारे लोक दुर्गतीस जाणतात.

३१८ जें निषिद्ध नव्हे त्याचा जे निषेध करतात आणि जें करणें निषिद्ध आहे त्याचा जे निषेध करीत नाहींत, ते असत्य मतांचा स्वीकार केल्यामुळे दुर्गतीस जातात.

३१९ अमक्याचा निषेध केला आहे आणि तमक्याचा निषेध केला नाहीं, असें जे पक्कें जाणतात ते लोक सत्य मतांचा स्वीकार करून सद्गतीस जातात.

निरयवर्ग समाप्त.

भाग २३ वा. नांगवर्ग.

३२० ज्याप्रमाणें लढाईतील हत्ती धनुष्याचे बाण सहन करतो त्याप्रमाणें थंडपणें मी निंदा सोशीन; कारण हें जग दुष्ट स्वभावाचें आहे.

३२१ पाळींव (दान्त) हत्ती लढाईवर नेतात, पाळींव हत्तीवर राजा आरूढ होतो. जो थंडपणें निंदा सहन करतो, ज्यानें इंद्रियांचें दमन केलें आहे तो मनुष्यांत उत्तम.

३२२ पाळींव सिंधुजातीचे घोडे उत्तम, मोठ्या सुळ्याचे पाळींव हत्ती उत्तम, पाळींव खेंचर उत्तम, परंतु जो आपण स्वतः पाळींव आहे ह्मणजे ज्यानें आपल्या वासनांचें दमन केलें आहे, तो याहीपेक्षां अधिक उत्तम होय.

३२३ जेथें या प्राण्यांच्या साहाय्यानें मनुष्यास दुर्गम स्थानाप्रत (निर्वाणाप्रत) जातां घेत नाहीं, तेथें दान्त मनुष्य (ज्यानें वासनांचें दमन केलें आहे तो) आत्मसंयमनाच्या योगेंकरून जाऊं शकतो.

३२४ जो मदोन्मत्त, ज्याच्या गंडस्थळांतून मद स्रवत आहे व ज्यास धरणें कठिण आहे अशा ' धनपालक ' नामक हत्तीस धरून बांधला असतां, तो घांस सुद्धां घेत नाहीं; तो आपल्या निबिड वनाची खंती करतो.

३२५ जर मनुष्य लठ आणि आधाशी बनला आहे, जर तो झोंपाळू व सुस्त झाला आहे तर तो मूर्ख उष्ट्यावर पोंसलेल्या डुकराप्रमाणें पुनः पुनः जन्म पावतो.

३२६ हें माझे मन मागें त्यास वाटेल तिकडे, चैन लागेल तिकडे व मर्जीस येईल तिकडे स्वैर फिरत असे; परंतु ज्याप्रमाणें अंकुश हातीं असलेला महात मदोन्मत्त हत्तीस आकळून धरतो, त्याप्रमाणें आतां मी आपल्या मनाचें पूर्णपणें आकलन करीन.

३२७ दक्ष असा, आपल्या विचारांस दावांत ठेवा. चिखलांत रुतलेला हत्ती ज्याप्रमाणें आपली सुटका करून घेतो, त्याप्रमाणें तुह्मी आपणांस कुमार्गांतून काढा.

३२८ जर कोणा मनुष्यास बरोबर चालणारा, शहाणा व चांगल्या आचरणाचा सोबती भेटला तर सर्व संकटें सोसून आनंदानें परंतु विचारानें त्यानें त्याजबरोबर चालावें.

३२९ ज्याप्रमाणें जिकलेला प्रांत मागें सोडून राजा पुढें एकटा जातो किंवा अरण्यांत हत्ती एकटा चालतो त्याप्रमाणें जर कोणा मनुष्यास बरोबर चालणारा, शहाणा व सत्त्वशील सोबती न भेटला तर त्यानें एकटेंच चालावें.

३३० एकटें रहाणें बरें, परंतु मूर्खाची मैत्री नको. ज्याप्रमाणें अरण्यांतील हत्ती एकटा फिरतो, त्याप्रमाणें मनुष्यानें एकटें फिरावें, दुराचरण करूं नये व थोड्याच इच्छा बाळगाव्या.

३३१ प्रसंग पडला ह्मणजे मित्र सुखावह, कोणत्याही कारणानें का होईना संभोग सुखावह, मरणसमयीं सत्कृत्य सुखावह व सर्व दुःखांचा त्याग सुखावह होय.

३३२ जगांत मातृत्वाची स्थिति सुखकर, पितृत्वाची स्थिति सुखकर, ' शमन ' जे आहेत त्यांची स्थिति सुखकर आणि ब्राह्मणत्वाची स्थिति सुखकर होय.

नागवर्ग समाप्त.

भाग २४ वा. तृष्णावर्ग.

३३३ अविचारी मनुष्याची तृष्णा एखाद्या वेलीप्रमाणे वाढत जाते. अरण्यांत फळे शोधण्याकरितां माकड ज्याप्रमाणे इकडून तिकडे उड्या मारतो त्याप्रमाणे अविचारी मनुष्य अनेक जन्म पावतो.

३३४ जालीम व विषयुक्त अशी जी तृष्णा ती ज्यास सर्वस्वीं जिंकून टाकते, त्याचे भोक्तृत्व विरणनामक गवताप्रमाणे विपुल वाढते.

३३५ इहलोकीं जिंकण्यास कठिण अशी जी ही भयंकर तृष्णा ती जो जिंकून टाकतो त्याचीं दुःखें कमलपत्रावरून ज्याप्रमाणे पाण्याचे थेंब निसटून पडतात, त्याप्रमाणे त्वरित नाहीशीं होतात.

३३६ मी तुह्यांस हिताची गोष्ट सांगतो कीं, " ज्यास उंशिरनामक सुवासिक मूळ पाहिजे असेल तो ज्याप्रमाणे विरष्मगवत खणून काढतो किंवा ज्याप्रमाणे नदीचा प्रवाह लव्हाळ्यास वारंवार दडपून टाकतो, त्याप्रमाणे माराने तुह्यांस पुनः पुनः दडपून टाकूं नये ह्मणून जे तुह्मी येथे जनले आहां, त्या सर्व तुह्मी वासनेचे मूळ खणून काढा. "

३३७ जोंपर्यंत वृक्षाचे मूळ कायम आहे, तोंपर्यंत तो सुरक्षित असतो व तोडला तरी पुनः वाढतो, तद्वत् तृष्णेच्या मुळांचा जोंपर्यंत संहार केला नाही, तोंपर्यंत ऐहिक दुःख पुनः पुनः होईल.

३३८ ज्याची तृष्णा बलवत्तर असून छत्तीस दिशांनीं जर ती सुखोपभोगाकडे धांव घेत आहे व ज्याची इच्छा विषयलुब्ध झाली आहे, अशा त्या विषयांध मनुष्यास त्या लाटांप्रमाणे वाहून नेतात.

३३९ ह्या प्रवाहाचे फांटे चोहोंकडे वाहतात व त्यामुळे विषयवासनारूप लतेस अंकुर फुटतात. ती लता वाढत आहे, असें तुहांस आढळून आलें तर, ज्ञानाच्या योगेंकरून तिचें मूळ छेदून टाका.

३४० प्राण्याचें विषयसुख अनावर असून विलासानें भरलेलें आहे, विषयोपभोगांत गुंग असून सुखाची ज्यांना लालसा आहे, ते लोक जन्ममृत्यूच्या फेऱ्यांत गुरफटलेले असतात.

३४१ तृष्णेच्या पायीं लागलेले लोक फांसांत सांपडलेल्या सशांप्रमाणें इकडून तिकडे धांवतात, तृष्णेच्या पाशांत बद्ध असल्यामुळे ते वारंवार अति दुःखांत पडतात.

३४२ तृष्णेनें उद्युक्त झालेले लोक फांसांत सांपडलेल्या सशांप्रमाणें इकडून तिकडे धांवतात; ह्मणून विरक्ति संपादन करण्याविषयीं शटून भिक्षूनें त्या योगेंकरून तृष्णा नाहींशी करावी.

*३४३ जो तृष्णेपासून मुक्त झाला असतां पुनः तृष्णाधीन होतो आणि ज्यास तृष्णेंतून काढलें असतांही जो तृष्णेंत जाऊन पडतो, त्या मनुष्याकडे पहा ! मुक्त असतांही तो बंदिवासांत जाऊन पडतो.

३४४ जी बेडी लोखंडाची, लांकडाची किंवा तागाची केलेली असते तिला शहाणे लोक दृढ बंधन ह्मणत नाहींत; तर बायकामुलांच्या ठायीं, रत्नअलंकारांच्या ठायीं जी दृढ आसक्ति ती दृढतर बेडी होय.

३४५ जें दुर्गतीला नेतें, सुगम वाटें आणि काढण्यास कठिण असतें अशा बंधनास ज्ञाते लोक दृढ शृंखला ह्मणतात. ही वासनारूप शृंखला तोडली ह्मणजे लोक सुखोपभोगाचा त्याग करून विरक्त होतात आणि जगाची आसक्ति सोडून देतात.

*(३४३) ' वन ' ह्या शब्दाचे दोन अर्थ (१) इच्छा (२) अरण्य) असल्यामुळे ह्या गाथेचा दुसराही अर्थ होतो, तो असा-ज्याची अरण्यांतून सुटका झाली असून जो पुनः भरण्यावासी बनतो आणि अरण्यापासून ज्यास काढलें असतांही जो पुनः अरण्यांत जाऊन पडतो त्या मनुष्याकडे पहा ! मुक्त असतांनाही तो बंदिवासांत जाऊन पडतो.

३४६ आपणच तयार केलेल्या जाळ्यावरून कोळी जसा खाली येतो, तद्वत् वासनांचे जे दास बनले आहेत ते (वासनांच्या) प्रवाहाबरोबर अधोगतीस जातात. हें बंधन एकदां तोडलें कीं सर्व मोह सोडून देऊन वं विरक्त होऊन ज्ञाते लोक जगाचा त्याग करतात.

३४७ संसाराच्या पैलतीरीं जातांना पुढें आहे त्याचा त्याग कर, मागें आहे त्याचा त्याग कर, मध्यें आहे त्याचा त्याग कर. अशा रीतीनें तुझें मन पूर्ण मुक्त झालें ह्मणजे तूं पुनः जन्ममृत्यूच्या फेऱ्यांत पडणार नाहीस.

३४८ जो संशयानें पूर्ण ग्रस्त आहे व ज्याच्या वासना प्रबळ असून जो फक्त सौख्याचीच अपेक्षा करित आहे, अशा मनुष्याची तृष्णा अधिक अधिक वाढते आणि तो आपलें बंधन अधिक अधिक घट्ट करतो.

३४९ शंकांचें समाधान करून घेण्यांत ज्याला संतोष वाटतो, हें सर्व दुःखमय आहे असें जो पहातो आणि त्याविषयीं विचार करतो, तो खरो-खर माराचें बंधन दूर करतो, इतकेंच नाही तर तें तोडून टाकतो.

३५० जो पूर्णतेप्रत पावला आहे, जो निरिच्छ आणि दोषरहित झाला आहे, ज्यानें संसारांतील कांटे मोडून टाकिले आहेत, त्याचा हा शेवटला जन्म होय.

३५१ ज्याची वासना नष्ट झाली आहे आणि जो निःसंग झाला आहे, शब्दार्थज्ञान इत्यादि ज्यास पूर्ण अवगत आहे, जो अक्षरांचा अनुक्रम जाणतो, त्याचा हा जन्म शेवटला होय; त्यालां सिद्ध पुरुष—महापुरुष असें ह्मणतात.

३५२ “ मीं सर्व जिंकिलें आहे, मीं सर्वज्ञ आहे, आयुष्यांतील सर्व स्थितींत मी निष्कलंक आहे; मीं सर्व सोडिलें आहे आणि वासनेचा नाश केल्यामुळे मी मुक्त झालों आहे; स्वतः मी शिकलों असल्यामुळे दुसऱ्या कोणास शिकवूं ? ”

३५३ सर्व दानांत धर्मदान अधिक होय, सर्व रसांत धर्मरस अधिक होय, सर्व आनंदांत धर्मापासून होणारा आनंद अधिक होय, सर्व दुःखांचा परिहार होण्यास वासनेचें निर्दालन अधिक होय.

३५४ संसाराच्या पार जाण्याची हांव धरली नाही तर सुखोपभोग मनुष्याचा नाश करून टाकतात; सुखोपभोगाची लालसा धरून मूर्ख आपला स्वतःचाच नाश करून घेतो; जणू काय तो आपला आपणच वैरी होय.

३५५ गवतानें शेताचा नाश होतो, तृष्णेनें मनुष्याचा नाश होतो; ह्यणून जे तृष्णारहित आहेत, त्यांना दान दिलें असतां अधिक फलप्राप्ति होते.

३५६ गवतानें शेताचा नाश होतो, द्वेषानें मनुष्याचा नाश होतो; ह्यणून जे कोणी द्वेषरहित आहेत, त्यांना दान दिलें असतां पुष्कळ फलप्राप्ति होते.

३५७ गवतानें शेताचा नाश होतो, मोहानें मनुष्याचा नाश होतो; ह्यणून ज्यांचा मोह नष्ट झाला आहे, त्यांस दिलेल्या दानापासून अधिक फलप्राप्ति होते.

३५८ गवतानें शेताचा नाश होतो, तृष्णेनें मनुष्याचा नाश होतो; ह्यणून ज्यांची तृष्णा नष्ट झाली आहे, त्यांस दान दिलें असतां अधिक फलप्राप्ति होते.

तृष्णावर्ग समाप्त.

भाग २५ वा. भिक्षुवर्ग.

३५९ डोळ्याचें संयमन करणें श्रेयस्कर, कानाचें संयमन करणें श्रेयस्कर, घ्राणेंद्रियाचें संयमन करणें श्रेयस्कर व जिह्वेचें संयमन करणें श्रेयस्कर होय.

३६० देहाचें संयमन करणें श्रेयस्कर, वाचेचें संयमन करणें श्रेयस्कर, चित्ताचें संयमन करणें श्रेयस्कर, सर्व तऱ्हेचें संयमन श्रेयस्कर होय. ज्या भिक्षूनें सर्व ठायीं संयमन केलें आहे, तो दुःखापासून विमुक्त होय.

३६१ जो हाताचें संयमन करतो, जो पायाचें संयमन करतो, जो वाचेचें संयमन करतो, ज्यानें सर्व प्रकारें चांगलें संयमन केलें आहे, जो अंतर्दामीं संतोषित, जो स्थिरचित्त, जो एकटा व तृप्त आहे, त्यास लोक भिक्षु क्षणताव.

३६२ ज्या भिक्षूनें मुखाचें संयमन केलें आहे, जो शांतपणें आणि विवेकपूर्वक बोलतो, जो अर्थ आणि धर्म यांचा उपदेश करतो, त्याचें भाषण मधुर होय.

३६३ जो धर्माचें विवेचन करतो, धर्माच्या ठायीं जो आनंद पावतो, धर्माविषयीं चिंतन करतो व धर्माज्ञेप्रमाणें आचरण करतो, तो भिक्षु सत्यधर्मापासून कधींही पतन पावणार नाहीं.

३६४ आपल्यास झालेला लाभ तुच्छ मानूं नये व दुसऱ्यांच्या लाभाचा कधींही हेवा करूं नये. जो भिक्षु दुसऱ्यांच्या लाभाचा हेवा करतो, त्यास मनाची शांति प्राप्त होत नाहीं.

३६५ आपल्यास अल्प लाभ झाला असतांही जो भिक्षु त्यास तुच्छ मानीत नाहीं अशा शुद्ध वर्तनाच्या व उद्योगतत्पर भिक्षूची देव सुद्धां स्तुति करितात.

३६६ नामरूप असणाऱ्या वस्तूवर जो प्रीति ठेवीत नाहीं आणि ती नष्ट झाली तरी तिजबद्दल जो शोक करीत नाहीं त्यासच भिक्षु असें ह्मणतात.

३६७ जो दयाळु, बुद्धाच्या उपदेशाच्या ठायीं जो स्थिरचित्त अशा भिक्षूच्या वासना विराम पावतात, त्यास सौख्य होतें आणि शांतीचें स्थान जें निर्वाण त्याप्रत तो पोहोचतो.

३६८ हे भिक्षो, ही नौका तूं रिकामी कर. रिकामी केली असतां ती वेगानें चालेल. तृष्णा आणि वैर हीं नाहींशीं केलीं असतां तूं निर्वाणाप्रत जाशील.

३६९ पांचांचें (पंचेंद्रियांचें) निर्दालन कर, ते पांच टाकून दे, त्या पांचांस अंकित कर. या पांच बंधनांपासून जो भिक्षु सुटला आहे त्यास ' ओघतीर्ण ' पुरांतून पार पडलेला ह्मणतात.

३७० हे भिक्षो, ध्यान कर, असावध होऊं नकोस. तुला (नरकांत) तापलेला लोखंडाचा *गोळा गिळावा लागूं नये ह्मणून आणि भाजत

* नरकांत पडल्यावर लोखंडाचा तापलेला गोळा गिळावा लागतो ही बौद्धधर्मांत शिक्षा सांगितली आहे.

राहून ' काय दुःख हें ' असें ओरडण्याचा प्रसंग येऊं नये ह्मणून ज्यापासून भोगसुख प्राप्त होतें अशा गोष्टींकडेस तूं आपलें चित्त लावूं नको.

३७१ ज्ञानाशिवाय ध्यान नाही आणि ध्यानाशिवाय ज्ञान नाही. ज्याच्या ठिकाणीं ज्ञान आणि ध्यान आहे तो निर्वाणसंनिद्ध होय.

३७२ ज्यानें शून्यमय गृहांत प्रवेश केला आहे, ज्याचें चित्त स्थिर आहे, ज्यास धर्म स्पष्ट कळत आहे, अशा भिक्षूस अलौकिक आनंद होतो.

३७३ शाश्वत असें जें निर्वाण तें ओळखणारास जो आनंद व जें सौख्य होतें—तो आनंद व तें सुख शरीराची उत्पत्ति व शरीराच्या खंडांचा (घटकावयवांचा) नाश यांविषयीं ज्यास ज्ञान झालें आहे, त्यास लागलीच होतात.

३७४ इंद्रियदमन, संतोष व धर्माप्रमाणें आचरण इत्यादि गुणांनीं मंडित होऊन ज्यांचें आचरण पवित्र व जे निरलस अशा सज्जनांशीं मैत्री संपादणें—हें शहाण्या भिक्षूचें इहलोकीं आय कर्तव्य होय.

३७५ परोपकारीं रत आणि आपल्या कर्तव्यकर्मांत अनुरक्त असलें ह्मणजे त्यास जो आनंद होईल त्यांत त्याच्या क्लेशाचा नाश होईल.

३७६ हे भिक्षूनों, ज्याप्रमाणें वासिकानामक लता सुकलेलीं फुलें टाकून देते, त्याप्रमाणें मनुष्यांनीं आपली तृष्णा आणि आपलें वैर हीं टाकावीं.

३७७ ज्या भिक्षूंची काया, वाचा आणि मन हीं इंद्रियें प्रशांत झालीं आहेत, जो स्थिरचित्त आहे, जगांतील आमिषांचा ज्यानें अक्हेर केला आहे त्यास ' उपशांत ' ह्मणतात.

३७८ हे भिक्षो, तूं आपला आपणच प्रयत्नास लाग, स्वतः आपलेंच परिक्षण कर; ह्याप्रमाणें तूं स्वतः संरक्षित आणि दक्ष असलास ह्मणजे तूं आनंदानें काळ घालविशील.

३७९ कारण, मनुष्य आपला आपणच स्वामी आहे, आपला आपणच तारणोपाय आहे; ह्मणून ज्याप्रमाणें व्यापारी चांगला घोडा दाबांत ठेवितो, त्याप्रमाणें तूं आपणास दाबांत ठेव.

३८० जो भिक्षु आनंदभरित असून बुद्धाच्या उपदेशाच्या ठायीं निश्चल-

चित्त आहे, त्याच्या संस्काराचा नाश होतो, त्यास सौख्य होतें आणि शांतिस्थान जें निर्वाण त्याप्रत तो पावतो.

३८१ जो भिक्षु तरुण असतांच बुद्धाच्या उपदेशामृताच्या ठायीं रत असतो, तो ढगांतून बाहेर आलेल्या चंद्राप्रमाणें ह्या जगावर प्रकाश पाडितो.

भिक्षुवर्ग समाप्त.

भाग २६ वा. ब्राह्मण (अर्हत) वर्ग.

३८२ हे ब्राह्मणा, शौर्यानें प्रवाह थांबवून वासना घालवून दे. जें जें संस्कार पावले आहे त्याचा नाश करणें तुला समजेलें ह्मणजे जें अनुद्धृत आहे, तेंही तुला समजेल.

३८३ संयमन आणि ध्यान हे दोन गुण अंगीं पूर्ण बाणले असून जो ब्राह्मण ज्ञानसंपन्न झाला आहे, त्याचीं सर्व बंधनें नाहीशीं होतील.

३८४ ज्यास हा तीर नाही आणि पैलतीरही नाही, दोन्हीही तीर नाहीत, ह्मणजे अंतर्द्रियें आणि बहिरिंद्रियें यांपासून जो मुक्त झाला आहे अशा त्या निर्भय आणि निर्बद्ध मनुष्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

३८५ जो विवेकशील, निर्दोष, स्थिर, कर्तव्यतत्पर आणि निर्विकार असून ज्यानें परमार्थ साधला आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

३८६ सूर्य दिवसास तेजोमय असतो, चंद्र रात्रीस प्रकाशतो, क्षत्रिय कवचानें अलंकृत असला ह्मणजे पाणीदार दिसतो, ब्राह्मण ध्यानस्थ असला ह्मणजे तेजस्वी दिसतो, परंतु बुद्ध आपल्या तेजेंकरून अहोरात्र प्रकाशमान असतो.

३८७ जो बहितपाप आहे (ह्मणजे ज्यानें आपले पाप घालवून टाकिले आहे) त्यावरून त्याला ब्राह्मण ह्मणतात, ज्याचा आचार समाचा आहे त्यावरून त्यास समन ' श्रमण ' ह्मणतात, ज्यानें आपला मळ टाकिला आहे त्यास ' प्रव्रजित ' संन्यासी असें ह्मणतात.

३८८ कोणीही ब्राह्मणावर प्रहार करूं नये, परंतु प्रहार करणावर ब्राह्मणानें हात उचलूं नये. जो ब्राह्मणास मारतो त्यास धिःकार असो !

परंतु जो ब्राह्मण मारणाऱ्यावर हात उगारतो त्यास अधिक धिःकार असो !

३८९ संसारांतील सुखोपभोगापासून जो ब्राह्मण आपल्या मनाचें संयमन करतो, तें त्यास पुष्कळ हितप्रद होतें. दुसन्यास दुःख देण्याची आपली बुद्धि नाहीशी झाली ह्मणजे मग आपलें दुःख आपोआपच बंद होतें.

३९० कायेनें, वाचेनें किंवा मनानें जो रागावत नाही व या तीन इंद्रियांचें ज्यानें दमन केलें आहे त्यास मी खरा ब्राह्मण ह्मणतो.

३९१ बुद्धानें उपदेश केलेला धर्म एकदां मनुष्यास चांगला समजला ह्मणजे ज्याप्रमाणें ब्राह्मण यज्ञाच्या अग्नीची पूजा करतो, त्याप्रमाणें त्यानें त्या धर्माचा स्वीकार करावा.

३९२ जटाभाराच्या योगानें, कुळाच्या योगानें किंवा जन्मसंस्काराच्या योगानें मनुष्य ब्राह्मण होत नाही. तर जो सत्याचरणी व प्रामाणिक आहे तोच सुखी, तोच ब्राह्मण होय.

३९३ हे मूर्खा ! जटाभाराचा काय उपयोग ? चर्मछाट्यांचा काय उपयोग ? अंतर्ग्राम मलिन असून बाहेरून मात्र तूं आपणास शुद्ध करतोस.

३९४ जो मलिन वस्त्रें पांघरतो, ज्याच्या सर्व शिरा दिसत असून जो कृश झाला आहे, जो अरण्यांत एकान्त राहून ध्यान करतो, त्यास मी खरा ब्राह्मण ह्मणतो.

३९५ जन्मावरून किंवा अमुक मातेपासून झाला आहे ह्मणून मी कोणास ब्राह्मण ह्मणत नाही. तो खरोखर उद्धट व श्रीमंत असेल, परंतु जो गरीब व निःसंग आहे, त्यासच मी ब्राह्मण ह्मणतो.

३९६ ज्यानें सर्व बंधनें तोडून टाकिलीं आहेत, जो निर्भय, निःसंग, आणि बंधमुक्त झाला आहे त्यास मी खरा ब्राह्मण ह्मणतो.

३९७ ज्यानें बंध, पाश व तत्संबंधीं सर्व कांहीं तोडून टाकिलें आहे आणि जो जागृत आहे त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

३९८ निर्दोष असतांही जो निंदा, बंदी किंवा मार सोसतो, क्षमा हेंच ज्याचें बल आणि सहनशीलता हेंच ज्याचें सैन्य अशा मनुष्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

३९९ ज्याचा क्रोध गेला आहे, जो कर्तव्यतत्पर, सदाचारी, तृष्णा-रहित, ज्यानें इंद्रियें जिंकिलीं असून ज्याची ही शरीरदशा शेवटली आहे, त्यास मी खरा ब्राह्मण ह्मणतो.

४०० कमलपत्रावरील पाण्याच्या बिंदूप्रमाणें अथवा सुईच्या अग्रावरील मोहरीप्रमाणें क्षणिक जो सुखोपभोग त्याच्या ठायीं जो लोलुप नसतो त्यास मी खरा ब्राह्मण ह्मणतो.

४०१ इहलोकीं आपल्या दुःखाचा अंत झाला आहे हें ज्यास कळतें, ज्यानें आपला भार उतरून टाकिला आहे आणि जो बंधमुक्त झाला आहे त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४०३ ज्याचें ज्ञान अगाध आहे, जो बुद्धिवान् आहे, सत्य मार्ग कोणता आणि असत्य मार्ग कोणता हें ज्यास कळतें आणि ज्यानें अतिश्रेष्ठ पुरुषार्थ साधिला आहे त्यास मी खरा ब्राह्मण ह्मणतो.

४०३ गृहस्थापासून आणि भिक्षुकापासून जो दूर रहातो, जो घरोघरीं याचना करीत फिरत नाहीं, ज्याची इच्छा अल्प आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४०४ प्राणी दुर्बल असोत किंवा बलवान् असोत, जो कधींही त्यांच्या वाटेस जात नाहीं आणि हिंसा करीत नाहीं किंवा करवीत नाहीं, त्याला मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४०५ जे सहनशील नाहीत त्यांशीं जो सहनशीलता धरतो, त्याला जे दोष देतात त्यांशीं जो नम्र असतो, जे त्याजवर राग करतात त्यांच्याशीं जो राग धरीत नाहीं, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४०६ ज्याप्रमाणें सुईच्या अग्रावरून मोहरी पडते, त्याप्रमाणें राग आणि द्वेष, गर्व आणि मत्सर हे ज्याचे गळाले आहेत, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४०७ जो सत्य, बोधपर आणि मधुर भाषण करतो आणि कोणासही दुखवीत नाहीं, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४०८ त्याला जी वस्तु दिली नसेल मग ती लहान असो किंवा मोठी

असो, लांब असो किंवा आंखूड असो, बरी असो किंवा वाईट असो, ती जो घेत नाहीं— त्यास मी खरा ब्राह्मण ह्मणतो.

४०९ इहलोकाविषयीं किंवा परलोकाविषयीं जो तृष्णा वाढवीत नाहीं, आशा धरीत नाहीं आणि जो बंधमुक्त आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४१० ज्याला स्वार्थ नाहीं आणि सत्य कळल्यावर हें कसें, तें कसें ? इत्यादि जो शंका घेत नाहीं आणि ज्याला निर्वाण कळलें आहे, त्यास मी खरा ब्राह्मण ह्मणतो.

४११ ज्यास पुण्य नाहीं आणि पाप नाहीं व त्यांच्या बंधनांत जो पडत नाहीं व ज्याचे रजोगुण लय पावले आहेत, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४१२ जो चंद्राप्रमाणें सतेज असून पवित्र, शांतचित्त आणि अव्यग्र आहे, जो दांभिक नाहीं, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४१३ हा चिखलाचा रस्ता, हें दुस्तर जग व येथील अहंकार जो भोलांडून गेला आहे आणि संसारांतून पार पडून जो पैलतीरास पोहों-चला आहे, जो विवेकशील, निष्कपट, निस्संदेह, निरासक्त आणि संतुष्ट आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४१४ इहलोकीं सर्व वासनांचा त्याग करून व गृह सोडून जो फिरतो आणि ज्याच्या ठायीं सर्व पापवासना मावळली आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४१५ सर्व आशा सोडून व संन्यास घेऊन जो फिरतो आणि ज्याच्या ठायीं सर्व लोभ नाहींसा झाला आहे, त्यास मी खरा ब्राह्मण ह्मणतो.

४१६ मनुष्याच्या बंधनांतून मुक्त झाला असून देवांच्याही बंधनांतून जो मुक्त झाला आहे, सारांश, सर्व बंधनांतून जो सुटला आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४१७ ज्यापासून सुख होतें आणि ज्यापासून दुःख होतें तें ज्यानें सोडलें आहे (ह्मणजे जो निरुपाधि झाला आहे), जो उदास आहे आणि पुनर्जन्माचे बीज ज्याच्या ठायीं नाश पावलें आहे, ज्या वीरानें सर्व लोक जिंकिले आहेत, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४१८ प्राणिमात्रांचा सर्वत्र होणारा लय आणि उत्पत्ति जो पहातो व स्वतः बंधनांतून मुक्त असून जो सुगत (सद्गतीस पोहोचलेला) आणि बुद्ध (ज्याची अंतर्दृष्टि दिव्य झाली आहे), त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४१९ ज्याचा मार्ग देव, गंधर्व आणि मानव यांस कळत नाही, ज्याच्या वासना नष्ट झाल्या असून जो अर्हत (पूज्य) पदास पोहोचला आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४२० मागील, पुढील किंवा मधले, असे जो आपले कांहींच ह्मणत नाही, जो गरीब आणि इहलोकाविषयीं आसक्तिरहित आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४२१ जो हिम्मतदार, उदार, शूर, महान् सिद्ध, विजयी, निष्कपट व जो विद्यासंपन्न असून अंतर्ज्ञान पावलेला आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

४२२ ज्याला आपल्या पूर्वजन्माचें ज्ञान झालें आहे, स्वर्ग ह्मणजे काय, नरक ह्मणजे काय, हें ज्याला कळत आहे, ज्याचें जन्म पावणें संपलें आहे, जो पूर्णज्ञानी, सिद्ध आणि अगदीं परिपूर्ण झाला आहे, त्यास मी ब्राह्मण ह्मणतो.

ब्राह्मणवर्ग समाप्त.

विद्यामार्ग.

(इफंड क्लास व. पहिल्या इयत्ते करितां)

हे पुस्तक

प्रभाकर बाळजी ओगळे

यांनीं केलें तें

पादुरंग बळवंत देवल

यांनीं पुणें येथें

“ चित्रशाळा स्टीम प्रेस. ” मध्ये छापवून प्रसिद्ध केलें.

नं० १

आवृत्ति दुसरी, १००० प्रती.

सन १८६७ च्या २५ व्या अकटाप्रमाणें नोंदून

सर्व प्रकारचे हक देवल यांनीं सतत आपलेकडे ठाविले आहेत.

किंमत दोन आण.

प्रस्तावना.

स्वल्पश्रमाने लहान मुलांच्या विद्यामंदिरांत प्रवेश व्हावा, या करितां हें विद्यामार्ग नांवाचें पुस्तक आहे. यांत लहान मुलांच्या अभ्यासक्रमास योग्य अशी व्यवस्था केली आहे. मुलांस प्रथमपासूनच अक्षरे ओळखण्याची व वाचण्याची संवय लागावी, म्हणून एक एक धडा होतांच त्या त्या अक्षरांचा उपयोग ज्यांत होईल असे शब्द त्या खाली दिले आहेत. ते अशा क्रमाने कीं, मार्गे आलेल्या मूळ अक्षरांपैकी किंवा बाराखडीपैकीं मात्र अक्षरे त्यांत यावीं, पुढील अक्षरे जे उं नयेत, अशी व्यवस्था केली आहे; येणे करून लहान मुलांस अक्षरे ओळखण्याचे कामीं बरीच मदत होईल अशी आशा आहे.

अंक व पाडे कसे वाचावे, याची मोडणी लिहिली आहे.— गोत्यांच्या चौकटीच्या उपयोगाचीं कोष्टके घातलीं आहेत. तसेंच त्याजवरून होणारे हिशोबही थोडे घातले आहेत. मुलांस व्यावहारिक ज्ञान होण्याकरितां व त्यांची शोधक बुद्धि होण्या करितां पदार्थांचे धडे, वस्तूंचे आकार, रंग त्यांची थोडी माहिती दिली आहे. व्यवहारांत उपयोगीं पडणारीं तिथि, वार, नक्षत्रे, व काल त्यांचीं कोष्टके दिलीं आहेत. व थोड्या नव्या व जुन्या सोप्या कविताही दिल्या आहेत. एकंदरींत लहान मुलांस अल्पश्रमाने खेळतां खेळतां, विद्यामंदिरांत जातां यावे, अशी या पुस्तकाची योजना केली आहे. किंमतही खर्चाच्या मानाने अगदीं बेताचीच ठेविली आहे. करितां सर्व शिक्षकांनीं त्या कामीं उदार आश्रय द्यावा अशी त्यांस प्रार्थना आहे.

प्र. बा. ओगले.

प्रसिद्धकर्त्यांची प्रस्तावना.

(आहृतिशरी.)

त्या पुस्तकाच्या उपयुक्ततेबद्दल ग्रंथकर्त्यांनी आपल्या प्रस्तावनेत उल्लेख केलाच आहे. विद्याशाखारवात्यांतील अधिकाऱ्यांनी सूचना केल्याप्रमाणे, त्यांत सूधारणा करावयाची ; परंतु मागण्याचीं पत्रे वरचेवर येऊं लागल्यामुळे आम्हांस ही आहृति फारच जस्तूरीने काढणे लाग पडले. यामुळे दिलगिरी वाटते. तत्राप आम्हीं आपल्या शिक्षक वर्गास थोड्याच दिवसांत हे पुस्तक टाडपांवर काढून व त्यांत बरीच योग्य अशी सूधारणा करून हल्लीं पेसां कमी किंमतीत देऊं, अशी आमची पूर्ण उमेद आहे, व ती सिद्धीस नेणे विशेषे करून शिक्षकवर्गावरच अवलंबून असल्यानें ते योग्य मदत करतील अशी पूर्ण आशा आहे.

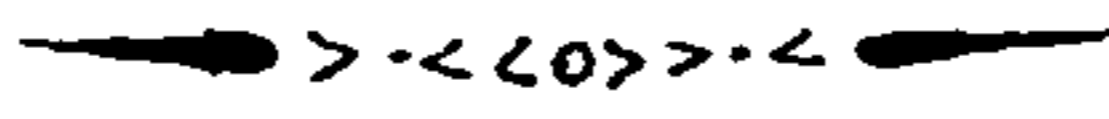
पां. व. देवल.

प्रसिद्धकर्ता.

पुणे. ता. १ अक्टोबर }
१८९० इ. }

पंढरीनाथ गोपाळ ऍन्ड को.

पुणे गायआळी.

पब्लिशर.

ही कंपनी पुस्तकांचे हक्क विकत घेते.

(१). ज्या कोणास पुस्तकांचे हक्क देणें असतील त्यांनीं आमच्याकडे आपल्या पुस्तकाची कॉपी (हस्तलिखित प्रत.) व सोबत पत्रव्यवहारा करितां अर्धा आप्याचें टिकिट पाठवावे. पुस्तकाचें परीक्षण पंध्रा दिवसांत करून ग्रंथकारांस कायतें कळविण्यांत येईल.

(२). आम्हांस पुस्तक पसंत न पडल्यास किंवा हक्काविषयीं न जमल्यास, पुस्तक ग्रंथकाराच्या स्वर्चनिं परत केले जाईल.

(३). ऐतिहासिक नाटके, कादंबऱ्या, शालोपयोगी, सुबोध व मनोरंजक गोष्टी अशा प्रकारच्या पुस्तकांचे हक्क विकत घेतले जातात; व ती निदान साठ एष्टांच्यावर तरी असली पाहिजे.

(४). त्या कंपनीमार्फत एकवर्षांत निदान पांच पुस्तके तरी प्रसिद्ध होत जातात.

कायमचे वर्गणीदार पाहिजेत.

(१) ज्या कोणास त्या कंपनीमार्फत निघणाऱ्या पुस्तकांस कायमचे वर्गणीदार होणें असेल त्यांनीं आठ आणे वर्गणी पाठवून आपले नांव रजिस्टरबुकांत दाखल करवावे. पुस्तक तयार होतांच बुकपोष्टानें अगर व्हाल्युपेएबलनें पाठविण्यांत येईल.

(२). रजिस्टरमध्ये नांव दाखल करण्याच्या वेळीं पाठविलेल्या टिकिटान्या रकमे इतकीच जर पुस्तकाची किंमत असेल तरच बुकपोष्ट पाठविण्यांत येईल.

३. वरील शर्ती अन्वये जो रजिस्ट्रारंत नांव दाखल करून प्रसिद्ध होणारें बूक व्हा.नें मागवील त्याची पहिली रकम तशीच कायम राहिल. मात्र व्हा.पे. परत आल्यास त्याबद्दलचा खर्च त्या रकमेंतून घेतला जाईल.

४. अशा तऱ्हेच्या कायमच्या वर्गणीदारांस आमचे पुस्तक रुपयास दोन आणे कमिशन वजा करून टपालखर्चाशिवाय पाठविण्यांत येईल.

बूकसेलर अँड कमिशन एजंट.

टपालखर्च नाही. आम्ही पोथ्या व मराठी पुस्तके टपालखर्चा-शिवाय पाठवूं. फक्त घेणारांस व्हा.पे. चार्ज द्यावा लागेल. व्हा.पे.नें किंवा रोख रकम पाठवून माल मागवावा. व्हा.पे. पार्सल पाठविणें तें विचार करून पाठविलें जाईल.

या शिवाय— आम्ही सुगंधी सामान, डबे, स्टेशनरी व लांकडी सामान, चंच्या हरतऱ्हेचे कापड वगैरे धर्मास अडचण येणाऱ्या मालाशिवाय सर्व तऱ्हेचा माल खरेदी करून पाठवूं. या बद्दल कमिशन:— १ रुपयापासून ५ रुपयां पर्यंत दर रुपयास १ आणा. ५ ते २५ प. अर्धा आणा. आणि २५ पासून ५० रुपयां पर्यंत दर रुपयास पाब आणा. या प्रमाणें कमिशन घेऊन सचोटीनें व कसोसीनें व काळजीपुरःसर चांगला माल खरेदी करून पाठवूं. कळावे.

पंढरीनाथ गोपाळ एँड
को (पुणे.)

गाय आळी. धारवा- }
डकराचा वाडा. }

विद्यामार्गः

भाग १

(इन्फिनिटिवासाकरितां.)

स्वर १६.

अ आ इ ई उ ऊ.

(वाचनाकरितां सोपे शब्द). आ, आई, आऊ, ऊ.

ऋ ॠ लृ लृ ए ऐ ओ औ अं अः

(वाचनाकरितां सोपे शब्द.) ओ, अं, ए.

व्यंजनै ३४.

क ख ग घ ङ.

(वा० श०) अंक, अंग, अग, आख, अगई, आग, ओघ, ओक, एक, ऐक.

च छ ज झ ञ.

(वा० श०) आच, आज, गज, जग, झक, खच, ओज, जई, इजर.

ट ठ ड ढ ण.

(वा० श०) अट, आड, ईट, ऊठ, आठ, आण, ओठ, कड, चढ, कण, चटई, कढई, अडचण, अंगण, उकड, और.

त थ द ध न.

(वाचण्याकरितां शब्द.) आत, ओत, अंत, ऊद, धड, नथ, धन, जन, तट, ऐस, चटण, आधण, दगड, अधम, उदक, औत.

प फ ब भ म.

(वा० श०.) तप, कफ, पट, पद, पण, फड, बदक, मन, मद, मण, मऊ, मठ, मग, डफ, फट.

य र ल व श.

(वा० श०.) वर, यश, लव, वय, वन, मर, नर, कर, रड, वड, भर, रण, रथ, गर.

ष स ह ळ क्ष ज्ञ.

(वा० श०.) यज्ञ, कस, अज्ञ, पक्ष, मस, सण, रस, क्षण, पळ, दळ, मळ, वळ, खळ, वक्ष, रक्ष, हळहळ.

उजळणी करितां शब्द.

खर, घड, चर, छत, टक, ठक, सड, ढग, बस, कस, मन, तन, फळ, नख, कट, घण, कद, लग, ऋण, कफ, भर, मठ, ईश, लक्ष, अज्ञ, खट, आर, आग, आड, औत, औत, तळ, दळ, दड, नळ, पड, लड, सल, लस, क्षत, पर, वन, रग, मद, रद, खण, वण, फट, घट, घड, मण, वश.

उजळणी करितां तीन अक्षरी शब्द.

बदक, कसर, कपट, कडक, घसर, तबक, दगड, तगड,

मसण, आगर, तरट, पदर, कवठ, परवर, नगर, तगर, सहन,
सहज, रक्षण, पारड, बदल, नमन, उधळ, उखळ, उसळ, जळ-
ण, मरण, नवल, करट, शरण, उसण, ओरड, औरस, कळ-
स, ओमण, घडण, फणस, कवळ, कमळ, सफळ, परळ, वर-
ण, भजन, धरण, वळण, दरड, दमट, उकड, पळस, कट-
ई, चटई, अंगण, चढण, आधण, उदक, उकड.

उजळणीकरितां चार अक्षरी शब्द.

अननस, करकर, परकर, पसरट, करमठ, अचरट, आ-
चरण, अवघड, कटकट, बळकट, अवजड, कूसरत, तळ-
मळ, टरफल, धनगर, नवरस, खडतर, चळवळ, पडवळ,
मनगट, बसकट, तळवट परधन, खरवस, खडबड, अड-
चण, मळकट, वटवट, कडवट, घरघर.

स्वरांच्या खुणा.

अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ अं अः

ग गी गी उ रू ने नै गे गे तं तः

शिक्षकांस सूचना:— या खुणा मुलांस पक्क्या ओळखतील अशा मु-
लांकडून घटवाच्या. मग त्यांत क हे अक्षर मिळवून बाराखडी कशी तयार
होते, हे त्यांस दाखवावे. म्हणजे पुढील बाराखड्या सहजच कळू लागतील.
अशा रीतीनें मुलें रोज दोन दोन सुद्धां बाराखड्या शिकू लागतील. बाराखडी
मुलांस येऊं लागली, म्हणजे लागलेच त्या त्या बाराखडीच्या अक्षराचा उ-
पयोग होणारे शब्द लिहिले आहेत त्याचा उपयोग करावा. प्रथम अक्षरें वा-
चतां येईपर्यंत शब्दांच्या अर्थाकडे लक्ष देण्याचें कारण नाही. अर्थकि-
रितां पुढील भागांत सोपे व अल्पवयी मुलांस समजण्यास योग्य असे
शब्द लिहिले आहेत. ते वाचून अर्थ समजून सांगावा. व दररोज त्या
त्या बाराखडीतील शब्द लिहिण्यास लावावे.

क का कि की कु कू के कै को कौ कं कः

(वा० श०) काक, काका, काकी, काकू, केर, कोका, कंबर, कैक, को-
किल, कोंकण, कांकण, कंकोळ, कंकर, कोकम.

ख खा खि खी खु खू खे खै खो खौ खं खः

(वा० श०) खा, खो, खोकड, खेड, खेप, खोप, खेद, खाण, खण,
खीर, खोड, खंकाळ, खूळ, खूण, खूष, खाजण, खंड, खंत,
खूर, खोत, खेळ, खोळ, खीळ, खाऊ.

ग गा गि गी गु गू गे गै गो गौ गं गः

(वा० श०) गण, गळ, गूळ, गंगा, गंगी, गंगू, गौळण, गाय, गांव,
गोम, गोप, गोकूळ, गड, गर, गिधड, गोण, गाळ, गाल, गूण,
गोकाक, गार, गंध, गोड, गौण, गंगाळ, गूढ.

घ घा घि घी घु घू घे घै घो घो घं घः

(वा० श०) घे, घट, घण, घाण, घात, घूस, घडण, घुबड, घड,
घोण, घोळ, घसरड, घागर, घाम, घांस, घणस, घोर, घिरट,
घडघड.

ङ डा डि डी डु डू डे डै डो डौ डं डः

त्या बाराखडीचा उपयोग मराठी भाषेन होत नाही; करितां तूर्त ही बारा-
खडी मुलांस शिकवून मात्र ठेवावी.

च चा चि ची चु चू चे चै चो चौ चं चः

(वा० श०) चोंच, चिंच, चंची, चेंच, चंचू, चाप, चीप, चौक, ची-
क, चिकट, चिंचोका, चघळ, चाळण, चूण, चूक, चुका, चूल,
चखोट, चंदन, चंगळ, चोर, चौकट, चौरस, चौघे, चाक.

छ छा छि छी छु छू छे छै छो छौ छं छः

(वा० श०) छू, छत, छार, छाप, छान, छी, छकड, छचोर, छट,

छळ, छंद, छपर, छेद, छेका, छीछी, छुण-छुण, छीठ, छे.

ज जा जि जी जु जू जे जै जो जौ जंज:

(वा० श०) जी, जू, जूर, जो, जे, जैन, जकात, जोर, जोगी, जेवण, जाण, जागा, जंघा, जतन, जग, जीन, जोड, जंग, जा, जाण.

झ झा झि झी झु झू झे झै झो झौ झंझ:

(वा० श०) झांकण, झांपड, झीज, झाड, झटपट, झगा, झालर, झुपका, झिमझिम, झुरळ, झूल, झेल, झांक, झोत, झाड, झांप.

ञ जा जि जी ञु ञू जे जै जो जौ ञं ञ:

त्या बाराखडीचा उपयोग मराठी भाषेत होत नाही, करितां तूर्त ही बाराखडी मुलांस शिकवून मात्र ठेवावी.

ट टा टि टी टु टू टे टै टो टौ टं ट:

(वा० श०) टीप, टिका, टीका, टेक, टोप, टाप, टोंक, टणक, टंचण, टूम, टंक, टकटक, टकमक, टपका, टिकाव, टेकीजी, टिपण, टुमणी, टोणगा, टेंकण, टोंपण, टोळ, टर, टपटप, इ०

ठ ठा ठि ठी ठु ठू ठे ठै ठो ठौ ठं ठ:

(वा० श०) ठक, ठक, ठीक, ठोकर, ठोंसर, ठेका, ठेव, ठेंच, ठकी, ठकू, ठाव, ठाम, ठंठण, ठमी, ठाण, ठाकूर, ठराव, ठाकठीक, ठाणवई, ठिकाण, ठिणागी, ठीक, ठोक, ठोकळ, ठिकाण.

ड डा डि डी डु डू डे डै डो डौ डं ड:

(वा० श०) डांक, डाव, डंका, डाळ, डफ, डांस, डोळ, डोके, डोल, डुकर, डीक, डंग, डगर, डाग, डामडोल, डिरवळ, डेंख, डेरके, डोळस.

ढ ढा ढि ढी ढु ढू ढे ढै ढो ढौ ढं ढ:

(वा० श०) ढ, ढाल, ढकल, ढेंप, ढेंपण, ढोल, ढवळ, ढेंकूण,

ढांपर, ढग, ढाळक, ढीग, ढिगार, ढोबळ, ढोर, ढुसणी, ढेंग,
ढांक, ढुंगण.

ण णा णि णी णु णू णे णै णो णौ णं णं[‡]:

(वा०श०) कण, कणा, कणीक, चणे, पण, गणू, घाण, जणो, भ-
णंग, कणीस, रक्षण, घोकणूक, जगणें, वण, अणीण.

त ता ति ती तु तू ते तै तो तौ तं तः

(वा०श०) तात, ताट, तळ, तीर, तूर, तूत, तो, ती, ते, ताक, ता-
रण, तोडा, तिडीक, तकट, तार, तिखट, ताव, ताण, तीळ, तुक-
डा, तुरट, तेज, तेल.

थ था थि थी थु थू थे थै थो थौ थं थः

(वा०श०) थर, थाट, थडा, थेर, थोर, थाप, थान, थौरा, थंड,
थोडा, थैथै, थडक, थडगें, थापट, थाळ, थिजणें, थू, थूथू,
थेट, थेरडा.

द दा दि दी दु दू दे दै दो दौ दं दः

(वा०श०) दाद, ददात, दीर, दूध, दे, दैन, दोन, दोघे, दंड, दादा,
दादी, दाब, दीड, दिरवारु, दीप, देश, दाभण, दावण, दान, द-
ळ, दोर, दिवटी, दऊत, दंग, दामटी, दुकाळ, दुकान, दूत, दैव,
दौलत.

ध धा धि धी धु धू धे धै धो धौ धं धः

(वा०श०) धू, धंदा, धाक, धडा, धीर, धौरा, धग, धन, धगटी,
धनको, धार, धेड, धूप, धुके, धुडकी, धूर, धूळ, धुवट, धो-
कटी, धनी, धारण.

‡ ज्या बारावडीच्या अक्षरांचे शब्द मराठीत नाहीत अशा प्रकारच्या बारावड्यांतली अक्षरे शब्दाच्या मध्ये किंवा शेवटी असणारे शब्द दिले आहेत.

न ना नि नी नु नू ने नै नो नौ नं नः

(वा० श०) नाना, नानू, नीट, नानी, नौका, नंदी, नोबत, नाथ, नथ, नाटक, नाक, निरस, नीळ, निवळ, निकड, नेटका, नौका, नोट, नोर, नाग, नट.

प पा पि पी पु पू पे पै पो पौ पं पः

(वा० श०) पाप, पापी, पू, पपी, पापा, पैज, पैण, पेरणी, पोळ, पंडित, पंखा, पीप, पाणी, पुरण, पेंव, पोळ, पाव, पान, पूजा, पूड, पोट, पोर, पोपट.

फ फा फि फी फु फू फे फें फो फौ फं फः

(वा० श०) फड, फाड, फोड, फोंक, फेण, फणी, फोडणी, फुणगी, फुगा, फोल, फेंक, फोंड, फूट, फुकट, फीत, फीर, फकीर, फंद, फणस, फावडे, फौज, फंदफितूर, फांस, फार, फळ, इ.

ब बा बि बी बु बू बे बै बो बौ बं बः

(वा० श०) बाब, बाबा, बबी, बंब, बंबाळ, बांड, बोबडा, बोजड, बेरड, बेगड, बेसन, बासन, बोळड, बैल, बैस, बेल, बूट, बोट, बोका, बूड, बुका, बुगडी, बाज, बच्चा, बसकट, बासुंदी

भ भा भि भी भु भू भे भें भो भौ भं भः

(वा० श०) भू, भाकर, भाग, भीड, भिकार, भोट, भोंकर, भौर, भोग, भोंवरा, भंग, भांग, भंड, भार, भुरगं, भावजय, भूस, भूत, भूक, भात, भरड, भाजी, भास्कर, भवनदी, भुवन.

म मा मि मी मु मू मे में मो मौ मं मः

(वा० श०) मी, मामा, मामी, मेस, मेण, मौज, मार, मूग, मोगरा, मजा, मगज, मैना, मीठ, मिरची, मिजास, मोल, मौजणी, मैथी, मेख, मूठ, मोठा, मोरचा, मोरू, मणी, मण, मलंग, मांडी.

य या यि यी यु यू ये येँ यो यौ यं यः

(वा०श०) या, ये, यान, यजमान, योजना, येणार, येरझार, य-
मुना, यंदा, येसबा, यती, युग, योग, येणे, यश.

र रा रि री रु रू रे रेँ रो रौ रं रः

(वा०श०) रे, राम, रंक, रोखा, रोकडा, रू, रोम, रुक्ष, रीति, रिपा,
रावण, राजा, रेवडी, रेवड, रोप, रंभा, राक्षस, राणी, राघु, रे-
डी, रेडा, रजा, रणशूर, रमणी, रामभक्त, राणा, रवि, राजहंस.

ल ला लि ली लु लू ले लेँ लो लौ लं लः

(वा०श०) लाल, लाला, लुला, लोक, लौकर, लाख, लीख, लोटी,
लोखंड, लेक, लटकसान, लुकण, लावणी, लांब, लंब, लोण-
चें, लांकूड, लंबाड, लाडका, लंगडा, लालूच, लसूण, लवंग, लस.

व वा वि वी वु वू वे वेँ वो वौ वं वः

(वा०श०) वाव, वन, वमन, वास, वैरण, वकील, वरात, वांकण,
वांकडे, वेणी, वेस, वाघ, वामन, वीत, वेत, वीणा, वीत, विरजण,
वीस, वेरी, वैभव, वोसर, वाणी, वांसा, वात, वाट, वंश, वांक, इ.

श शा शि शी शु रू शो शौ शो शौ शं शः

(वा०श०) शोक, शूर, शरीर, शीळ, शोध, शासन, शाप, शंकर,
शिशु, शेवट, शेटी, शेर, शोक, शोगडी, शेंकडा, शिकार, शिवी,
शेंपूट, शनि, शंख, शेवाळ, शेंग, शिंगाडे, शाक, शाखा, शव.

ष षा षि षी षु षू षे षेँ षो षौ षं षः

(वा०श०) षूषण, पाषाण, कषाय, पुरुष, मिष, तुष, तुषार.

स सा सि सी सु रू से सेँ सो सौ सं सः

(वा०श०) सोस, ससा, सासू, संसार, सार, सासरा, सण, साण,

सोरा, सोमल, सुमार, सुधारणा, सुख, सूप, सून, सागवान, सो-
दा, सेना, सेनापति, सेवक, सैल, समाधि, सक्त, सनमान, समान.

ह हा हि ही हू हू हे है हो हो हं हः

(वा० श०) हा, ही, हे, हो, हाँ, हसणें, हाड, हंडी, होट, हेर, होस, हो-
य, हूक, हुडकणें, हुकूम, इरान, हिडीस, हिरडा, हीर, हीण, इ०

ळ ळा ळि ळी ळू ळू ळे ळै ळो ळो ळं ळः

(वा० श०) वेळ, विळा, मुळा, खीळ, मोळी, मीळा, मोळ, कळी, पो-
ळी, टाळू, गळू, शाळा, मळे, बाळे, काळोरव, चाळोबा, साळू, वा-
ळूक, इळा, गळ, लीळ, पीळ, गीळ, शीळ, बीळ, नीळ, टोळ.

क्ष क्षा क्षि क्षी क्षु क्षू क्षे क्षै क्षो क्षो क्षं क्षः

(वा० श०) क्षण, क्षणोक्षणीं, क्षेम, क्षुधा, क्षोभ, क्षय, क्षोर, क्षार,
क्षीर, क्षेपक, भिक्षा, रक्षण, क्षीण, अक्षय, शिक्षा.

ज्ञ ज्ञा ज्ञि ज्ञी ज्ञु ज्ञू ज्ञे ज्ञै ज्ञो ज्ञो ज्ञं ज्ञः

(वा० श०) ज्ञान, ज्ञानी, ज्ञेय, ज्ञ, राज्ञि, आज्ञा, प्रतिज्ञा, सुज्ञ.

अनुस्वारयुक्त शब्द.

आंब, अंबा, चिंच, चंची, खंडू, खांड, खांड, बंब, बांड, बां-
ड, बेंड, दांडा, दिंडी, दंडी, दांड, डांग, डांगर, ढांग, ढांगी, दंड,
भांडण, भांगी, कांडण, कांडा, हंडा, हुंडा, रांजण, कुंप, कुंपण,
पांड, पांडू, पंडित, चेंडू, कंक, पंक, यंदा, रंधा, लांग, भांगा इ०

अनुनासिक शब्द.

पांवा, कांकण, बांकण, लांकूड, आंखणी, चांच, भांवरा,

‡ गच्या बाराखडीची टीप पहा. त्या बाराखडीतील शब्द मराठी भाषेत कमी आहेत
सबब अर्थास जें सुलभ असे संस्कृत शब्दच दिले आहेत त्याचा अर्थ होईल तितक्या
सोप्या शब्दांनीं मुलांस सांगता.

सांखा, भोंकर, लंब, खंब, जंब, तंब, यंब.

विसर्गयुक्त शब्द.

छिः, थुः, अंः, ऊः, प्रातःकाळ, अंतःकरण.

ह्रस्व दीर्घादि भेदांचे शब्द.

थर	थारा	पट	पाटा	वीड	विडा	घड	घोडा
पाळ	पळी	धर	धारा	पड	पाडा	पूड	पुडा
खार	खीर	फळ	फळा	सर	सारा	बड	बाडा
चूक	चूका	चोळ	चोळी	बार	बोर	पर	पारा
जाळ	जाळी	तूर	तुरा	चाक	चाकू	भर	भारी
धग	धागा	माळ	माळी	सड	साडी	टाळ	टोळ

अर्थाकरितां शब्द.

(हे शब्द पहिल्या इयत्तेस उपयोगीं पडतील.)

हे शब्द साधारण व्यवहारांतले व मुलांस भाषेचे ज्ञान होण्यास योग्य असल्यामुळे खाली दिले आहेत. हे शब्द पुष्कळ दिले आहेत तरी जितके मुलांच्या नजरेपुढे येणारे शब्द मात्र अर्थाकरितां द्यावे. यांचा अर्थ लहान मुलांस समजावून देऊन हे शब्द लिहिण्यास व वाचण्यास लावावे म्हणजे लेखन वाचनासही मदत होईल.

गृहसंबंधीं:— घर, दार, चौकट, उंबरा, कडी, कुलूप, तुळई, वांसा, भिंत, आड, आटे, खुंटी, कोनाडा, दांडी, मोरी, चूल, बेल, उखळ, सुसळ, जांते, जोते, पडवी, माजघर, सैपाकघर, सोपा, छप्पर, कडा, लग, खांब, खिडकी, किल्ली, कुलूप इ.

भांडीवगैरे:— घागर, तांब्या, पंचपात्र, वाटी, गडू, पळी,

पातेले, तपेले, हंडा, तवा, परात, पितळी, ताट, कथली, दगडी, पहार, डबा, डबी, पेटी, गंगाळ, समई, दिवा, पणती, पाट.

धान्यावर्गः— तांदूळ, गहू, हरभरा, तूर, डाळ, मूग, मरकी, भात, जोंधळा, तीळ, उडीद, डोळ, मोहरी, शुक्यभूग, धने, अंबाडा, जवस, करडे, नाचणे, हरीक, बरग, राळे, येरंडी, कुळीथ, वरणे.

भाजीपाला— भोंपळा, दोडका, कारले, भेंडी, पडवळ, घोंसाले, घेवडा, माठ, राजगिरा, बांवची, वाळूक, वांगी, दूध-भोंपळा, रताळे, गाजर, मेथी, चुका, चौकवत, घोळा, मिरची, मुळा, पेकळा, शोवगा, डिंग्या, वाल घेवडा.

कापडवर्गः— धोतर, अंगरखा, लुगडे, सोळी, परकर, सदरा, कबजा, बंडी, रुमाल, पागोटे, शोला, शाळू, रकण, खादी, रत्नारवा, मांजरपाट, बनात, सकलाद, कांबळे, बुरणूस, धाबळी, सुगटा, सोंबळे, टोपी, जमखाना, पासोडी, उशी, तरट, तक्या, जाजम, गादी, पीतांबर, छत, पलंगपोस.

किराणा जिन्नस— गूळ, सारवर, हिंग, जिरे, खडी-सारवर, बेलदोडे, पाने, सुपारी, लवंगा, जायफळ, पत्री, केंशर, शालचिनी, मोह्या, मेथ्या, मिरी, ओंवा, बडीशोप, शा-जिरे, नारळ, खोबरे, मनुका, बेदाणा, पिस्ते, खजूर, खारीक.

धातुवर्गः— सोने, रुपें, तांबें, पितळ, लोखंड, कथील, शिसें, पारा.

रत्नवर्गः— हिरे, पाच, माणिक, मोती, गोमेद, पोंबळे, नीळ.

फलवर्गः— केळें, नारिंग, आंबा, फणस, अंजीर, लिंबू, जांबळ, पेरू, डाळिंब, नारळ, सिताफळ, रामफळ, ईड, कवठ, चिंच, आंवळा, बोर, तोरण, करवंद, पोफळ, रायआंवळा.

पुष्पवर्गः— गुलाब, मोगरा, जाई, जुई, निशिंगंध, कोरांटी, झेंडू, जासवन, गुलबास, कणेरी, कांचन, अशोक, सुरंग, चांपा, चमेली, सोनचांपा, भुयचांपा, नागचांपा, पुन्नाग, धोत्रा, कुंद.

ग्राम्यपशुः— गाय, बैल, ह्येस, रेडा, घोडा, गाढव, पाडा, खोंड, कुन्ना, मांजर, घूस, उंदीर, मुंगुस.

वन्यपशुः— वाघ, सिंह, हत्ती, आस्वल, कोल्हा, लांडगा, चित्ता, खोंकड, ससा, गेंडा, तरस, हरिण, काळवीट, सांबर, जिराफ.

पक्षीः— राघू, कावळा, चिमणी, मोर, कोंबडा, पारवा, कबूतर, मैना, लांडोर, भारद्वाज, घुबड, कवडा, ससाणा, लावी, घार, शहामृग, गिधाड, कपोत, कोकिल, टिटवी, गरूड, हंस.

आसवर्गः— बाप, आई, मामा, मामी, काकी, काका, चुलता, चुलती, बहीण, भाऊ, अण्णा, दादा, मावशी, सासू, सासरा, नवरा, बायको, भावजय, मेहुणा, मेहुणी, पुतण्या, लेंक, आज्ञा, आज्ञी, नातू, पणतू, नात, पणजा.

पदार्थांचे धडे शिकविणे.

हे धडे शिकविते वेळेस प्रथम संवघड शब्दांचा अर्थ सांगून मग अवघड शब्दांचा अर्थ सांगावा. तसाच प्रचारांतील शब्दांचा अर्थ अगोदर सांगारा, मग इतर पदार्थांचा अर्थ सांगावा.

वर्गांत ज्या पदार्थांविषयी धडा चालला आहे, तो पदार्थ मिळण्या-

मिसळण्यानें होणारे रंग :— तांबडा + थोडा पिं-
वळा = शेंदरी. तांबडा + दुप्पट पिंवळा = केंशरी. तांबडा
+ दुप्पट काळा = जांबळा. तांबडा + दुप्पट पांढरा = गुला-
बी. काळा + तिप्पट पांढरा = अस्मानी. काळा + पिंवळा =
हिरवा. काळा + थोडा पांढरा + थोडा तांबडा = निळा.

हीं प्रमाणें अगदीं बरोबर आहेत असें समजूं नये. नमुन्याकरितां
मात्र दिलीं आहेत.

उदाहरणे.

तांबड्या रंगाचे पदार्थ:— कुंकू, रक्त, ~~का~~पेचें पिक-
लेलें फळ, कुसुंबा, पिकलें तोंडलें.

काळ्या रंगाचे पदार्थ:— काजळ, काळीशाई, को-
ळसा, कावळा.

पांढऱ्या रंगाचे पदार्थ:— दूध, दही, चॉक, चुना, पां-
ढरा कागद, कापूस, रुपें.

पिंवळ्या रंगाचे पदार्थ:— हळद, सोनें, हरभऱ्यां-
ची डाळ, सूर्यफूल.

शेंदरी रंगाचे पदार्थ:— शेंदूर, पिकला आंबा.

केंशरी रंगाचे पदार्थ:— केंशर, पिकला भोंपळा,
श्रीखंड, साखरभात.

जांबळ्या रंगाचे पदार्थ:— जांबूळ, पिकलेलें कर-
वंद, स्लेट.

गुलाबी रंगाचे पदार्थ:— गुलाल, गुलाबाचें फूल.

अस्मानी रंगाचे पदार्थः— आप्ताळ, जस्त, शिसें.

हिरव्या रंगाचे पदार्थः— गवत, पानें, हिरव्या भा-
ज्यां, राघू.

निळ्या रंगाचे पदार्थः— नीळ, आकाश.

वस्तूंचे आकार.

१ घन (भरीव) पदार्थ.

चेंडू लिंबू कांचेचा गोळा.

आंखण्याचा रूळ

रूळ सडकेची खडी दाबण्याचा.

चौकोनी धोंडा.

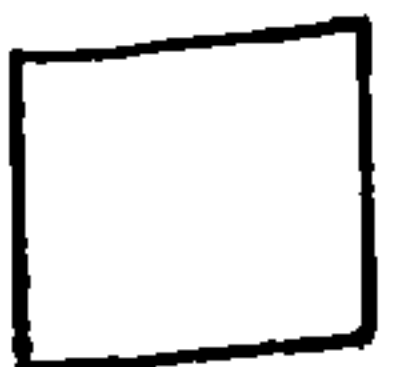

सुळका.

२. पातळी (पत्रा, कागद, पान, कापड इत्यादि पदार्थ)
ज्यांस लांबी व रुंदीमात्र आहे. परंतु उंची नाही; अस-
ल्या आकृति पत्र्यांच्या, कागदांच्या किंवा पानांच्या करू-
न दाखवाव्या.

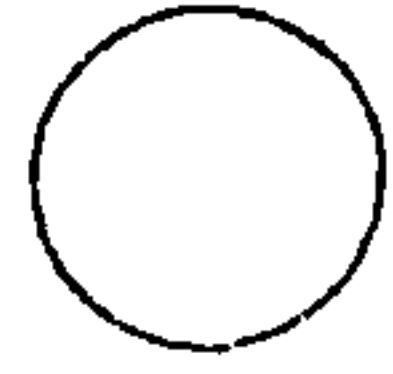
चार कोन सारखे असणारे पदार्थ

तीन कोनी

वाटोळा तुकडा.

पांच कोनी.

सहा कोनी

सात कोनी

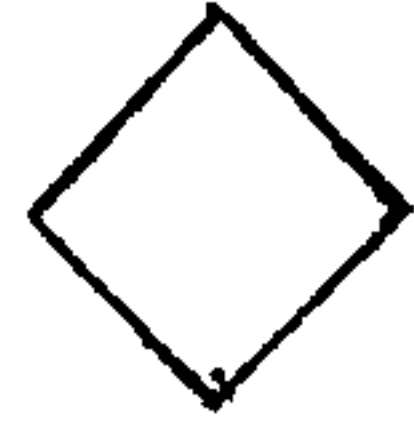
पतंग

दोन दोन बाजू सारख्या असणारे पदार्थ.

ताणलेला चौकोन.

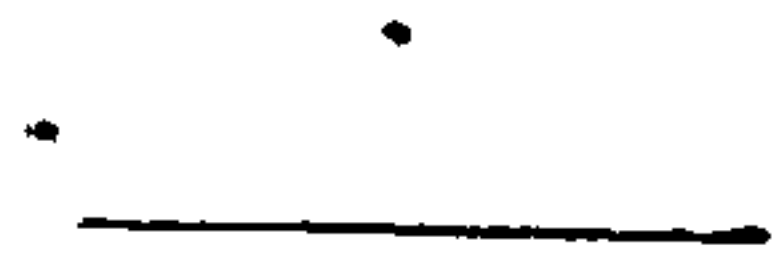

दोनच बाजू सारख्या असणारा पदार्थ.

३. रेषा किंवा कडा.

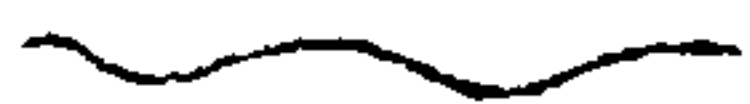
सरळ रेष.

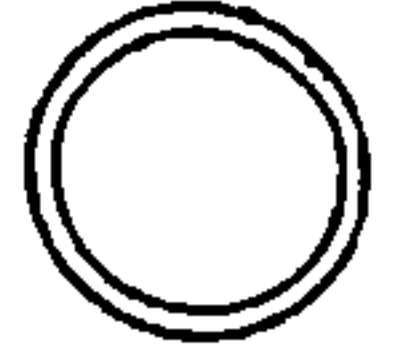
धनुकली सारखी रेष.

वांकडी रेष.

आंगठी किंवा कडे.

सारवळीचा दुवा.

बिंदु.

कोंपरा किंवा कोन.

वरील आकृति शिकवितांना एकाद्या कागदास सुईनें शोंके पाडून दारववावीं, फळ्यावर आकृति काढाव्या, व काढवाव्या. कागद का-
तडून, दारववावे. व मुलांकडून कातरवून घ्यावे; अथवा दोरा किंवा
काटक्या यांचा उपयोग करावा. कागदास निरनिराळ्या आकृति पड-
तील अशा घड्या घालाव्या. व स्लेटीवरही रेघा काढून आणण्यास
सांग्यावे. त्या पेक्षां बिकट आकृति इन्फंट क्लासास शिकविण्याची ज-
रूर नाही.

साध्या व मनोरंजक गोष्टी ऐकणे.

या लहान पुस्तकांत गोष्टींचा समावेश करितां येण्यासारखा नाही; ह्यापून येथें दिल्या नाहीत. साध्या व मनोरंजक गोष्टींचें निराळेंच ए-
क पुस्तक तयार होईल. मुख्यत्वे करून शिक्षकांनीं गोष्टी सांगणें त्या
(ज्यां मध्ये नीति, पदार्थांची माहिती, पापपुण्याचा विचार, सदाचरण, आ-
ईबापांचा मान राखणें, त्यांची भक्ति करणें, त्यांची आज्ञा पाळणें, ग-
रीबांवर दया करणें, नम्रपणानें वागणें, योग्य व्यय, दया, क्षमा, इत्या-
दिकांचा समावेश व्हावा.) अनेक रसभरित अशा गोष्टी सांग्याव्या. व
त्यांतील विशेष पदार्थांची, स्थळांची, मुद्यांच्या गोष्टींची माहिती पुनःपुनः

प्रांगावी व उलट सुलट विचारून उत्तरें घ्यावीं.

साधीं व सोपीं गाणीं.

सूचना:— हीं गाणीं शिकविते वेळीं प्रथम पावचरण, मग अर्धा

चरण, मग सगळा चरण. या प्रमाणें सोयीसोयीनें शिकवावीं, म्हणजे

हीन मुलांस म्हणण्यास बरें पडेल. तसेंच केव्हां केव्हां एक एकाकडून

पणवावीं. व केव्हां केव्हां सर्वांकडून एकदम म्हणवावीं.

र हा नको फार कष्टलो ॥ स्व हितासि मी व्यर्थ गुंतलों ॥

रि शीघ्र संसार यातना ॥ हे दयानिधे श्रीगजानना ॥ १ ॥

॥ श्लोक ॥

रेश्वरा बा मी बाळ तान्हे ॥ तुझीच सेवा करुं काय जाणें ॥

याय माझे कोट्यान कोटी ॥ मोरेश्वरा बा तूं घाल पोटी ॥ २ ॥

॥ श्लोक ॥

सून तूं मोरया नाम तूझे ॥ कृपासागरा हेंचि माहेर माझे ॥

मी सोड बा वांकुडी एकदंता ॥ मला बुद्धि दे मोरया गूणवंता ३

आर्या.

गोविंदा गोपाळा, कृष्णा विष्णू मुकुंद घननीळा ॥

धृत कौस्तुभ वनमाळा, पीतांबरधारि देवकीबाळा ॥ ४ ॥

दिंडी. देवाची प्रार्थना.

जगताचा धनी तूंचि देवा ॥ आह्मि बाळें करितसां तुझी सेवा

भीयां मागतों पदापासीं ॥ नको देऊं दुर्बुद्धि तूं अह्मांसी ॥ ५ ॥

आर्येतील शब्द बिकट आहेत; परंतु ही लहान मुलांच्या नेहमींच्या बहिचारी पत्न्यामुळे येथे दिली आहे. हिचा अर्थ सांगण्याचे कारण नाही.

साकी. (देवाची प्रार्थना.)

देवा आम्हां सुसंगतीतें देउनियां पोसावे ॥

उत्तम मार्गा दावी जेणें सत्कीर्तीही पावे ॥

आम्हां हेंचि पुरे ॥ आम्हि न मागों दुसरें ॥ ६ ॥

श्लोक. (उपदेश.)

बोला बोला नित्य तें सत्य बोला ॥

चाला चाला सत्य मार्गेचि चाला ॥

सोडा सोडा दुष्ट बुद्धीहि सोडा ॥

जोडा जोडा ज्ञान तें आधिं जोडा ॥ ७ ॥

पद. (उपदेश.)

(चाल-टिपण्यांची साधी)

चला मुलांनों तयार होऊं ॥ शाळेला अम्हीं लवकर जाऊं ॥

आधिं करूंयां नमन गुरूला ॥ विद्या देतिल ते आपुल्याला ॥

सांगतील ते तैसे वागूं ॥ पदर पसरुनी विद्या मागूं ॥

आळस आंगांतिल हा सोडूं ॥ अभिमानाचें रोपच सोडूं ॥

कृपा गुरूची अम्हां जालिया ॥ दुष्ट बुद्धिही जाइल विलया ॥

मन देउनियां धडा पाहुं या ॥ शहाणे होउनि अम्हीं राहुंया ॥

आळख होइल देवाजीची ॥ मोक्षपदवि मग मिळेल साची ॥ १० ॥

श्लोक. (माझा बाप.)

कष्ट सोसुनी स्वयेचि अम्हाला ॥ अन्नवरून दिधलेहि सुखाला ॥

बाप थोर जनिंहा अपुल्याला ॥ त्याचिया अम्हि नमूं चरणाला ॥ ११ ॥

अंजनी गीत. (माझी आई.)

मास नऊ जिणें ओझे वाहिलें ॥ मजकरितांची दुःख सोशिलें ॥

आमा पाजुनि थोरहि केले ॥ नमन तिला माझे ॥ ॥ १२ ॥

वर्गाची कवाईत.

कवाईत शिकविण्याचें कारण असें आहे कीं, मुलांस वागण्याचें वळण लागावें, अंगांत हुशारी यावी, जुटींत व जुटींमध्वागण्याची संवय लागावी, आज्ञेंत वागण्याची संवय लागावी, गांवढळपणा दिसूं नये, शिस्तवार वागण्याची संवय लागावी, इत्यादि गोष्टींचें वळण लहानपणापासूनच लागावें, या करितां मास्तरलोकांनीं आपल्या सोयीस येतील नशा कवाइतीच्या रीति शिकवाव्या; पण त्यांत फारसा घोंटाळाहोण्याची व खटपटीची रीति नसावी. व मुलांस त्रास होण्यासारखें अवघड काम नसावें. मुलांच्या वयाच्या मानानें व पोशाकाच्या मानानें निरनिराळ्या टोळ्या कराव्या. कवाइती घेण्याच्या थोड्या सोप्या रीति रवालीं दिल्या आहेत. एवढ्या जरी शिकविल्या तरी वरील कार्य हीं पाळीं आहेत. मुलें आळसावलीं म्हणजे धडा शिकवितांनाही या कवाइतींचा उपयोग करावा.

प्रकार पहिला:— सर्व मुलांस आपआपलें सामान घेऊन कवाइतीच्या जागीं उभें केल्यावर या प्रमाणें हुकूम करावा. सारखे उभे रहा. पावले जुळा. बसा. सामान खालीं ठेवा. उठा. पूर्व, पश्चिम, दक्षिण, उत्तर, पहिल्या प्रमाणें उभे रहा. डावीकडे वळा. पूर्वी प्रमाणें उभे रहा. दरवाज्याकडे तोंडें करा. एका मागून एक चला.

दुसरा प्रकार:— सर्वासि आपआपलें सामान घेऊन कवाइतीच्या जागीं उभें राहण्यास सांगितल्यावर या प्रमाणें हुकूम करावा. धरील रीतीप्रमाणेंच कवाइत करवावी; परंतु त्यांत अधिक हा प्रकार प्रसावा.) एकमेकांचे हात धरा. एक पाऊल मार्गें सरा. पुनः जायावर या. एक पाय एक फूट पुढें करा. दुसरा पाय पुढें करा. सारखे उभे रहा. हात जोडा. उजवा हात वर करा. डावा हात वर करा. टाळी. पूर्वी प्रमाणें उभे रहा. दरवाज्याकडे तोंडें करा. एका मागून एक चला.

तिसरा प्रकार:— यांत पूर्वीच्या प्रमाणेंच कवाइत करवून राहण्यास सांगावें. पण जातां जातां मध्येच (बसा, उठा, मार्गें तोंडें

करून चला.) हे प्रकार करवून जाण्यास सांगावे.

चवथा मुकी कवार्तः— मुलांस कवाइतीचे ठिकाणीं उभे करून आह्वाजवावी. ज्या प्रमाणे घंटा वाजेल त्या प्रमाणे कवार्त होत असावा. म्हणजे एक ठोका वाजतांच मुलांनीं पाद्य जुळून उभे राहवे. दोन ठोके वाजतांच बसावे. तीन ठोके वाजतांच सामान खालीं ठेवावे. चार ठोके वाजतांच एकदम उठावे. इत्यादि आपणांस जसे सोयीस पडेल त्या प्रमाणे मास्तरांनीं घंटेच्या नादावर कवार्त करण्यास शिकवावे.

पांचवा प्रकारः— संख्येच्या मानाने निरनिराळ्या समविषम अशा मुलांच्या टोळ्या करून त्रिकोणाकृति, चौकोनाकृति, वर्तुळ, असें मुलां उभे राहण्यास सांगून एकाच हुकुमाने निरनिराळ्या ठिकाणीं एकमेकांचे हात धरून व सोडून कवार्त करू करावी. म्हणजे फार मोज दिसेल.

सहावा प्रकारः— इंग्रजी शब्दांची कवार्त.

बी रेडी.	तयार व्हा.	टंक युअर म-	} आपले सामान घ्या.
स्व्यांड राइट्.	सारखे उभे रहा.	टीरियल्स.	
सिट् डाऊन्.	खालीं बसा.	राइट टर्न.	उजवीकडे वळा.
स्व्यांडप्.	उभे रहा.	लेफटर्न	डावीकडे वळा.
पुट् डाऊन युअर	} आपले सामान खालीं ठेवा.	फ्रंट	समोर व्हा.
मटीरियल्स.		गोवन् बायूवन्	एकाभागून एकजा.

यांतील पहिले तीन प्रकार इन्फंट क्लासास शिकवावे. व दुसरे तीन प्रकार पहिल्या इयत्तेस शिकवावे. मुले एका भागून एक जाऊं लागलीं म्हणजे एका एकींच बसण्यास सांगावे, व पुनः उठण्यास सांगावे. व जाण्यास सांगावे म्हणजे मोज दिसेल व मुलांचे लक्ष गुरूजीकडे राहून दंगा होणार नाही.

भाग २रा. गणितविषय

लहान मुलांकडून दररोज पांच अंक घ्यावे. व काढवावे. व तेच ते पुनःपुनः मांडून घटवावे. म्हणजे मुलांस न पडतां सहजच अंक पाठ होतील. नंतर आंकड्यांच्या गंजिफां वरील अंक घ्यावे. म्हणजे ती अंक मुलांकडून शोधून काढण्यास लावावा. अशांनी मुलांस गंजिफां वरील अंक घ्यावे. म्हणजे मुलांस अंक चांगले लिहितां व वाचतां येतील.

अंक.

१	११	२१	३१	४१	५१	६१	७१	८१	९१
२	१२	२२	३२	४२	५२	६२	७२	८२	९२
३	१३	२३	३३	४३	५३	६३	७३	८३	९३
४	१४	२४	३४	४४	५४	६४	७४	८४	९४
५	१५	२५	३५	४५	५५	६५	७५	८५	९५
६	१६	२६	३६	४६	५६	६६	७६	८६	९६
७	१७	२७	३७	४७	५७	६७	७७	८७	९७
८	१८	२८	३८	४८	५८	६८	७८	८८	९८
९	१९	२९	३९	४९	५९	६९	७९	८९	९९
१०	२०	३०	४०	५०	६०	७०	८०	९०	१००

अंक तयार झाले म्हणजे एकावर एक अकरा, एकावर दोन बारा, या प्रमाणे सर्व अंक पाठ करवावे; फळ्यावर मांडून ओळखण्यास लावावे; मुलांकडून मांडून घ्यावे, व गंजिफांवरील आंकडे जुळून एक रकम करी तयार होते हे दाखवावे. जसें, - मुलांकडून ५६ मांडवावयाचे आहेत, तर (५) पांचाचे गंजिफेचे पान घेऊन, त्या पुढे (६) चे पान धरावे, अशा रीतीने तयारी झाली म्हणजे मुलांस अंकाविषयी शंका न राहतां लवकर अंक मांडू लागतील.

बेरजा.

१ + १ = २	२ + १ = ३	३ + १ = ४	४ + १ = ५	५ + १ = ६	६ + १ = ७	७ + १ = ८	८ + १ = ९	९ + १ = १०
१ + २ = ३	२ + २ = ४	३ + २ = ५	४ + २ = ६	५ + २ = ७	६ + २ = ८	७ + २ = ९	८ + २ = १०	९ + २ = ११
१ + ३ = ४	२ + ३ = ५	३ + ३ = ६	४ + ३ = ७	५ + ३ = ८	६ + ३ = ९	७ + ३ = १०	८ + ३ = ११	९ + ३ = १२
१ + ४ = ५	२ + ४ = ६	३ + ४ = ७	४ + ४ = ८	५ + ४ = ९	६ + ४ = १०	७ + ४ = ११	८ + ४ = १२	९ + ४ = १३
१ + ५ = ६	२ + ५ = ७	३ + ५ = ८	४ + ५ = ९	५ + ५ = १०	६ + ५ = ११	७ + ५ = १२	८ + ५ = १३	९ + ५ = १४
१ + ६ = ७	२ + ६ = ८	३ + ६ = ९	४ + ६ = १०	५ + ६ = ११	६ + ६ = १२	७ + ६ = १३	८ + ६ = १४	९ + ६ = १५
१ + ७ = ८	२ + ७ = ९	३ + ७ = १०	४ + ७ = ११	५ + ७ = १२	६ + ७ = १३	७ + ७ = १४	८ + ७ = १५	९ + ७ = १६
१ + ८ = ९	२ + ८ = १०	३ + ८ = ११	४ + ८ = १२	५ + ८ = १३	६ + ८ = १४	७ + ८ = १५	८ + ८ = १६	९ + ८ = १७
१ + ९ = १०	२ + ९ = ११	३ + ९ = १२	४ + ९ = १३	५ + ९ = १४	६ + ९ = १५	७ + ९ = १६	८ + ९ = १७	९ + ९ = १८

अ. वं. ११
मसादा
के. वं. १०
मसादा
के. वं. १०
मसादा

टीप :- त्या बेरजा एक आणि एक दोन. एक आणि दोन तीन. अशा पाठ कराव्या.

गोठ्यांच्या चौकटीवरून शिकविण्याच्या वजाबाक्या-

१-१=०	२-२=०	३-३=०	४-४=०	५-५=०	६-६=०	७-७=०	८-८=०	९-९=०
२-१=१	३-२=१	४-३=१	५-४=१	६-५=१	७-६=१	८-७=१	९-८=१	१०-९=१
३-१=२	४-२=२	५-३=२	६-४=२	७-५=२	८-६=२	९-७=२	१०-८=२	११-९=२
४-१=३	५-२=३	६-३=३	७-४=३	८-५=३	९-६=३	१०-७=३	११-८=३	१२-९=३
५-१=४	६-२=४	७-३=४	८-४=४	९-५=४	१०-६=४	११-७=४	१२-८=४	१३-९=४
६-१=५	७-२=५	८-३=५	९-४=५	१०-५=५	११-६=५	१२-७=५	१३-८=५	१४-९=५
७-१=६	८-२=६	९-३=६	१०-४=६	११-५=६	१२-६=६	१३-७=६	१४-८=६	१५-९=६
८-१=७	९-२=७	१०-३=७	११-४=७	१२-५=७	१३-६=७	१४-७=७	१५-८=७	१६-९=७
९-१=८	१०-२=८	११-३=८	१२-४=८	१३-५=८	१४-६=८	१५-७=८	१६-८=८	१७-९=८
१०-१=९	११-२=९	१२-३=९	१३-४=९	१४-५=९	१५-६=९	१६-७=९	१७-८=९	१८-९=९

हे अंक गोठ्यांच्या चौकटीवरून मुलांस खरे करून दारबबून घटवू
वे. त्यांच्या योगाने अंकांच्या बेरजा व वजाबाक्या मुलांस तोंडपाठ झाल्या
म्हणजे पुढे गणिताचे कामी त्यांस फार उपयोग होईल. व गणित जल
करितां येईल. अशाने मुलांस बोटे मोजून मोजून आंकडे मांडण्याचा मग
ग येणार नाही. करितां गोठ्यांच्या चौकटीचा उपयोग जितकी अधिक कर
ल तितका करावा. बेरजा तोंडपाठ झाल्या म्हणजे मग या तऱ्हेचे प्रश्न विचार

मां पांच कितीनीं ? आदि. ४ पेक्षां १० कितीनीं जास्त आ-
 धिक आहेत ? कि. गरी किती मिळविले किंवा घातले
 ल. पांचापेक्षां न. नीं कमी. पांचातून दोन वजा के-
 विले, तर बाकी कि. आदि. इत्यादि अनेक उलट सुलट
 असावा. हवे. दोन.

१.	बे.	तीन.	चौ.	ठेवा.	सहा.	सात.	आठ.	नऊ.	दहा.
	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०	२२
६	९	१२	१५	१८	२१	२४	२७	३०	३३
८	१२	१६	२०	२४	२८	३२	३६	४०	४४
१०	१५	२०	२५	३०	३५	४०	४५	५०	५५
१२	१८	२४	३०	३६	४२	४८	५४	६०	६६
१४	२१	२८	३५	४२	४९	५६	६३	७०	७७
१६	२४	३२	४०	४८	५६	६४	७२	८०	८८
१८	२७	३६	४५	५४	६३	७२	८१	९०	९९
२०	३०	४०	५०	६०	७०	८०	९०	१००	११०
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
५	११०	१६५	२२०	२७५	३३०	३८५	४४०	४९५	५५०

वरील पाडे पाठ झाले म्हणजे मग प्रत्येक पाड्याच्या बेर-
 गा.
 टें लिहिल्याप्रमाणें पाड्याचि धडे पाठ कराविले म्हणजे मुलें
 देण्यास समर्थ होनील.

१	दुणें	३	त्रिक	३	चोक	४	१	पांचे	५	सक	६	१	सत्ते	७	आठे	८	१	नवे	९	दाहे	१०
२	दुणें	४	त्रिक	६	चोक	८	२	पांचे	१०	सक	१२	२	सत्ते	१४	आठे	१६	२	नवे	१८	दाहे	२०
३	दुणें	६	त्रिक	९	चोक	१२	३	पांचे	१५	सक	१८	३	सत्ते	१९	आठे	२४	३	नवे	२७	दाहे	३०
४	दुणें	८	त्रिक	१२	चोक	१६	४	पांचे	२०	सक	२४	४	सत्ते	२८	आठे	३२	४	नवे	३६	दाहे	४०
५	दुणें	१०	त्रिक	१५	चोक	२०	५	पांचे	२५	सक	३०	५	सत्ते	३५	आठे	४०	५	नवे	४५	दाहे	५०
६	दुणें	१२	त्रिक	१८	चोक	२४	६	पांचे	३०	सक	३६	६	सत्ते	४२	आठे	४८	६	नवे	४८	दाहे	६०
७	दुणें	१४	त्रिक	२१	चोक	२८	७	पांचे	३५	सक	४२	७	सत्ते	४९	आठे	५६	७	नवे	५२	दाहे	७०
८	दुणें	१६	त्रिक	२४	चोक	३२	८	पांचे	४०	सक	४८	८	सत्ते	५६	आठे	६४	८	नवे	७२	दाहे	८०
९	दुणें	१८	त्रिक	२७	चोक	३६	९	पांचे	४५	सक	५४	९	सत्ते	६३	आठे	७२	९	नवे	८१	दाहे	९०
१०	दुणें	२०	त्रिक	३०	चोक	४०	१०	पांचे	५०	सक	६०	१०	सत्ते	७०	आठे	८०	१०	नवे	९०	दाहे	१००

हे वरील धडे फेराकारानें प्रश्न विचारण्यासाठी उपयोगी पडतील.

उलट प्रश्न.

प्रश्न.	उत्तर.	प्रश्न.	उत्तर.	प्रश्न.	उत्तर.	प्रश्न.	उत्तर.				
किर्तादुणें	६	किर्ताचोक	३६	किर्ताएके	८	किर्तासत्ते	२८	किर्तानवे	४५	उत्तर.	५
किर्तात्रिक	१२	किर्तासक	४२	किर्तात्रिक	२७	किर्ताचोक	२८	किर्तासत्ते	४९	उत्तर.	७
किर्ताचोक	२०	किर्ताआठे	४८	किर्तापंचे	३५	किर्तासक	४२	किर्तापांचा	१५	उत्तर.	३
किर्तापंचे	३०	किर्तानवे	६३	किर्ताआठे	४८	किर्तादुणें	१६	किर्ताचोक	३६	उत्तर.	६
किर्तासत्ते	३५	किर्तादाहे	९०	किर्तापांचा	४५	किर्तात्रिक	२४	किर्तासत्ते	३६	उत्तर.	८

~~ने~~ ~~ने~~ ~~ने~~ ~~ने~~ ~~ने~~

खालीं लिहिलेले थोडे प्रश्नाकारितां दिले आहेत. अशा प्रकारचे पुष्कळ प्रश्नांच्यास विचारावे.

पहिला प्रकार. साधा.				दुसरा प्रकार.			
पेशास.	वस्तुः	पेशावे. दोन. र.	वस्तुस	पैसे.	वस्तुस	पैसे उत्तर.	
१	४	५० ठेवां	४	१	१६	४	
१	३	७ तामे १	५	१	१५	३	
१	८	६ ४८	७	१	३५	५	
१	७	३ १४	५	१	४५	९	
१	९	८ ७२	६	१	२४	४	
तिसरा प्रकार.				चवथा प्रकार.			
पेशास	वस्तु.	पेशास	वस्तु उत्तर.	वस्तुस	पैसे.	पेशांस	वस्तु उत्तर.
५	१	२०	४	१	७	४२	६
३	१	१८	६	१	५	२५	५
७	१	२८	४	१	६	३०	५
९	१	६३	७	१	२	१८	९
३	१	९	३	१	८	६४	८
पांचवा प्रकार.				सहावा प्रकार.			
वस्तुस	पैसे	पेशास	वस्तु उत्तर.	पेशास	वस्तु.	वस्तुस	पैसे उत्तर.
४२	६	१	७	२५	५	१	५
२७	९	१	३	३५	५	१	७
६३	९	१	७	१२	४	१	३
३२	८	१	४	२१	७	१	३
१६	८	१	२	२४	६	१	४

ः या ठिकाणीं अंबे, केळीं, नारळ, सूपान्या, कागद, खारका, पागोटें, आंगराखा, धोतर वगैरे पाहिजे त्या जिनसांचा उपयोग करावा.

पहिल्या इयत्तेच गणित.

पाडे १

०	अकरा.	बारा.	तेरा.	चवदा	पंध	सतरा.	अठरा.	एको.	वीस.	
एके	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	२०	
दुवे	२२	२४	२६	२८	३०	३२	३४	३६	४०	
त्रिक	३३	३६	३९	४२	४५	४८	५१	५४	६०	
चौक	४४	४८	५२	५६	६०	६४	६८	७२	८०	
पंच	५५	६०	६५	७०	७५	८०	८५	९०	१००	
सक	६६	७२	७८	८४	९०	९६	१०२	१०८	१२०	
सत्ते	७७	८४	९१	९८	१०५	११२	११९	१२६	१४०	
अठे	८८	९६	१०४	११२	१२०	१२८	१३६	१४४	१६०	
नव्वे	९९	१०८	११७	१२६	१३५	१४४	१५३	१६२	१८०	
राहे	११०	१२०	१३०	१४०	१५०	१६०	१७०	१८०	२००	
बैरजा.	६०५	६६०	७१५	७७०	८२५	८८०	९३५	९९०	१०४५	११००

पाडे २१ - ३०

०	एकवी.	बावीस	तेवीस	चौवीस	पंचवीस	सव्यीस	सत्ता	अठ्ठावी.	एकुणती	तीस.
एके	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०
दुवे	४२	४४	४६	४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०
त्रिक	६३	६६	६९	७२	७५	७८	८१	८४	८७	९०
चौक	८४	८८	९२	९६	१००	१०४	१०८	११२	११६	१२०
पंच	१०५	११०	११५	१२०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	१५०
सक	१२६	१३२	१३८	१४४	१५०	१५६	१६२	१६८	१७४	१८०
सत्ते	१४७	१५४	१६१	१६८	१७५	१८२	१८९	१९६	२०३	२१०
अठे	१६८	१७६	१८४	१९२	२००	२०८	२१६	२२४	२३२	२४०
नव्वे	१८९	१९८	२०७	२१६	२२५	२३४	२४३	२५२	२६१	२७०
राहे	२१०	२२०	२३०	२४०	२५०	२६०	२७०	२८०	२९०	३००
बैरजा.	११५५	१२१०	१२६५	१३२०	१३७५	१४३०	१४८५	१५४०	१५९५	१६५०

अकरकीं.

०	अकरे.	बारेंअ.	तेरेअ.	चव.अ.	पंध.अ.	सोळेअ	सत्रेंअ.	अठ.अ.	ए.अ.	वीशेंअ.
अकरके.	१२१	१३२	१४३	१५४	१६५	१७६	१८७	१९८	२०९	२२०
बारे.	१३२	१४४	१५६	१६८	१८०	१९२	२०४	२१६	२२८	२४०
तेरे.	१४३	१५६	१६९	१८२	१९५	२०८	२२१	२३४	२४७	२६०
चौरे.	१५४	१६८	१८२	१९६	२१०	२२४	२३८	२५२	२६६	२८०
पंधे.	१६५	१८०	१९५	२१०	२२५	२४०	२५५	२७०	२८५	३००
सोळे.	१७६	१९२	२०८	२२४	२४०	२५६	२७२	२८८	३०४	३२०
सत्रे.	१८७	२०४	२२१	२३८	२५५	२७२	२८९	३०६	३२३	३४०
अठे.	१९८	२१६	२३४	२५२	२७०	२८८	३०६	३२४	३४२	३६०
एकोण	२०९	२२८	२४७	२६६	२८५	३०४	३२३	३४२	३६१	३८०
वीशे.	२२०	२४०	२६०	२८०	३००	३२०	३४०	३६०	३८०	४००

(३२)
ए कोत्रीं.

१	१२१	४४१	१६८१	२६०१	३७२१	५०४१	६५६१	८२८१
४	१४४	४८४	१७६४	२७०४	३८४४	५१८४	६७२४	८४६४
९	१६९	५२९	१८४९	२८०९	३९६९	५३२९	६८८९	८६४९
१६	१९६	६९६	१९३६	२९१६	४०९६	५४७६	७०५६	८८३६
२५	२२५	७२५	२०२५	३०२५	४२२५	५६२५	७२२५	९०२५
३६	२५६	८५६	२११६	३१३६	४३५६	५७७६	७३९६	९२१६
४९	२८९	९८९	२२०९	३२४९	४४८९	५९२९	७५६९	९४०९
६४	३२४	११२४	२३०४	३३६४	४६२४	६०८४	७७४४	९६०४
८१	३६१	१२६१	२४०१	३४८१	४७६१	६२२१	७९२१	९८०१
१००	४००	१४००	२५००	३६००	४९००	६४००	८१००	१००००

पाव.

एक पाव पाव. बेप

०	२॥॥	७॥॥	१०॥	१२॥॥	१५॥	१७॥॥	२०॥	२२॥॥
०॥॥	३	८	१०॥॥	१३	१५॥॥	१८	२०॥॥	२३
०॥॥॥	३॥	८॥	१०॥॥॥	१३॥	१५॥॥॥	१८॥	२०॥॥॥	२३॥
१	३॥॥	८॥॥	११	१३॥॥	१६	१८॥॥	२१	२३॥॥
१॥	३॥॥॥	८॥॥॥	११॥	१३॥॥॥	१६॥	१८॥॥॥	२१॥	२३॥॥॥
१॥॥	४	९	११॥॥	१४	१६॥॥	१९	२१॥॥	२४
१॥॥॥	४॥	९॥	११॥॥॥	१४॥	१६॥॥॥	१९॥	२१॥॥॥	२४॥
२	४॥॥	९॥॥	१२	१४॥॥	१७	१९॥॥	२२	२४॥॥
२॥	४॥॥॥	९॥॥॥	१२॥	१४॥॥॥	१७॥	१९॥॥॥	२२॥	२४॥॥॥
२॥॥	५	९॥॥	१२॥॥	१५	१७॥॥	२०	२२॥॥	२५

निमं.

एक निमं निमं, बेनिमं एक.

०॥॥	५॥॥	१०॥॥	१५॥॥	२०॥॥	२५॥॥	३०॥॥	३५॥॥	४०॥॥	४५॥॥
१	६	११	१६	२१	२६	३१	३६	४१	४६
१॥॥	६॥॥	११॥॥	१६॥॥	२१॥॥	२६॥॥	३१॥॥	३६॥॥	४१॥॥	४६॥॥
२	७	१२	१७	२२	२७	३२	३७	४२	४७
२॥॥	७॥॥	१२॥॥	१७॥॥	२२॥॥	२७॥॥	३२॥॥	३७॥॥	४२॥॥	४७॥॥
३	८	१३	१८	२३	२८	३३	३८	४३	४८
३॥॥	८॥॥	१३॥॥	१८॥॥	२३॥॥	२८॥॥	३३॥॥	३८॥॥	४३॥॥	४८॥॥
४	९	१४	१९	२४	२९	३४	३९	४४	४९
४॥॥	९॥॥	१४॥॥	१९॥॥	२४॥॥	२९॥॥	३४॥॥	३९॥॥	४४॥॥	४९॥॥
५	१०	१५	२०	२५	३०	३५	४०	४५	५०

उत्तरे देण्यास समर्थ होतील.

खाली लिहिल्या प्रमाणे पाड्यांचे घडे पाठ

सुवाजे सुळे जलद

११ दुणे २३	त्रिक ३३	११ चौक ४४	११ पांचे ५५	११ सक ६६	११ सत्ते ७७	११ अठ्ठे ८८	११ नवे ९९	११ दाहे ११०
१२ दुणे २४	त्रिक ३६	१२ चौक ४८	१२ पांचे ६०	१२ सक ७२	१२ सत्ते ८४	१२ अठ्ठे ९६	१२ नवे १०८	१२ दाहे १२०
१३ दुणे २६	त्रिक ३९	१३ चौक ५२	१३ पांचे ६५	१३ सक ७८	१३ सत्ते ९१	१३ अठ्ठे १०४	१३ नवे ११७	१३ दाहे १३०
१४ दुणे २८	त्रिक ४२	१४ चौक ५६	१४ पांचे ७०	१४ सक ८४	१४ सत्ते ९८	१४ अठ्ठे ११२	१४ नवे १२६	१४ दाहे १४०
१५ दुणे ३०	त्रिक ४५	१५ चौक ६०	१५ पांचे ७५	१५ सक ९०	१५ सत्ते १०५	१५ अठ्ठे १२०	१५ नवे १३५	१५ दाहे १५०
१६ दुणे ३२	त्रिक ४८	१६ चौक ६४	१६ पांचे ८०	१६ सक ९६	१६ सत्ते ११२	१६ अठ्ठे १२८	१६ नवे १४४	१६ दाहे १६०
१७ दुणे ३४	त्रिक ५१	१७ चौक ६८	१७ पांचे ८५	१७ सक १०२	१७ सत्ते ११९	१७ अठ्ठे १३६	१७ नवे १५३	१७ दाहे १७०
१८ दुणे ३६	त्रिक ५४	१८ चौक ७२	१८ पांचे ९०	१८ सक १०८	१८ सत्ते १२६	१८ अठ्ठे १४४	१८ नवे १६२	१८ दाहे १८०
१९ दुणे ३८	त्रिक ५७	१९ चौक ७६	१९ पांचे ९५	१९ सक ११४	१९ सत्ते १३३	१९ अठ्ठे १५२	१९ नवे १७१	१९ दाहे १९०
२० दुणे ४०	त्रिक ६०	२० चौक ८०	२० पांचे १००	२० सक १२०	२० सत्ते १४०	२० अठ्ठे १६०	२० नवे १८०	२० दाहे २००
२१ दुणे ४२	त्रिक ६३	२१ चौक ८४	२१ पांचे १०५	२१ सक १२६	२१ सत्ते १४७	२१ अठ्ठे १६८	२१ नवे १८९	२१ दाहे २१०
२२ दुणे ४४	त्रिक ६६	२२ चौक ८८	२२ पांचे ११०	२२ सक १३२	२२ सत्ते १५४	२२ अठ्ठे १७६	२२ नवे १९८	२२ दाहे २२०
२३ दुणे ४६	त्रिक ६९	२३ चौक ९२	२३ पांचे ११५	२३ सक १३८	२३ सत्ते १६१	२३ अठ्ठे १८४	२३ नवे २०७	२३ दाहे २३०
२४ दुणे ४८	त्रिक ७२	२४ चौक ९६	२४ पांचे १२०	२४ सक १४४	२४ सत्ते १६८	२४ अठ्ठे १९२	२४ नवे २१६	२४ दाहे २४०
२५ दुणे ५०	त्रिक ७५	२५ चौक १००	२५ पांचे १२५	२५ सक १५०	२५ सत्ते १७५	२५ अठ्ठे २००	२५ नवे २२५	२५ दाहे २५०
२६ दुणे ५२	त्रिक ७८	२६ चौक १०४	२६ पांचे १३०	२६ सक १५६	२६ सत्ते १८२	२६ अठ्ठे २०८	२६ नवे २३४	२६ दाहे २६०
२७ दुणे ५४	त्रिक ८१	२७ चौक १०८	२७ पांचे १३५	२७ सक १६२	२७ सत्ते १८९	२७ अठ्ठे २१६	२७ नवे २४३	२७ दाहे २७०
२८ दुणे ५६	त्रिक ८४	२८ चौक ११२	२८ पांचे १४०	२८ सक १६८	२८ सत्ते १९६	२८ अठ्ठे २२४	२८ नवे २५२	२८ दाहे २८०
२९ दुणे ५८	त्रिक ८७	२९ चौक ११६	२९ पांचे १४५	२९ सक १७४	२९ सत्ते २०३	२९ अठ्ठे २३२	२९ नवे २६१	२९ दाहे २९०
३० दुणे ६०	त्रिक ९०	३० चौक १२०	३० पांचे १५०	३० सक १८०	३० सत्ते २१०	३० अठ्ठे २४०	३० नवे २७०	३० दाहे ३००

१ निमिं १॥	२ निमिं १	३ निमिं १॥	४ निमिं २	५ निमिं २॥	६ निमिं ३	७ निमिं ३॥	८ निमिं ४	९ निमिं ४॥	१० निमिं ५
११ निमिं ५॥	१२ निमिं ६	१३ निमिं ६॥	१४ निमिं ७	१५ निमिं ७॥	१६ निमिं ८	१७ निमिं ८॥	१८ निमिं ९	१९ निमिं ९॥	२० निमिं १०
२१ निमिं १०॥	२२ निमिं ११	२३ निमिं ११॥	२४ निमिं १२	२५ निमिं १२॥	२६ निमिं १३	२७ निमिं १३॥	२८ निमिं १४	२९ निमिं १४॥	३० निमिं १५
३१ निमिं १५॥	३२ निमिं १६	३३ निमिं १६॥	३४ निमिं १७	३५ निमिं १७॥	३६ निमिं १८	३७ निमिं १८॥	३८ निमिं १९	३९ निमिं १९॥	४० निमिं २०
४१ निमिं २०॥	४२ निमिं २१	४३ निमिं २१॥	४४ निमिं २२	४५ निमिं २२॥	४६ निमिं २३	४७ निमिं २३॥	४८ निमिं २४	४९ निमिं २४॥	५० निमिं २५
५१ निमिं २५॥	५२ निमिं २६	५३ निमिं २६॥	५४ निमिं २७	५५ निमिं २७॥	५६ निमिं २८	५७ निमिं २८॥	५८ निमिं २९	५९ निमिं २९॥	६० निमिं ३०
६१ निमिं ३०॥	६२ निमिं ३१	६३ निमिं ३१॥	६४ निमिं ३२	६५ निमिं ३१॥	६६ निमिं ३३	६७ निमिं ३३॥	६८ निमिं ३४	६९ निमिं ३४॥	७० निमिं ३५
७१ निमिं ३५॥	७२ निमिं ३६	७३ निमिं ३६॥	७४ निमिं ३७	७५ निमिं ३७॥	७६ निमिं ३८	७७ निमिं ३८॥	७८ निमिं ३९	७९ निमिं ३९॥	८० निमिं ४०
८१ निमिं ४०॥	८२ निमिं ४१	८३ निमिं ४१॥	८४ निमिं ४२	८५ निमिं ४१॥	८६ निमिं ४३	८७ निमिं ४३॥	८८ निमिं ४४	८९ निमिं ४४॥	९० निमिं ४५
९१ निमिं ४५॥	९२ निमिं ४६	९३ निमिं ४६॥	९४ निमिं ४७	९५ निमिं ४६॥	९६ निमिं ४८	९७ निमिं ४८॥	९८ निमिं ४९	९९ निमिं ४९॥	१०० निमिं ५०

उलट प्रश्न.

११ ते २० पर्यंत पाडे.		२१ ते ३० पर्यंत पाडे.		अकरकी.		एकोत्री.	
प्रश्न.	उत्तरें.	प्रश्न.	उत्तरें.	प्रश्न.	उत्तरें.	प्रश्न.	उत्तरें.
कित्ती अठ्ठे	८८	कित्ती त्रिक	७८	कित्ती बारें	१९६	कित्ती कित्ती	५९२९ ७७४७७
कित्ती सत्ते	९१	कित्ती चोक	९२	कित्ती चौदे	२७०	कित्ती कित्ती	५२९ २३४२३
कित्ती नव्वें	१४४	कित्ती अठ्ठे	२२४	कित्ती अठ्ठे	३६१	कित्ती कित्ती	१८१९ ४३४४३
कित्ती सक	१०२	कित्ती नव्वें	२६१	कित्ती एकोणीस.	२२५	कित्ती कित्ती	३४८१ ५९४५९
कित्ती नव्वें	१५३	कित्ती सत्ते	१८२	कित्ती पंध्रें	२३८	कित्ती कित्ती	४०९६ ६४४६४
कित्ती पंचे	७०	कित्ती पंचे	१३५	कित्ती सत्ते	२३४	कित्ती कित्ती	५१८४ ७२४७२
कित्ती नव्वें	१६२	कित्ती सत्ते	१८९	कित्ती तेरें	२४७	कित्ती कित्ती	९०२५ ९५४९५
कित्ती चोक	४८	कित्ती अठ्ठे	२३२	कित्ती एकोणीस	२२५	कित्ती कित्ती	१६९ १३४१३
कित्ती त्रिक	५७	कित्ती चोक	८८	कित्ती पंध्रें	३०६	कित्ती कित्ती	७२९ २७४२७
कित्ती सक	११४	कित्ती दुणें	४८	कित्ती सत्ते	३४८	कित्ती कित्ती	
कित्ती पंचे	१००	कित्ती चोक	११६	कित्ती अठ्ठे	२६	कित्ती कित्ती	

पाव.					निंम.			
प्रश्न.	उत्तर	प्रश्न	उत्तर	प्रश्न	उत्तर			
किती पाव	१८	७२	किती पाव	२०	८०	कितीनिमें	४२	८४
किती पाव	१३॥	५४	किती पाव	१७॥	७१	कितीनिमें	१८	३६
किती पाव	२२	८८	किती पाव	११॥	४६	कितीनिमें	२७॥	५५
किती पाव	२१॥	८५	किती पाव	१६॥	६५	कितीनिमें	३५	७०

सोपे तोंडचे हिशो

हे खाली लिहिलेले थोडे प्रश्न मासल्या करि दिले आहेत. अशा प्रकारचे पुष्कळ प्रश्न शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांस विचा

प्रकार १ ला.				प्रकार २ रा.				म. नर ३ रा.			
पेशास	वस्तू	पेशास	व. उत्त.	वस्तूस	पैसे	वस्तूस	पेशास	पेशास	वस्तूस	पेशास	व. उत्त.
१	१५	१४	२१०	११	१	६६	६	१५	१	२४०	१६
१	१८	१३	२३४	१५	१	१०५	७	२७	१	२१६	८
१	१९	१९	३६१	२८	१	११२	४	३६	१	२११६	३६
१	२८	५	१४०	१८	१	२७०	१५	६३	१	३९६९	६३
१	११	३४	१७	४	१	५४	१३॥	६५	१	१६॥	१
प्रकार ४ था.				प्रकार ५ वा.				प्रकार ६ वा.			
वस्तूस	पैसे	पेशास	व. उत्त.	वस्तूस	पैसे	पेशास	व. उत्त.	पेशास	वस्तूस	वस्तूस	पैसे उत्त.
१	१५	१६५	११	२१६	२७	१	९	२५२	१८	१	१४
१	१८	२७०	१५	६२५	२५	१	२५	१८२	२६	१	७
१	४	१००	२५	४०९६	६४	१	६४	६७	३३॥	१	१॥
१	६३	३९६९	६३	७०	३५	१	११	७६	१९	१	१
१	२	६४	३२	३४	८॥	१	१	९३	४६॥	१	१॥

नेह उपयोगीं पडणारे विषय.

सोयीं कोष्टकें.

नाण्याचीं कोष्टकें	आदली मापाचीं कोष्टकें	वजनी मापाचीं कोष्टकें
३पे म्हणजे दिडकी हि	असाधा चपटीं = १ शेर.	४ पावशेर म्ह० १ शेर.
४ पेसे = १ हवे.	दोनचिपटीं = १ मापटे.	५ शेर = १ पांसरी
२ आणे = १ लीं ठेवार्	मापटीं = १ शेर.	२ पांसऱ्या = १ धडा
२ चवल्या = १ पं.	तसे शेर = १ अधोली.	४ धडे = १ मण
२ पावल्या = १ अधोली (३)	४ शेर = १ पायली	२० मण = १ खंडी
४ पावल्या = १ रुप.	१६ किंवा १२ पाय० = १ मण.	३० पायल्या = १ पल्ला
	२० मण	१ खंडी.
		२११ मण = १ पल्ला

वार ७.

१ रविवार - (आदित्यवार)	५ गुरुवार (बृहस्पतिवार.)
२ सोमवा. - (इंद्रुवार.)	६ शक्रवार (ऋगुवार.)
३ मंगळ० - (भौमवार.)	७ शनिवार (मंदवार.)
४ बुधवा० - (सौम्यवार.)	एकूण वार सात.

पूर्णिमेस चंद्रग्रहण.

तिथि १५.

अमावास्येस सूर्यग्रहण.

१ प्रतिपदा.	५ पंचमी	९ नवमी.	१३ त्रयोदशी.
२ द्वितीया.	६ षष्ठी	१० दशमी.	१४ चतुर्दशी.
३ तृतीया.	७ सप्तमी	११ एकादशी.	१५ पौर्णिमा.
४ चतुर्थी.	८ अष्टमी	१२ द्वादशी.	३० अमावास्या.

१ प्रातः काळ :- — सूर्योदयापासून १२ घटिका दिवसा पर्यंत जो काळ तो प्रा० का०

२ मध्याह्नकाळ :- १२ घ० दिवसा पासून १८ घ०प० जो काळ तो मध्याह्नका०

३. सायंकाळ :- १८ घ० दि० पासून सूर्यास्ता पर्यंत जो काळ तो सायंकाळ.

* हे विषय मुलांस नेहमीं उपयोगीं पडणारे आहेत करितां ते फार चांगले पाठ करावे.

मुसलमानी महिने १२	इंग्रजी महिने १२	ता.	महिने १२	ऋतु ६
१ मोहरम.	१ जानुआरी.	३१	स्व.	वसंतऋतु.
२ सफर.	२ फेब्रुवारी.	२८		
३ रविलावल.	३ मार्च.	३१	शु.	ग्रीष्मऋतु.
४ रविलाखर.	४ एप्रिल	३०		
५ जमादिलावल.	५ मे.	३१	पद	वर्षाऋतु.
६ जमादिलारवर.	६ जून.	३०		
७ रज्जब.	७ जुलाई.	३१	श्विन.	शरदऋतु.
८ साबान.	८ आगस्ट.	३१		
९ रमजान.	९ सप्टेंबर.	३०	कीर्ष.	हेमंतऋतु.
१० सब्वाल.	१० अक्टोबर.	३१		
११ जिल्काद.	११ नोवेंबर.	३०	म.	शिशिरऋतु.
१२ जिल्हेज.	१२ डिसेंबर.	३१		

महिन्याचे पक्ष (पंधवडे) दोन:— शुक्ल किंवा शुद्धपक्ष प्रतिपदेपासून चौथीपर्यंत. कृष्ण किंवा वद्यपक्ष, वद्यप्रतिपदे पासून अमावास्ये पर्यंत. शुद्धपक्षांत चंद्र वाढत जाऊन चौथीमेस पूर्ण होतो. वद्यपक्षांत चंद्र कमी होत जाऊन अमावास्येस दिसनासा होतो.

राशी १२.

१ मेष.	३ मिथुन.	५ सिंह.	७ तूळ.	९ धन.	११ कुंभ.
२ वृषभ.	४ कर्क.	६ कन्या.	८ वृश्चिक.	१० मकर.	१२ मीन.

नेहमीं उपयोगीं पडणारे विषय.

नक्षत्रे २७.

१ अश्विनी.	६ आर्द्रा.	११ पूर्वा.	१६ विशाखा	२१ उत्तराषाढा	२६ उत्तराशा
२ भरणी.	७ पुनर्वसु.	१२ उत्तरा.	१७ अनुराधा	२२ श्रवण.	द्रपदा.
३ कृत्तिका.	८ पुष्य.	१३ हस्त.	१८ ज्येष्ठा.	२३ धनिष्ठा.	२७ रेवती.
४ रोहिणी.	९ आश्लेषा.	१४ चित्रा.	१९ मूळ.	२४ शततारका	२८ अभिजि
५ मृग	१० मघा.	१५ स्वाती.	२० पूर्वाषाढा	२५ पूर्वाभाद्रप	तू ॥ ॥

त्या पुढील माहिती हील इयत्तांतून येईल.
हे पुढील धडे यत्तां प्रमाणे दुसऱ्या व तिसऱ्या इयत्तेस शिकवा-
वयाचे; परंतु घोडक यांना आणखी दुसरें उजळणीचें पुस्तक घेणें जरूर
र पडूं नये, म्हणून आदेशीकान्त दिले आहेत.

मसाधाचे

वें. दोनच

मिं ठेवां म

जसें

भाग ३रा.

दुसऱ्या इयत्तेकरितां

पाउणकीं.

१॥॥	८१.	१५१	२३१.	३०॥॥	३८१.	४५॥॥	५३१	६०॥॥	६८१.
११.	९	१६१	२४	३१॥.	३९	४६॥.	५४	६१॥.	६९
२१.	९॥॥	१७१	२४॥॥	३२१.	३९॥॥	४७१.	५४॥॥	६२१.	६९॥॥
३	१०॥.	१८१	२५॥.	३३	४०॥.	४८	५५॥.	६३	७०॥.
३॥॥	१११.	१८॥॥	२६१.	३३॥॥	४११.	४८॥॥	५६१.	६३॥॥	७११.
४॥.	१२	१९॥.	२७	३४॥.	४२	४९॥.	५७	६४॥.	७२
५१.	१२॥॥	२०१.	२७॥॥	३५१.	४२॥॥	५०१.	५७॥॥	६५१.	७२॥॥
६	१३॥.	२१	२८॥.	३६	४३॥.	५१	५८॥.	६६	७३॥.
६॥॥	१४१	२१॥॥	२९१.	३६॥॥	४४१.	५१॥॥	५९१	६६॥॥	७४१.
७॥	१५	२३॥.	३०	३७॥.	४५	५२॥.	६०	६७॥	७५

सवायकीं.

११.	१३॥॥	२६१.	३८॥॥	५११.	६३॥॥	७६१.	८८॥॥	१०११.	११३॥॥
२॥.	१५	२७॥.	४०	५२॥	६५	७७॥.	९०	१०२॥.	११५
३॥॥	१६१.	२८॥॥	४११.	५३॥॥	६६१.	७८॥॥	९११.	१०३॥॥	११६१.
५	१७॥.	३०	४२॥.	५५	६७॥.	८०	९२॥.	१०५	११७॥
६१.	१८॥॥	३११.	४३॥॥	५६१	६८॥॥	८११.	९३॥॥	१०६१.	११८॥॥
७॥.	२०	३२॥	४५	५७॥.	७०	८२॥.	९५	१०७॥.	१२०
८॥॥	२११.	३३॥॥	४६१.	५८॥॥	७११.	८३॥॥	९६१.	१०८॥॥	१२११.
१०	२२॥.	३५	४७॥.	६०	७२॥.	८५	९७॥.	११०	१२२॥.
१११.	२३॥॥	३६१.	४८॥॥	६११.	७३॥॥	८६१.	९८॥॥	११११.	१२३॥॥
१२॥.	२५	३७॥.	५०	६२॥.	७५	८७॥.	१००	११२॥.	१२५

दिडकीं.

१॥.	१६॥.	३१॥.	४६॥.	६१॥.	७६॥.	९	६॥.	१२१॥.	१३६॥.
३	१८	३३	४८	६३	७८	८	८	१२३	१३८
४॥.	१९॥.	३४॥.	४९॥.	६४॥.	७९॥.	९.	॥.	१२४॥.	१३९॥.
६.	२१	३६	५१	६६	८१	९:		१२६	१४१
७॥.	२२॥.	३७॥.	५२॥.	६७॥.	८२॥.	९७		१२७॥.	१४२॥.
९	२४.	३९	५४	६९	८४	९९		१२९	१४४
१०॥.	२५॥.	४०॥.	५५॥.	७०॥.	८५॥.	१००		१३०॥.	१४५॥.
१२	२७	४२	५७	७२	८७	१०२	७	१३२	१४७
१३॥.	२८॥.	४३॥.	५८॥.	७३॥.	८८॥.	१०३॥	८॥.	१३३॥.	१४८॥.
१५	३०	४५	६०	७५	९०	१०५	९	१३५	१५०

अडिचकीं.

२॥.	२७॥.	५२॥.	७७॥.	१०२॥.	१२७॥.	१५२॥.	१७	२॥	२२७॥
५	३०	५५	८०	१०५	१३०	१५५	१८०	२०५	२३०
७॥.	३२॥.	५७॥.	८२॥.	१०७॥.	१३२॥.	१५७॥.	१८२॥.	२०७॥.	२३२॥.
१०	३५	६०	८५	११०	१३५	१६०	१८५	२१०	२३५
१२॥.	३७॥.	६२॥.	८७॥.	११२॥.	१३७॥.	१६२॥.	१८७॥.	२१२॥.	२३७॥.
१५	४०	६५	९०	११५	१४०	१६५	१९०	२१५	२४०
१७॥	४२॥	६७॥	९२॥	११७॥.	१४२॥.	१६७॥.	१९२॥.	२१७॥.	२४२॥.
२०	४५	७०	९५	१२०	१४५	१७०	१९५	२२०	२४५
२२॥.	४७॥.	७२॥.	९७॥.	१२२॥.	१४७॥.	१७२॥.	१९७॥.	२२२॥.	२४७॥.
२५	५०	७५	१००	१२५	१५०	१७५	२००	२२५	२५०

ओरकीं.

३॥.	३८॥.	७३॥.	१०८॥.	१४३॥.	१७८॥.	२१३॥.	२४८॥.	२८३॥.	३१८॥.
७	४२	७७	११२	१४७	१८२	२१७	२५२	२८७	३२२
१०॥	४५॥.	८०॥.	११५॥.	१५०॥.	१८५॥.	२०॥.	२५५॥.	२९०॥.	३२५॥.
१४	४९	८४	११९	१५४	१८९	२२४	२५९	२९४	३२९
१७॥	५२॥.	८७॥.	१२२॥.	१५७॥.	१९२॥.	२२७॥.	२६२॥.	२९७॥.	३३२॥.
२१	५६	९१	१२६	१६१	१९६	२३१	२६६	३०१	३३६
२४॥	५९॥.	९४॥.	१२९॥.	१६४॥.	१९९॥.	२३४॥.	२६९॥.	३०४॥.	३३९॥.
२८	६३	९८	१३३	१६८	२०३	२६८	२७३	३०८	३४३
३१॥	६६॥.	१०१॥.	१३६॥.	१७१॥.	२०६॥.	२४१॥.	२७६॥.	३११॥.	३४६॥.
३५	७०	१०५	१४०	१७५	२१०	२४५	२८०	३१५	३५०

भाग ४.

ना इयत्ते करितां.

आहो टांक.

६६६१	६६६१०	साधा. के	६६११०	६६१११	६६१११०	६६११११	६६११११०
६६६२	६६६११	दीनच	६६१११	६६११२	६६११११	६६१११२	६६१११११
६६६३	६६६१२	ठेवां म	६६११२	६६११३	६६१११२	६६१११३	६६११११२
६६६४	६६६१३	कुं	६६११३	६६११४	६६१११३	६६१११४	६६११११३
६६६५	६६६१४	मे	६६११४	६६११५	६६१११४	६६१११५	६६११११४
६६६६	६६६१५	४	६६११५	६६११६	६६१११५	६६१११६	६६११११५
६६६७	६६६१६	१६	६६११६	६६११७	६६१११६	६६१११७	६६११११६
६६६८	६६६१७	२८	६६११७	६६११८	६६१११७	६६१११८	६६११११७
६६६९	६६१.	२९	६६११.	६६११९	६६१११.	६६१११९	६६११११९

शेर.

६६१	६६५११.	कां	६१४११.	६१९	६११३११.	६११८	६१११२११.	६१११७
६६११.	६६५१११.	६१.१.	६१४१११.	६१९१.	६११३१११.	६११८१.	६१११२१११.	६१११७१.
६६१११.	६६६.	६१.११.	६१५	६१९११.	६११४	६११८११.	६१११३	६१११७११.
६६११११.	६६६१.	६१.१११.	६१५१.	६१९१११.	६११४१.	६११८१११.	६१११३१.	६१११७१११.
६६२	६६६११.	६११	६१५११.	६१.	६११४११.	६११९	६१११३११.	६१११८
६६२१.	६६६१११.	६१११.	६१५१११.	६११.१.	६११४१११.	६११९१.	६१११३१११.	६१११८१.
६६२११.	६६७	६११११.	६१६	६११.११.	६११५	६११९११.	६१११४	६१११८११.
६६२१११.	६६७१.	६१११११.	६१६१.	६११.१११.	६११५१.	६११९१११.	६१११४१	६१११८१११.
६६३	६६७११.	६१२	६१६११	६११.१	६११५११.	६१११.	६१११४११.	६१११९
६६३१.	६६७१११.	६१२१.	६१६१११.	६११.११.	६११५१११.	६१११.१.	६१११४१११.	६१११९१
६६३११	६६८	६१२११.	६१७	६१११११	६११६	६१११.११.	६१११५	६१११९११.
६६३१११	६६८१.	६१२१११	६१७१.	६११११११.	६११६१.	६१११.१११.	६१११५१.	६१११९१११.
६६४	६६८११.	६१३	६१७१११.	६११२	६११६११.	६१११११	६१११५११.	६१
६६४१.	६६८१११.	६१३१.	६१७११११.	६११२१.	६११६१११.	६११११११	६१११५१११.	एकमण.
६६४११	६६९	६१३११.	६१८	६११२११.	६११७	६११११११	६१११६	०-०-०
६६४१११	६६९१.	६१३१११.	६१८१.	६११२१११.	६११७१.	६१११११११.	६१११६१.	०-०-०
६६५	६६९११.	६१४	६१८१११.	६११३	६११७१११.	६१११२	६१११६११.	०-०-०
६६५१.	६६९१११.	६१४१.	६१८११११.	६११३१.	६११७११११.	६१११२१.	६१११६१११.	०-०-०

चिपटी.

६६६-	६६६≡	६६१-	६६१≡	६६११-	६६१
६६६=	६६१.	६६१=	६६११.	६६११=	६६१

१११-	६६११≡
१११=	६६९

पायल्या.

६६९	६६२११.	६१९	६१२११.	६११९	६११२	९	६१११.२११.
६६९१.	६६२१११.	६१९१.	६१२१११.	६११९१.	६११२	१.	६१११.२१११.
६६९११.	६१.	६१९११.	६११.	६११९११.	६१११.	११.	६९
६६९१११.	६१.१.	६१९१११.	६११.१.	६१११९१११.	६१११.१.	१११११.	एक मण.
६६२	६१.११.	६१२	६११.११.	६११२	६१११.११.	१११.२	०-०-०
६६२१.	६१.१११.	६१२१.	६११.१११.	६११२१.	६१११.११.	१११.२१.	०-०-०

मण.

६९	६३११.	११९	११३११.	१११९	१११३११.	१११३११.	१११३११.
६९१.	६३१११.	११९१.	११३१११.	१११९१.	१११३१११.	१११३१११.	१११३१११.
६९११.	६४	११९११.	११४	११९१११.	१११४	१११९१११.	१११४
६९१११.	६४१.	११९१११.	११४१.	११९११११.	१११४१.	१११९११११.	१११४१.
६२	६४११.	१२	११४११.	११२	११४१११.	१११२	१११४११.
६२१.	६४१११.	१२१.	११४१११.	११२१.	११४११११.	१११२१.	१११४१११.
६२११.	१.	१२११.	११.	११२१११.	१११.	१११२१११.	९
६२१११.	१.१.	१२११११.	११.१.	११२११११.	१११.१.	१११२११११.	एक खंडी.
६३	१.११.	१३	११.११.	११३	१११.११.	१११.३	०-०-०
६३१.	१.१११.	१.३१.	११.१११.	११३१.	१११.१११.	१११.३१.	०-०-०

रुके किंवा पै.

आणे.

६६९	६१११२	६६८	६-१.	६≡१११.	१=१.	११.१११.	११≡१.	१११-१११.
६६२	६-	६६९	६-११.	१.	१=११.	११-	११≡११.	१११=
६१.		६६९०	६-१११.	१.१.	१=१११.	११-१.	११≡१११.	१११=१
६१९	६६९	६६९९	६=	१.११.	१≡	११-११.	१११.	१११=११
६१२	६६२	६-	६=१.	१.१११.	१≡१.	११-१११.	१११.१.	१११=१११
६११.	६६३		६=११.	१-	१≡११.	११=	१११.११.	१११≡
६११९	६६४	६१.	६=१११.	१-१.	१≡१११.	११=१.	१११.१११.	१११≡१
६११२	६६५	६११.	६≡	१-११.	११.	११=११.	१११-	१११≡११
६१११.	६६६	६१११.	६≡१.	१-१११.	११.१.	११=१११.	१११-१.	१११≡१११
६१११९	६६७	६-	६≡११.	१=	११.११.	११≡	१११-११.	९रुपया.

योग.

१ विष्कम्भ.	६ अशुभ.	११ वृद्धि.	१६ सिद्धि.	२१ सिद्धि.	२६ ऐंद्र.
२ प्रीति.	७ सुख.	१२ ध्रुव.	१७ व्यतीपात.	२२ साध्य.	२७ वैद्यति.
३ आयुष्मान्.	८ धूम्रादी.	१३ व्याघात.	१८ चरीयान्.	२३ शक्र.	इति
४ सोमाग्न.	९ प्राधा.	१४ हर्षण.	१९ परिघ.	२४ शक्र.	योग २७
५ शोषन.	१० दोनव.	१५ वज्र.	२० शिव.	२५ ब्रह्मा	समाप्त.

ठेवां मः
शु

करण.

१ बव.	३ कौ.	५ गरज.	७ ऋद्रा.	९ नाग.	११ किंस्तुघ्न.
२ बालव.	४ तौ.	६ वणिज.	८ शकुनी.	१० चतुष्पाद.	करण ११

संवत्सरें.

१ प्रभव.	माथी.	२५ खर.	३७ शोषन.	४९ राक्षस.
२ विभव.	वेक्रम.	२६ नंदन.	३८ क्रोधी.	५० नल.
३ शक्र.	१५ वृष.	२७ विजय.	३९ विश्वावस्त.	५१ पिंगल.
४ प्रमोद.	१६ चित्रमानु.	२८ जय.	४० पराभव.	५२ कालयुक्त.
५ प्रजापति.	१७ रूमानु.	२९ मन्मथ.	४१ प्लवंग.	५३ सिद्धार्थी.
६ अंगिरा.	१८ तारण.	३० दुर्मुख.	४२ कीलक.	५४ रौद्र.
७ श्रीमुख.	१९ पार्थिव.	३१ हेमलंबी.	४३ सौम्य.	५५ दुर्मति.
८ प्राबा.	२० व्यय.	३२ विलंबी.	४४ साधारण.	५६ दुंदुभि.
९ युवा.	२१ सर्वजित्.	३३ विकारी.	४५ विरोधकृत.	५७ रुधिरद्वारी.
१० धाता.	२२ सर्वधारी.	३४ शार्वरी.	४६ परिधावी.	५८ रक्ताक्षी.
११ ईश्वर.	२३ विरोधी.	३५ प्लव.	४७ प्रमादी.	५९ क्रोधन.
१२ बहुधान्य.	२४ विकृति.	३६ शक्रकृत.	४८ आनंद.	६० क्षयनाम.

उत्तरायण— मकरसंक्रांतीपासून कर्कसंक्रांतीपर्यंत सहा राशी भोगतात.

दक्षिणायन— कर्कसंक्रांतीपासून मकरसंक्रांतीपर्यंत सहा राशी भोगतात.

इंग्रजी वार.

सन्डे	महणजे	रविवार.	थर्सडे.	महणजे	गुरुवार.
मन्डे	महणजे	सोमवार.	फ्रायडे	महणजे	शक्रवार
च्यूजडे	महणजे	संगळवार.	सॉटर्डे	महणजे	शनिवार
वेड्नेसडे.	महणजे	बुधवार.	एकूण	वार सात	जाणावे.

समाप्त.

माधवराज्यारोहण.

ह्या पंचांकी नाटकांत श्रीमंत नारायणराव पेशवे मारल्या गेल्या नंतरही राज्य-लोभास्तव दुष्ट आनंदीवाईचे घडलेले वर्तन व तद्विरुद्ध सखारामबापु, नानाफडवीस इत्यादि चतुर मुत्सद्यांनी इमानास जागून जें राज्यकारस्थान केलें व श्रीमन्सवाईमाधवराव साहेब यांस पेशवाईचीं वस्त्रें कशी दे-वविलीं या विषयींचें हुबेहुब चित्र यांत दाखविलें आहे. पुस्तकाच्या चांगुलपणा बद्दल आह्मीच प्रशंसा करावी असे नाही. ते वाचकांच्या हातीं पडतांच सहजच समजणार आहे. किंमत १२ आणे. टपाल खर्च दोन आणे. व्हं० पे० किंवा रजिष्टर खर्च दोन आणे निराळा पडेल.

कुत्सिद्गावहरणनाटक.

यांत सुस्वभावी व सुशालि माणसांची वर्तणूक शेवट पर्यंत कशी नेकीची असते, चहाडखोर लोक कुटुंबांत किति अनर्थ माजवितात, द्रव्यलोभानें मनुष्यांची आघोर कृत्ये करण्याकडे कशी प्रवृत्ति होते आणि चाहाड्या ऐकून ऐकून मनुष्यांचें मन कसे कलुषित होतें हें फारच चटकदार व सुबोध रीतीनें दाखविलें आहे. पाने शंभरावर तरी पण किंमत आठच आणे. ट० ख० दोन आणे.

पंढरीनाथ गोपाळ थन्डें को.

गायआळी, धारवाडकराचावाडा, पुणे

A LECTURE AND NOTICES ON THE VEDAS,

BY

Dr. MARTIN HAUG, PH. D.,

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE POONA-
COLLEGE &c.

TRANSLATED

BY

A SVADESH HITECHHU.

वेदांविषयीं,

डाक्टर मार्टिन हाँग,

पुणे विद्यालयांतील संस्कृत विद्येचे मुख्य गुरु,
यांच्या व्याख्यानाचें व निबंधांतील कांहीं अंशाचें
भाषांतर.

एक स्वदेश हितेच्छु

यानें करून

मुंबईत

इंदुप्रकाश छापखान्यांत छापिलें.

शके १७८५.

सन १८६३.

किंमत ५ भाणे.

प्रस्तावना.

वेदांवर, डाक्टर मार्टिन हौग साहेब, पुणे विद्यायांतील संस्कृत विद्यागुरु, यांनी कांहीं दिवसांमार्गे "यंगमेन्स असोसिएशन" या सभेपुढें दोन व्याख्या-
नें वाचलीं; त्यांतील विषय एतद्देशीय लोकांस समजावा हें फार योग्य व उ-
पयोगी आहे, असें त्या दिवशीं व्याख्यान ऐकण्यास जमलेल्या बहुतेक लो-
कांचें म्हणणें असल्यावरून, त्या पैकीं पहिल्या व्याख्यानाचें भाषांतर यथामति
करून वाचणारांस सादर केले आहे. तसेंच युरोपखंडांत मोक्ष मुल्लर नांम
मोठा नामांकित संस्कृत विद्वान आहे, त्यानें ऋग्वेदसंहिता, सायनाचार्याच्या
भाष्यासहित, छापून प्रसिद्ध करण्याचा क्रम चालविला आहे, त्या पैकीं चव-
था भाग नुकताच तयार झाला, त्यावर डाक्टर हौग यांनी आपला विचार
तीन निबंधांत छापून प्रसिद्ध केला आहे. त्यांतीलही कांहीं भागाचें भाषांतर
फार उपयुक्त असल्यावरून या पुस्तकांत सामील केले आहे. या विषयाचें
महत्त्व आपणा हिंदुलोकांस किती आहे आणि आपण स्वतः बद्धपरिकर हो-
ऊन आपल्या ह्या मौल्यवान वैदिक पुस्तकांचा मार्मिक रीतीनें विचार करणें
हें किती आवश्यक आहे हें हें लहानसें पुस्तक वाचलें असतां बरेंच लक्षांत
येईल यांत संशय नाही. आपल्या धर्माची स्थिति पूर्वी होती कशी आणि
आतां आहे कशी या गोष्टीचें दिक्प्रदर्शन या लहानशा पुस्तकांत केले
आहे. त्याचाच ऊहापोहकरून विचार केला असतां त्या पासून अनेक
उपयुक्त विचार सुचतील असें वाटतें. या पुस्तकास ज्या रीतीचा आश्रय
मिळेल त्या प्रमाणें दुसऱ्या व्याख्यानाचा तर्जमा करून छापण्याची भाषांत-
र कर्त्यास उमेद येईल. पुढील भाषांतरांत ज्या विद्वानास जें दोष आढळ-
तील त्यांनीं ते रुपा करून पत्रद्वारा प्रसिद्ध केल्यास भाषांतर कर्ता ते अ-
भार पूर्वक स्वीकारिल आणि दुसरी आवृत्ति छापणें झाल्यास तींत तें दुरुस्त
करील.

2

वेदांविषयीं.

आज ज्या विषयावर व्याख्यान देणें आहे तो मोठा व्यापक आहे व कांहीं अशीं गूढ आहे, याकरितां येथें त्यांतोळ वारीक गोष्टींचा विचार न करितां मुख्य वेद ह्यणजे काय आणि त्यांत विषय कोणता आहे इत्यादि जें त्याचें साधारण स्वरूप तें मात्र संक्षिप्त रीतीनें सांगतों. परंतु केवळ हिंदुलोकांच्याच नव्हे, तर सर्व मनुष्यजातीच्या व त्यांत विशेषतः आर्य लोकांच्या मनाची प्राचीन काळापासून स्थिति आपण पाहूं लागलों असतां आपणांस ती समजण्यास वेद हें मोठें साधन आहे याविषयीं मला थोडेंसें बोलणें आहे.

हिंदुस्थानास वेदांचें महत्त्व अतिशयित आहे. कारण, या हिंदुस्थानाची भूमि ह्यणजे आत्मविचारादि अनेक विचारांचें केवळ अग्रच होय. हिजमध्ये आज सहस्रावधि वर्षांत धर्मसंबंधी अथवा तत्वविचार संबंधी अथवा लोकसंबंधी ज्या असंख्य गोष्टी उदयास आल्या, अनेक प्रकारच्या कल्पना निघाल्या व नानाविध व्यवस्था झाल्या त्या सर्वांचें वास्तविक अथवा काल्पनिक मूळ हे वेदच होत. या वेदांच्या प्रामाण्याचा अंमल कोट्यावधि ज्ञाते लोकांच्या मनांवर पराकाष्ठेचा होता व अद्यापि आहे. या ज्ञाते लोकांत किती एक तर मोठ्या गंभीर विचाराचे व मर्मज्ञ असे सांपडतील. धर्माचा इतिहास अथवा मनुष्यमात्राच्या मनाचा इतिहास यांचा विचार करणाऱ्यानें असल्या प्रकारच्या मौल्यवान पुस्तकांकडे फार चांगलें लक्ष दिलें पाहिजे. हिंदु व विशेषतः ब्राह्मण ह्यांच्या या धर्मसंबंधी पुरातन लेखांच्या अभ्यासाकडे युरोपखंडांतल्या विद्वानांचें लक्ष मुख्यत्वेन करून याच हेतूनें लागलें आहे. आह्मांस या सर्वमान्य अत्यंत प्राचीन लेखांची माहिती जरी अगदीं आलीकडे (कोल्ब्रूक साहेबानें वेदावर लिहिलेले निबंध छापून प्रसिद्ध झाल्यावर ह्यणजे सुमारे साठ वर्षांपासून कायती आह्मांस वेदांची माहिती झाली.) होऊं लागली आहे तरी, युरोपामध्ये व विशेषतः जर्मनींत व इंग्लं-

दांत वेदांतल्या विषयांचा शोध फारच उत्कंठेने व झपाट्याने चालला आहे, त्यामुळे वेदांच्या किती एक भागांतल्या विषयांचे सामान्य स्वरूप अमुक प्रकारचे आहे व संस्कृत ग्रंथांत वेदांचे महत्व अमुक रीतीचे इतके आहे असे मोघम सांगतां येईल हे तर काय ; परंतु त्यांतील विषय वाचून ते कांहीं अंशीं समजण्याचीही शक्ति आह्मास आली आहे. वैदिक विषयांमध्ये आमचा प्रवेश इतका त्वरित होण्यास मुख्य साधन प्राचीनकाळच्या कितीएक विद्वानांचे श्रमच आहेत. कांहीं विद्वानांनीं मोठ्या परिश्रमाने, सामान्य नियमांनीं सिद्ध न होणारे असे वेदांतले विशेष प्रयोग शोधून काढून त्यांकरितां व्याकरणाचे नवीन नियम केले. कांहीं विद्वानांनीं सर्व वेदांवर पांडित्ययुक्त व्याख्यानं केलीं. उदाहरण, पाणिनि, कात्यायन आणि पतंजलि हे वरसांगितल्या प्रकारचे महान महान वैय्याकरण झाले; आणि यास्क (निरुक्त ह्मणून वेदांग आहे त्याचा कर्ता,) शंकराचार्य (उपनिषदे व वेदांतपर लेखांवरच्या भाष्यांचाकर्ता,) आणि सायनाचार्य (स्तोत्रे अथवा सूक्ते आणि प्रार्थना यांजवरचा भाष्यकार) हे महान महान व्याख्याकार व भाष्यकार झाले. या विद्वानांच्या ग्रंथांच्या तोडीचे ग्रंथ ग्रीक लोकांत नाहींत. पांडित्य, नियम, व्यवस्था व व्यक्तपणा यागुणांविषयीं अलेक्जान्द्रिया शहरांतील ग्रीक विद्वानांच्या ग्रंथांपेक्षां या हिंदु विद्वानांच्या ग्रंथांची मातवरी अधिक आहे. ज्या थोड्याशा युरोपियन विद्वानांनीं या ग्रंथांचा अभ्यास केला आहे त्यांस त्यांचे अत्यंत आश्चर्य वाटते. व्याकरणशास्त्रकर्ते व त्यांत विशेषतः पाणिनि यांच्या ग्रंथांचा उपयोग अर्वाचीन भाषाशास्त्रास होऊं लागला आहे आणि अर्वाचीन जें भाषातारतम्यशास्त्र त्यास तर अनेक गोष्टींमध्ये हिंदु वैय्याकरणांच्या ग्रंथांचे साह्य झालें आहे. उदाहरणार्थ, धातु आणि प्रातिपदिकें यांचीं स्वरूपे निराळीं दाखविलीं आहेत आणि कृत्, ताद्धित, समास इत्यादि साधित शब्दांचे उत्पादक नियम केले आहेत ते पाहावे.

जों जों प्राचीन काळच्या हिंदु विद्वानां विषयीं वाखाणणी करावी, तों तों पुढचे हिंदुलोक आपल्या पूर्वजांच्या लेखांवर ज्यास्ती विचार न करितां ते घोटीतच वसले हे पाहून अंतःकरणास विशेष खिन्नता येते. हिंदुलोकांच्या या स्थिती मुळे पुढे होणारे स्वतंत्र विचार व शोध अगदीं व बंद पडले.

हिंदुस्थानांत या वेदांचें विवरण सायनाचार्यांच्या वेळेपासून आलीकडे म्हणजे सुमारे ४०० वर्षांत अगदींच वाढलें नाहीं. याचें कारण वैदिक विषयांच्या अभ्यासावरचें लक्ष अगदीं उडालें हेंच खचित होय. हें लक्ष इतकें उडालें आहे कीं, या विषयाचें पुनरुज्जीवन न झाल्यास वेदाच्या फार प्राचीन भागांतील विषयांचें ज्ञान या हिंदुस्थानाच्या भूमिके वरून लवकरच विलयास जाईल. वेदभाष्ये आहेत तीं कोणी पाहात नाहींत. जे थोडेसे युरोपियन लोक संस्कृतांत विद्वान झाले ते जर न जपते व न श्रम करते तर सायनाचार्यांची व्याख्या व दुसरे कितीएक मोठमोठे मौल्यवान ग्रंथ नष्ट होते यांत संशय नाहीं. कारण, फार प्राचीन काळच्या कांहीं मौल्यवान ग्रंथांचीं जीं पुस्तके अद्यापि क्वचित क्वचित आहेत तीं प्रायः लवकरच कसरीच्या भक्ष्यस्थानीं पडणारीं अथवा वाण्यांच्या दुकानीं जाणारीं अशीं आहेत.

हिंदुलोकांनीं वेदविषयांचे विचार ज्या पायरीवर सोडून द्यावे त्याच पायरी पासून युरोपियन, म्हणजे एतद्देशीय लोक दृष्ट्या म्लेंच्छलोक, यांनीं ते पुढें चालू करावे ही एक चमत्कारिक गोष्ट आहे. हिंदूंच्या प्राचीन काळच्या ऋषींस अथवा त्यांच्या वेदभाष्यकर्त्यांस जर ही गोष्ट कळती तर त्यांस मोठा अचंबा वाटता व भीतीनें त्यांच्या आंगावर रोमांच उभे राहते. मताभिमानी व धर्मभोळे अशा ब्राह्मणांस, युरोपखंडस्थ विद्वान लोक वेदांवर विचार करतात हें म्हणणें खोटें भासेल, परंतु वस्तुतः ही गोष्ट खरी आहे. वेदांवर धर्मसंबंधानें जो पूज्यताग्रह आहे तो पाहिजे तशा रीतीनें त्यांचा विचार करण्यास हिंदूलोकांस मोठा प्रतिबंध आहे. हा प्रतिबंध युरोपियन लोकांस नसल्यामुळे त्यांमधलें विचार करणारे विद्वान लोक खरे, प्रामाणिक व ऋजुबुद्धीचे असल्यास ते त्या प्राचीन ग्रंथांचा विचार, प्रस्तुतच्या बहुतेक हिंदुलोकांपेक्षां विशेष निष्पक्षपातपणें करूं शकतील. आणि या विचारास आवश्यक जो साधनकलाप तो मिळाल्यास ते आपल्या भाषाशास्त्राच्या विशेष चांगल्या आधारानें अत्यंत प्राचीन काळाचें, म्हणजे ऋषि होते त्या काळाचें खरें व पूर्ण स्वरूप अखेरीस जाणतील. युरोपियन लोक या विचारांत मन न घालते तर अर्वाचीन ब्राह्मणांच्यानें तसें स्वरूप जाणणें कधींच होतेंना. परंतु माझी मनापासून अशी इच्छा आहे कीं वेद हे ब्राह्मणांचेच पवित्र लेख

असल्या मुळें त्यांचा विचार करण्याचा प्रथम हक्क त्यांचाच आहे. त्यापक्षां त्यांनीं या कृत्यांत युरोपियन विद्वानांच्या मार्गें पडूनये, तर या मौल्यवान प्राचीन विद्येच्या अभ्यासाविषयीं त्यांज प्रमाणेंच उत्सुकता धरून परिश्रम करावे. प्राचीन काळच्या ग्रंथांच्या अभ्यासांत आपलीं सर्व आयुष्यें घालविणें यांत युरोपियन लोक जर साफल्य व धन्यता मानतात तर ब्रम्हणांनीं त्यांचा किता कां घेऊं नये. हिंदुस्थानांतील धर्माची स्थिति प्रस्तुत अशा आणि वाणीच्या दशेस येऊन पोहोंचली आहे, कीं हिंदुधर्मास आधारभूत अशा ग्रंथांचा मन लावून फार चांगला विचार करणें भाग आहे असें एतद्देशीय विद्वान लोकांस लवकरच दिसून येईल.

आतां हें विषयांतर सोडून देऊन व्याख्यानाच्या वास्तविक विषयाकडे येऊं. वेद शब्दार्थ काय हें प्रथम सांगणें आहे. ह्या शब्दाचे अर्थ बहुत आहेत. याचा अवयवार्थ म्हटला म्हणजे ज्ञान. या सामान्य अर्थीं याचा प्रयोगं भलत्या पाहिजे त्या विषयाकडे होतो. उदाहरण, धनुर्वेद म्हणजे तीरंदाजीची विद्या; गंधर्ववेद म्हणजे मांत्रिक विद्या; परंतु आलीकडे संगीत शास्त्रास म्हणजे गायनाविद्येस गंधर्ववेद म्हणतात. प्राचीन काळीं वेद याचा अर्थ जो हल्लीं शास्त्र याचा अर्थ आहे तोच होता म्हटलें तरी चालेल; म्हणजे तो अर्थ, विद्येच्या कोणत्या ही प्रकरणावर आधारभूत असा एखादा अभिमत ग्रंथ, हा होय.

धर्मसंबंधी विषय ज्यांत आहेत अशा ग्रंथांचें महत्व, सहजच विशेष असल्यामुळें वेद शब्दाचा प्रयोग मुख्यत्वे करून तसल्या पवित्र ग्रंथांकडेच केलेला आहे. कारण, यांतीलच विषयाचें परिज्ञान ब्राम्हणांनीं मुख्यत्वे करून संपादावें आणि या विषयाचें ज्ञान संपादण्यांतच त्यांस कृतकृत्यता आहे असें मानित होते. परंतु या अर्थानें पाहिलें तरी पुनः वेद शब्दाचा अर्थ अस्पष्ट व साधारण असाच झाला. धर्माचे ग्रंथ ही पुष्कळ झाले तितक्या सर्वास हा शब्द लागत नाही; यास्तव याचा अर्थ वर सांगितल्या पेक्षां विशेष मर्यादित आहे.

वेद याचा तसा मर्यादित अर्थ, संहिता, म्हणजे मंत्रभाग, ब्राह्मण, आणि आरण्यक म्हणजे ज्यांत उपनिषदे आहेत तीं हा होय. ह्यापेक्षां काहींसा व्यापक

अर्थ घेतला म्हणजे कर्मप्रदर्शक जीं श्रौत व स्मार्त सूत्रें तींही वेदशब्द वाच्य होतात. परंतु प्रमाणभूत ग्रंथ अशा अभिप्रायानें वेद याचा अगदीं मर्यादित अर्थ म्हटला म्हणजे, ज्यांत पौरुष लेख नाहीं असे देवांनीं ऋषींस उपदेशरूपानें सांगितलेले ग्रंथ असा होय. वेद हे देवांनीं ऋषींस दिलेले ग्रंथ होत हा समज लोकांत कधीं पासून पडला हें निश्चयानें सांगवत नाहीं. इतकें मात्र खरें आहे कीं ज्या वेदशब्दप्रतिपाद्यग्रंथांस अर्वाचीन एतद्देशीय लोक, ते साक्षात देवांनीं दिलेले, असें मानितात त्यांस प्राचीन काळीं असें कोणी मानित नसे.

प्रत्येक वेदांत तीन भाग आहेत.—संहिता, ब्राह्मण आणि उपनिषदांसहित आरण्यक. असे वेद चार आहेत, ऋक्, यजुष्, साम आणि अथर्वण. हे पुराण मते ब्रह्मदेवाच्या मुखापासून आले आहेत. फार प्राचीन ग्रंथ म्हणजे मनुस्मृति वगैरे यांवरून पाहतां या चार वेदां पैकीं वेदत्वे करून अभिमत असे ऋक्, यजुष् आणि साम हे तीनच होते असें दिसतें. त्रैविद्या म्हणजे त्रिविध ज्ञान ही संज्ञा याच तीन वेदांस लागते. अथर्वण अथवा अथर्वांगिस (अथर्वन् आणि अंगिरस् यांचीं वाक्यें) या वेदाचे पाठक तो वेद देवप्रणीतच आहे असें सर्वांनीं मानावें म्हणून पुष्कळ प्रयत्न करित होते (या वेदाचें गोपथ नामक ब्राह्मण आहे त्यांत ही गोष्ट स्पष्ट आहे.) तरी बहुत काळपर्यंत त्यास वेद असें मानित नसत. प्रयत्न बहुत काळपावेतो सफल न होण्याचीं कारणें अनेक आहेत.

ज्या यज्ञयागादि कर्माकरितां त्रैविद्या म्हणजे दुसरे तीन वेद प्रणीत आहेत त्या कर्मांत अथर्व वेदाची पूर्वीं गरज नव्हती असें दिसतें. तो देवप्रणीत आहे असें मानूं लागल्या नंतर त्यास ब्रह्मवेद (ब्रह्मा म्हणून जो यज्ञकर्मांत ऋत्विज असतो त्याचा वेद) असें म्हणत असत. मोक्षमुल्लर यानें प्राचीन संस्कृत ग्रंथांचा इतिहास फार उत्तम लिहिला आहे त्यांत तो म्हणतो कीं, यज्ञकर्मामध्ये वशीकरणाकरितां अथर्व वेदाची फार प्राचीन काळा पासूनच गरज होती. परंतु माझे मत असें नाहीं. कारण, दुसऱ्या वेदांमध्येही वशीकरणाचे भंत्र आहेत. आणि कांहीं ठिकाणीं तर त्यांविषयीं पुष्कळ सूक्ष्म विचारही केला आहे. आथर्वणिक म्हणजे अथर्वणवेदपाठक

यांस आपल्या ग्रंथांस वेद म्हणवण्या विषयीं मोठी खटपट पडण्याचें दुसरें कारण या ग्रंथांचा प्रतिपाद्य विषय हलकट पडला हें होय. त्यामध्ये जादूचे, शापाचे वगैरे मंत्र आहेत, म्हणजे राजे व त्यांचे उपाध्याय यांस शत्रूवर जय इत्यादि मिळवण्याच्या उपयोगीं पडण्या सार्थीं जारण, मारण, उच्चाटन, स्तंभन, मोहन इत्यादिकांचे मंत्र लिहिले आहेत. यांखेरीज अथर्व वेदाच्या संहितेंत कांहीं विचित्र गोष्टी आहेत त्या धर्मिष्ठ ब्राह्मणांस मोट्या भयंकर वाटतील. उदाहरणार्थ त्यांतली एक येथें लिहितों. अथर्ववेद संहितेचीं वीस कांडें आहेत त्यांपैकीं १५ व्या गद्यरूप कांडांत ब्राह्मणाची म्हणजे ज्याचे मुंज वगैरे संस्कार झाले नाहीत असा म्हणजे अर्थांत वहिष्कृत अशा पुरुषाची परमेश्वर बुद्धीनें फार स्तुति केली आहे. ऋग्वेदाच्या परम पवित्र ऋचा ज्यांचीं सामें गातात त्या व यजुर्वेदाचीं वाक्यें या ब्राह्मणांस गुरु मानून अनुसरतात. वहिष्कृत पुरुषांस एवढा मान देणें हें धर्माभिमानी अशां ब्राह्मणांस कधींही पसंत पडणार नाही. सामवेदाच्या ब्राह्मणाचे (पंचविंश अथवा तांद्य ब्राह्मण आणि लाद्यायन सूत्र यांचे) कर्ते यांसही या ब्राह्मणांचें परिज्ञान आहे. आणि ब्राह्मण म्हणजे जन्मतः आर्य असून जो मनुष्य द्विजधर्माचे आचरण करित नाही तो होय असा अर्थ ते समजतात तरी ब्राह्मणें म म्हणून जो संस्कार अथवा प्रायश्चित्त आहे तें करण्यास तो तयार असेल तर त्यास द्विजजातींत घेण्यास हरकत नाही असें या ग्रंथ कर्त्यांचें मत आहे. यावरून त्या काळांतल्या समजुतींत आणि या काळांतल्या समजुतींत केवढा फरक पडला तो पहा! प्राचीन काळाच्या सिद्ध पुरुषांनीं ज्याचें जन्मही ब्राह्मण जातींत झालें नाही अशांचाही संग्रह त्या जातींत करण्यांस अनुमोदन दिलें आणि हल्लींचे एतद्देशीय भिक्षुक व शास्त्री लोक ब्राह्मणानें युरोप खंडास जाणें हें महापातक मानितात, आणि जाणारास पुढें यावज्जीव वहिष्कृत असें समजतात केवढें अंतर हें?

आतां पुनः अथर्व वेदाकडे वळूं. वर लिहिलेल्या गोष्टींवरून असा सिद्धांत होतो, कीं प्राचीन ऋषींच्या काळापासून परंपरया जें जें चालत आलें तें तें सर्व मोठें व पूज्य असें जेव्हांपासून ब्राह्मण लोक मानूं लागले तेव्हांपासूनच अथर्व ग्रंथ वेदत्वे करून संमत झाले. ही संमति पाणिनीच्या का-

ळाच्या पूर्वी झाली होती असें वाटत नाहीं. पाणिनि हा इ. स. पूर्वी तीन चार शें वर्षे झाला असावा असें अनुमान आहे. हा अथवांगिरस वेदाच्या नांवाचा कोठेंच उल्लेख करित नाहीं. वाकीच्या तीन वेदांची त्यास चांगली माहिती असून त्यांतील शब्दांच्या सिद्धतेविषयीं त्यानें बहुत नियम केले आहेत. फक्त दोन सूत्रांत (अ. ४, पा. ३, वि. ७, सू. १३ आणि अ. ६, पा. ४, वि. ९, सू. १३.) आथर्वणिक शब्द त्यानें लिहिला आहे. यांत असा नियम सांगितला आहे कीं आथर्वणिक शब्देकरून “आथर्वणिकांचा ” असा अर्थ विवक्षित असल्यास त्याशब्दाच्या शेवटच्या इक प्रत्ययाचा लोप होऊन केवळ अथर्वण असें होतें. महाभाष्यांत पतंजलि लिहितो, कीं या सूत्रांत या शब्दाचा अर्थ आथर्वणिक लोकांचे लेख व त्यांचें काम असा आहे.

वरील सर्व लेखापासून असें सिद्ध होतेंकीं, सुमारे पाणिनीच्या वेळेस ह्यणजे २२०० वर्षांपूर्वी ब्राम्हणलोक तीनच वेद मानीत होते. आतां या तीन वेदांचे निरनिराळे भाग तपासून पाहून त्यांत ईश्वरप्रणीत अथवा प्राचीन असे कोणते आहेत आणि कोणते नाहीत याची परीक्षा करूं. या गोष्टीचा निर्णय करण्यास पाणिनीचें व्याकरण आपणास चांगलें साधन होईल. मागे सांगिल्या प्रमाणें अगदीं मर्यादित अर्थ घेतला असतां प्रत्येक वेदाचे तीन भाग आहेत.

१ प्रथमभाग **संहिता** अथवा मंत्रभाग म्हणजे छंदोवद्धऋचा, सूक्ते, आणि स्तोत्रे हीं होत. कोणत्याही वेदाचा हा मंत्रभाग अत्यंत प्राचीन होय. त्याच्या पढण्याच्या निरनिराळ्या प्रकारावरून त्यास संहिता, पदे, क्रम अशीं निरनिराळीं नांवे पडलीं आहेत. ऋग्वेद संहिता म्हणजे ऋग्वेदाच्या मंत्रांच्या अर्थेल्या अथवा अर्थमंत्र यांतले अनेक शब्द निरनिराळे तोडून न म्हणतां सगळीं अर्थ हेच मोठे लांब शब्द असल्या प्रमाणेंच म्हटलेला अथवा लिहिलेला मूलग्रंथ. पदे म्हणजे पुढच्या व मागच्या शब्दांशीं जुळणीचा संबंध न ठेवतां स्वतंत्र रीतीनें तोडून म्हटलेले शब्द हे दोन प्रकार अगदीं सोपे आहेत. आणि ब्राह्मण ह्यणून जे वेद ग्रंथ आहेत त्यांच्या कर्त्यास अवगत होते. आलीकडे कल्पनेनें अनेक नवीन विकृति काढून त्याही प्रघातांत आणिल्या आहेत. त्या क्रम, जटा, घन, रेखा या होत. यांमध्ये प्रत्येक पद अनेक वेळां म्हणावें लागतें व कांहींमध्ये तर दहा पेक्षा अधिक वेळांही तें म्हणावें लागतें,

२ द्वितीय भाग ब्राह्मण होय. यांत यज्ञ कर्मांत मंत्रांची योजना, यज्ञ कर्मांचें मूळ, शब्दांचा अर्थ, अनेक प्रकारचे यज्ञ फार सुयंत्र रीतीनें शेवटास नेण्या विषयींच्या सर्वोत्कृष्ट पद्धति हीं सांगितलीं असल्यामुळे वेदांतल्या किती एक विषयांवर ही एक व्याख्याच होय. हीं ब्राह्मणे हल्लींच्या लोकांस कदाचित असंबद्ध व अप्रयोजक (स्वतः मोक्ष मुळर असें म्हणतो) अशीं वाटतील परंतु हिंदुस्थानच्या प्राचीन काळाचा इतिहास व विशेषतः एतदेशीय लोकांच्या मनाच्या स्थितींत कसकसा फेरफार होत गेला या गोष्टीचा इतिहास हे समजण्या विषयीं हे भाग अत्यंत उपयोगी आहेत. कारण ब्रह्मविद्या, तत्वविद्या, व्याकरण शास्त्र या विषयांचा विचार करण्यास प्रथम प्रयत्न या ब्राह्मण नांवाच्या ग्रंथांतच झाला. यांत सांगितलेल्या अनेक कथांवरून कांहीं कांहीं यज्ञकर्मांच्या मूळांचें स्पष्टीकरण होतें. त्यामुळे प्राचीन काळाच्या हिंदु लोकांच्या स्थितीविषयीं या ब्राह्मणां पासून जसें आम्हास स्पष्ट ज्ञान होतें तसें मंत्र भागांवरून होत नाहीं. देवांस संबोधून असलेलीं जीं स्तोत्रे, गाणीं, प्रार्थना इत्यादि त्यांनीं झालेल्या मंत्र भागावरच ब्राह्मण ग्रंथ प्रवृत्त झाले आहेत, यावरूनच मंत्रभाग हा ब्राह्मणांच्या पूर्वकालचा आहे असें साफ सिद्ध होतें. तथापि कांहीं जुन्या ब्राह्मणां मध्ये अत्यंत प्राचीन, यज्ञ कर्म संबंधी व प्रार्थना पर अशीं वाक्ये अढळतात; आणि तीं जरीं त्याच वेदाच्या मंत्र भागांत उपलब्ध होत नाहींत तरी बहुतेक मंत्र जितके प्राचीन आहेत तितकीं प्राचीन तीं आहेत. उदाहरण, यज्ञांत पशु मारण्याचें अधिगुप्रेष मंत्र यानांवाचें वाक्य आहे. हें ऋग्वेदाच्या ऐतरेय ब्राह्मणांत व त्याच्याच आश्वलायन शाखेच्या श्रौत सूत्रांत आढळतें. परंतु ऋग्वेदाच्या संहितेंत आढळत नाहीं. तरी त्यांतील शब्दांच्या रूपांवरून आणि भाषेच्या व रचनेच्या शैलीवरून तें अत्यंत प्राचीन काळचें आहे असें दिसतें.

ब्राम्हणांत प्राचीन आणि अर्वाचीन असे दोन भेद पाणिनि करितो. (अ. ४, पा. ३, वि. ६, सू. ५) “पुराण प्रोक्तेषु ब्रह्मण कल्पेषु” हें सूत्र सांगतें कीं प्राचीनांनीं (ऋषींनीं) पठित जीं ब्राह्मणे आणि कल्प (सूत्रे) त्यांचीं मात्रनांवे शेवटास इन् प्रत्यय लागून होतात. उदाहरण, शाखायन यापासून शाखायनिन्, ऐतरेय यापासून ऐतरेयिन् इत्यादि. यावरून हा प्रत्यय शेव-

टीं लागून ज्या ब्राह्मणांचीं नांवां झालीं नाहींत तीं ब्राह्मणें प्राचीनत्वं करून अभिमत नाहींत, तर तारतम्यानें पाहतां नवीन आहेत. अशा रीतीचें शतपथ ब्राह्मण हें नवीन आहे. याचा कर्ता याज्ञवल्क्य नामक प्रसिद्ध ऋषि होय, या ग्रंथाच्या कितीएक भागांस मिळून याज्ञवल्क्यानि ब्राह्मणानि असें ह्मणतात. हें प्राचीन ऋषिपाठित असतें तर याज्ञवल्क्यानि ब्राह्मणानि असें रूप होतें. कात्यायन आणि पतंजलि हे यां ब्राह्मणांचें प्राचीनत्व राखण्याच्या हेतूनें या शब्दा करितां त्या इन् प्रत्यय विधायक सामान्य शास्त्राचा एक विशेष अपवाद करितात. परंतु पाणिनीच्या सूत्रांवरं काशिकावृत्ति म्हणून एक फार सुंदर व्याख्या आहे, तींत स्पष्ट सांगितलें आहे कीं जुन्या दंतकथांवरून याज्ञवल्क्यानि ब्राह्मणानि (श्वेतयजुर्वेदाचें शतपथ ब्राह्मण) म्हणजे याज्ञवल्क्य ऋषीनें केलेलें ब्राह्मण हें तारतम्यानें पाहतां कांहींसें नवीन आहे आणि ऐतरेय इत्यादि ब्राह्मणांच्या आलीकडचें आहे. यावरील लेखांवरून असा सिद्धांत होतो कीं, शतपथ ब्राह्मण हें पाणिनीस माहितच नव्हतें आणि असलेंच तर तो तें अगदी नवीन असें मानीत असेल.

प्रोक्तम् या शब्दाचा अर्थ पाठित (केलेलें) याच शब्दानें पाणिनीनें सर्व ब्राह्मणें व शौनक ज्या मंत्राचा ऋषि आहे असे मंत्र (अशा प्रकारचें ऋग्वेदाचें द्वितीय मंडल आहे, हें पूर्वी गृत्समद ऋषीपासून परंपरेनें आलेलें होय.) यांचा संग्रह केला ही मोठी चमत्कारिक गोष्ट आहे. कारण, पुढच्या काळच्या हिंदुऋषींचा चोहोंकडे असा समज होता, कीं वेदाचे सर्व भाग म्हणजे संहिता, ब्राह्मण आणि आरण्यक हीं ऋषींनीं पाहिलीं म्हणजे ऋषि योग समाधींत एकाग्र वसले असतां देवतांनीं तीं त्यांस दिलीं आणि त्यांनीं तीं आपल्या अतींद्रिय ज्ञानानें पाहिलीं "दृष्ट" (पाहिलेले) हा शब्द पाणिनीस अवगत होता व त्याचा अर्थ देवतांपासून प्राप्त झालेले ज्ञान अथवा उपदेश असा असतो हेंही विदित होतें तरी त्यानें ब्राह्मणास अथवा आरण्यकास तो शब्द लाविला नाहीं, सामांस म्हणजे सामवेदाच्या ऋचांस मात्र लाविला आहे. (अ. ४, पा. २ सू. ७. दृष्टंसाम.) यांपैकी कितीएक मुख्य मुख्य सामांचीं "कालेयं" "वामदेव्यं" अशीं नांवां त्यानें सा-

"कथानधिन्न आभुवत्" हा मंत्र होय. हा हल्लीं ग्रहणा मध्यें जपतात.

गितलीं आहेत. (एकंदर १४०० सामें आहेत आणि प्रत्येकास निराळें नांव आहे.) अनेक वेदांच्या निरनिराळ्या शाखांचीं नांवां एका अध्यायांतील सूत्रांत आहेत, तो सर्व अध्याय (अ. ४, पा. ३, वि. ६ सू. १.) तेनप्रोक्तं (त्यानें पठित) या सूत्राच्या अधिकारामध्ये, पाणिनीनें सांगितला, ही गोष्ट त्याच्या सूत्रावर व्याख्या करणारे कात्यायन व पतंजलि यांस मोठी अडचणीची झाली. ते दोघेही अशी शंका घेतात, कीं वेदाच्या शाखा “त्यानें पठित” अशा हा (पाणिनि) म्हणतो कसा? कारण वेद हे दुसऱ्या ग्रंथाप्रमाणें केलेले नाहींत, तर ते नित्य आहेत. ही अडचण पतंजलीनें स्वतःच मोठ्या चमत्कारिक रीतीनें दूर केली आहे. तो म्हणतो नित्य याचा अर्थ ते केलेले नव्हेत असाच नाहीं, तर ते अविनाशी आहेत असा. यावर एकाच वेदाच्या शाखांमध्ये निरनिराळे पाठ पडले आहेत. तेव्हां अविनाशित्व कसें अशी शंका आली, तिचेंही निराकरण तो खालीं लिहिल्या प्रमाणें करितो. वर्णानुपूर्वी किंवा शब्दानुपूर्वी सर्वत्र एकच असली पाहिजे असा नित्य याचा अर्थ नाहीं, तर त्या आनुपूर्वीचा अर्थ अविनाशी आहे असा. या व्याख्येवरून वेदाची वर्णानुपूर्वीच उपदिष्ट झाली असें जें मत तें तो अगदीं मानीत नाहीं.

३ तृतीय भाग उपनिषदांसहित आरण्यक होय. हे ग्रंथ ब्राह्मणाच्या पुरवण्या अथवा परिशिष्टे आहेत. यांची रचना ब्राह्मणांच्या रचनेसारखी आहे. यांत यज्ञ कर्माचें विवरण आहे. व जीवात्म्याविषयींच्या मोठमोठ्या अनेक गोष्टी, मुक्तिमार्ग, ब्रह्मस्वरूप, जगताची उत्पत्ति इत्यादि विषयांवर उत्तम प्रकारचा विचार आहे. हे वैदिकग्रंथ खचीत (ब्राह्मणाच्या) आलीकडचे आहेत. पाणिनीस हे मुळीच माहित नव्हते असें दिसतें. आरण्यक आणि उपनिषद हे शब्द त्याच्या सूत्रांत अढळतात खरे; परंतु त्यांचा अर्थ, “ग्रंथ” असा नाहीं. तर आरण्यक म्हणजे वनवासी म्हणजे वनांत रहणारा मनुष्य असा आहे. वेदाच्या ग्रंथांविषयीं पाणिनीचें मत एकंदरीनें पाहतां असें म्हणण्यास चिंता नाहीं कीं सामवेद मात्र (सामवेदाच्या ज्या ऋचा ऋग्वेदांत अढळतात त्या मात्र, यजुर्वेदांतल्या नाहींत.) देवप्राणित आणि वाकीचे सर्व ग्रंथ पौरुष. पाणिनि इ. स. पूर्वीच्या चवथ्या श-

तकांत होता, यावरून विचार करितां असें दिसतें कीं, पुढें ज्या ग्रंथांस लोक देवप्रणीत मानूं लागले ते ग्रंथ त्याच्या काळीं आतां प्रमाणें संपूर्ण नव्हते.

आरण्यक आणि ब्राह्मण यां विषयीं आणखी थोडासा विचार करूं. वेदाच्या या भागांत जेवढे मंत्र म्हणून आहेत तेवढे सर्व ईश्वर प्रणीत आहेत असें मानितात. परंतु ब्राह्मणांचे कर्ते आप आपल्या ग्रंथास, हे ईश्वर प्रेरणे पासून झालेले असे मानीत नाहींत. उपनिषदांचे कर्ते मात्र आपल्या ग्रंथास हे ईश्वर प्रेरणेनें झालेले असें मानितातसें दिसतें.

वेदाच्या मंत्रभागांत म्हणजे संहितेंत, ते ईश्वरदत्त आहेत असें अनेक प्रसंगीं अढळतें. परंतु ऋग्वेदांतलींच अशीं कितीएक उदाहरणें आहेत, कीं त्यांवरून, मंत्र व स्तोत्रें स्वतः आपणच केलीं, दैविक शक्तीपासून तीं आपणांस उपदिष्ट झालीं नाहींत असें ऋषींनीं स्पष्ट मान्य केल्या प्रमाणें दिसतें. उदाहरणें, (ऋग्वेदांत) ब्रह्मरुत् सूक्तांचा कर्ता बृहदुक्थ ऋषि यांनीं मान्य आणि सुंदर असें एक स्तोत्र इंद्रास उद्देशून ह्मटलें आहे. (—) वसिष्ठ ऋषि आपल्या एका स्तोत्रांत म्हणतो (वयंतु ते दाश्वांसः.) स्तोत्रें करून (अथवा रचून) तुला आहुति देऊं. गोतम कुळांतले ऋषि म्हणतात (एवा ते हरियोजना.) या प्रमाणें गोतमांनीं तुजकरितां सुंदर प्रार्थना केल्या आहेत.

चार वेदां पैकीं प्रधान ऋग्वेद होय. त्यांत मुख्यत्वें करून त्याचा मंत्रभाग म्हणजे संहिता ह्मणतात ती होय. सर्व जगामध्ये प्राचीन ग्रंथ कदाचित हाच असावा. मोक्ष मुद्दुर याच्या मते याची रचना इ. स. पूर्वी सुमारे १०००—१२०० वर्षे झाली होती. परंतु या काळाच्या अर्धीं फार वर्षे त्याची रचना झाली होती असें सिद्ध करण्या विषयीं सबल कारणें आहेत. ज्योतिष म्हणून जें एक वेदांग आहे, त्यांत वेदाच्या उत्पत्तिकालाच्या सुमारा विषयीं कांहीं शोध लागण्याचा मार्ग आहे. हा लहानसा ग्रंथ लगध ऋषीनें केला आहे. ज्योतिष शास्त्राच्या दुसऱ्या ग्रंथांच्या कर्त्यां पैकीं हा फारच प्राचीन आहे. या लगध ऋषीच्या ज्योतिषांत अयनवृत्तांचीं संपातस्थले

१ याच्या आरंभीचे शब्द “पंचवत्सरमयं.” ब्राह्मण आपल्या नित्य कर्मांत हे अद्यापि नेहमी ह्मणत असतात.

सांगितली आहेत, त्या आधारावरून वेदांच्या उत्पत्तिकालाचा सुमार समजण्यासाठी कोल्ब्रूक साहेवानें गणित केलें त्यापासून इ. स. पूर्वीचें चवदावें शतक आलें. कलकत्ता येथें आर्च् दीकन प्रात यानें त्यावर तपासणी करून इ. स. पूर्वीच ११८१ वें वर्ष आणिलें. आतां हें वर्ष त्या ज्योतिषाच्या उत्पत्तीचें असें सिद्ध झालें; वेदांच्या उत्पत्तीचें नव्हे. वेदाचे ग्रंथ पुढें जीं वेदांगें झालीं त्याहून फारच पुरातन असले पाहिजेत. या ज्योतिषाची भाषा व शैली फार प्राचीन दिसते. अथर्व वेदाच्या संहितेंतही (१९.८) नक्षत्रांच्या नांवांमध्ये अयनवृत्तांच्या संपातस्थळांविषयीं सूचना आढळते. तिजवरून अथर्ववेद या ज्योतिषाच्या अधीं ४८० वर्षे झाला होता असें निघतें, म्हणजे त्याची रचना इ. स. पूर्वीच्या १६५० वर्षांच्या आलीकडे झालेली नाही. भाषेच्या स्वरूपावरून अथर्ववेद हा ऋग्वेद संहितेच्या फार प्राचीन भागा पेक्षां अर्वाचीन असल्या वरून ऋग्वेद संहितेचा उत्पत्तिकाल इ. स. पूर्वी १८००—२००० वर्षां मध्यें असावा असें सिद्ध होतें. म्हणजे अब्रहाम ज्या काळीं होता तो काळ होय.

सगळी ऋग्वेदसंहिता ही एकच काळीं झालेली अथवा एकाच कर्त्यानें केलेली अशी नाही. ही बहुत ऋषींनीं म्हणजे सिद्धांनीं केली आहे. हे ऋषि फार प्राचीनकाळीं हिंदुस्थानांतील आर्य लोकांत प्रमुख होते, आणि ब्राह्मण धर्माचे खरे संस्थापक हेच होते. ब्राह्मण जातीमध्ये ऋषींच्या नांवावरून गोत्ररूप अनेक वर्ग केलेले अद्यापि कायम आहेत. त्या त्या वर्गांतले ब्राह्मण त्या त्या ऋषींचें नांव आपल्या वंशास लावतात. फार प्राचीन काळीं ऋषींमध्ये जातिभेद कोंठें दितत नाही. ऐतरेय ब्राह्मण (१२—१९) यांत असें अढळतें कीं सोमरस काढण्या करितां शुद्धोदक लागतें त्याच्या प्रार्थनेचें एक प्रसिद्ध सूक्त (प्रदेवत्रा०) आहे तें कवश ऐलुश म्हणून एक दासीपुत्र होता त्यानें पाहिलेलें व त्यासच अवगत होतें. या पुत्रास अब्राह्मण असें स्पष्ट म्हटलें आहे. याला ऋषींनीं यज्ञमंडपांतून हाकून दिलें होतें. परंतु यास वरील सूक्त उपदेशानें मिळाल्या नंतर त्यांनीं त्यास परत घेतलें. वेदांच्या नवीन सूक्तांत आणि ब्राह्मण ग्रंथांत ब्राह्म-

ण ही एक जाति आहे असे सापडते. परंतु अध्यापनाचा म्हणजे शिकवण्याचा अधिकार केवळ त्या जातीसच होता असे नाही. कारण, छांदोग्य उपनिषद (५-३) यांत असे सापडते कीं गोतम ऋषीने पांचाळ देशाच्या राजाकडे जाऊन अध्ययन सांग असे म्हटले. गोतम तेथे असे बोलल्याचे आढळते "ब्राह्मणास यागोष्ठी पूर्वी कधीं माहित नव्हत्या म्हणून या पृथ्वीवर्त्या सर्व लोकांमध्ये या विषयाचे अध्यापन करण्याचा अधिकार केवळ क्षत्रियासच आहे." त्या काळीं विपुल द्रव्य मिळाले असतां शूद्रास अध्यापन करण्याविषयीही निषेध करित नव्हते. याचे उदाहरण, छांदोग्य उपनिषद (४-२) यांत जनश्रुती नामक शूद्रराजाकडून रक्व्य नांवाच्या ब्राह्मणाने अध्ययन करविले असे सापडते. उपनिषदांवरचा प्रसिद्धभाष्यकार शंकराचार्य (इ. स. पूर्वीच्या ८ शकांत झाला) यास या गोष्टीची मोठी अडचण पडली. महान् ऋषी असून त्याने आपला जातिधर्म इतका सोडिला, कीं शूद्राकडून (वेदाचे) अध्ययन करविले. हा दोष घालविण्यासाठीं शंकराचार्याने शूद्रशब्दाचा अवयवार्थ ओढून ताणून निरनिराळ्या प्रकारचा दाखविला आहे. या शूद्रशब्दाचा अर्थ शूद्रजातीचा मनुष्य नव्हे, असे लक्षण त्याने त्याचे दोन अर्थ केले आहेत. पहिला अर्थ शुक लक्षणजे शोक या शब्दापासून शूद्र शब्द झाला. (त्याचा अर्थ ज्यास शोक प्राप्त झाला आहे तो.) कारण शंकराचार्य लक्षणतो कीं त्या राजास आपल्या मंदिरावरून उडत जणारे दोन राजहंस कांहीं बोलले होते ते ऐकून शोक झाला होता. दुसरा अर्थ, शूद्र शब्दाचा प्रथम शू हा श्रु (ऐकणे) या धातूपासून ध्यावा आणि दुसरा भाग द्र हा द्रु (पळणे) या पासून ध्यावा. लक्षणजे सगळ्या शब्दाचा अर्थ कव्याची स्तुती ऐकून जो राजा पळाला" परंतु व्याकरण दृष्ट्या पाहिले असतां या व्याख्या सयुक्तिक नाहीत. आणि वैदिक ग्रंथांतही शूद्र शब्दाचा अर्थ सर्वकाळ "कनिष्ठ जातिचा मनुष्य" हा एकच आढळतो.

वंशब्राह्मणांत सामवेदाच्या अध्यापकांच्या नांवाची याद दिली आहे. तिजवरून, वेदाचे अध्यापन करण्याचा अधिकार ब्राह्मण जातीसच होता असे नाही. तर परदेशच्या मनुष्याचाही वेदाध्यापक मंडळींत प्रवेश होत असे असे समजते. त्या यादींत औपमन्यव या कांबोजाचे नांव सामवेदाच्या प्र.

सिद्ध अध्यापकांत घातलें आहे. मनुस्मृति व रामायण यावरून पाहतां कांबोज हे परदेशस्थ व नीच लोक होते व त्यांशीं व्यवहार करण्यास ब्राह्मणास प्रतिबंध होता असें समजतें.

प्राचीन काळीं ऋग्वेदसंहितेचे दहा भाग केले होते. त्या प्रत्येकांस मंडल असें ह्मणतात. पुढें तिचे आठ भाग केले, त्यांस अष्टक ह्मणतात. यांतिल सूक्तांचा अनुक्रम ज्या ऋषींस तीं उपदेशानें मिळालीं त्यांच्या अनुक्रमाप्रमाणें अथवा विषयांच्या अनुक्रमाप्रमाणें आहे. उदाहरण, तिसऱ्या मंडलांत महानृषि जो विश्वामित्र (कौशिक) याचीं सूक्ते आहेत; सातव्या मंडलांत विश्वामित्राचा प्रतिस्पर्धी वसिष्ठ याचीं आहेत. नवव्या मंडलांत यज्ञकर्मासाठीं सोमवल्लीपासून काढलेल्या रसाच्या पवित्रीकरणाचीं जेवढीं सूक्ते आहेत तेवढीं सर्व आहेत. (त्यास पावमानी ह्मणतात.) सगळ्या संहितेंत १०,००० रां पेक्षां अधिक ऋचा आहेत. ऋक् ह्मणजे एक मंत्र अथवा श्लोक. यापासूनच यास ऋग्वेद हें नांव पडलें. याचें प्राचीन नांव पाणिनि व यास्क यांस माहित होतें. तें बव्हच (बहुतऋचा) हें होय. यांत बहुतकरून निरनिराळ्या देवतांस उद्देशून केलेल्या प्रार्थना आणि स्तोत्रें हींच फार आहेत. या ऋचांची योजना प्राचीन काळीं व प्रस्तुतकाळीं यज्ञयागादि कर्माकडे आहे. आणि ज्या कृतीविषयीं ज्या मंत्राची योजना आहे त्या कृतीला आणि त्या मंत्राच्या अर्थाला चांगला मेळ आहे, यावरून असें अनुमान निर्विवाद होतें कीं, ते मंत्र यज्ञ यागादि कर्माकरितां ऋषींनींच रचिलें असावेत. सूक्तांचा अर्थ आणि कृति यांचा संबंध कितीएक ठिकाणीं इतका निकट आढळतो कीं, कृतीचें ज्ञान यथास्थित झाल्यावाचून सूक्ताचा पुरा अर्थ समजत नाहीं. याविषयीं उदाहरण, विश्वामित्राचें सूक्त “इमंनोयज्ञं प्रमृतेषू०” अर्थ, हा आमचा याग देवांस पावीव; हे जातवेदा (अग्ने,) आमच्या हवनास अनुकूल हो. वपायाग (यज्ञांत मारलेल्या पशूच्या आंतड्यावर त्वचेचा पातळ पडदा असतो त्यास वपा ह्मणतात तिचा होम.) ह्मणून एक विशेष विधि आहे, त्याच्या कृतीकडे हें सूक्त योजिलेलें आहे असें समजल्याशिवाय याचा अर्थ बरोबर समजणें कठीण आहे. पशूचें हें वपारूप अंग ह्मणजे मोठें प्रधान हवि आहे. हीं भाजण्याकरितां अग्नीवर धरितात तेव्हां तिजवर

तुपाचें सिंचन करतात, त्यास यज्ञकर्मांत पारिभाषिक शब्द अभिधारण हा आहे. खालीं गळणाऱ्या तुपाच्या विंदूच्या स्तुतीकरितां वर लिहिलेलें सूक्त आहे. ब्राह्मण ग्रंथांत लिहिले आहे कीं, असें केले असतां तेच विंदु पर्जन्याच्या विंदूच्या रूपानें परिणत होऊन (ज्यावर्षीं याग होतो) त्यावर्षीं अवर्षण पडत नाहीं.

ज्या देवतांस हविर्भाग मिळतो त्यांसच संबोधून मंत्र आहेत. यांतिल प्रधान देवता लटल्या म्हणजे अग्नि, हा स्वतःच ऋत्विज (उपाध्याय) आणि देव व मनुष्य या उभयतांचा मध्यस्थ आहे, इंद्र हा मेघनादाचा व युद्धाचा स्वामी होय; वरुण हा स्वर्ग व पृथ्वी यांचा शास्ता आहे. सोम हा वनस्पतीचा स्वामी होय; वायु, वारा; उषस, लणजे प्रातःकाळ; सूर्य; मरुत, वादळांचे अधिकारी देव; सरस्वती, सकल ज्ञानाची देवता; विष्णु, (याचें पुराणांत जसें मोठें प्राधान्य वर्णिलें आहे तसें वेदांत नाहीं) लणजे सूर्य इत्यादि कांहीं कांहीं सूक्तांत मुळीं देवतेचा शोधच लागत नाहीं. परंतु प्राचीन काळच्या शौनिक (हा इ. स. पूर्वी सुमारे ७००—८०० या वर्षांच्या मध्येच झाला असावा) आदिकरून ऋषींच्या मते प्रतिसूक्तास देवता असलीच पाहिजे, लणून ज्या सूक्ताच्या ऋचांत देवतेच्या नामाचा उल्लेख नसेल त्यास कांहीं काल्पनिक प्रकार काढून देवता योजतात. यास उदाहरण, एक जुगार खेळणारा मनुष्य जुगारापासून आपला व आपल्या कुटुंबाचा नाश झाला; या सार्थीं आपलें जुगार खेळण्याचें व्यसन सुटवें म्हणून प्रार्थना करितो अशा अर्थाचें एक सूक्त (साम) आहे. याचें विवरण करणाऱ्यांस यांत देवता आढळली नाहीं. लणून त्यांनीं अक्ष (फासा), हीच देवता आहे असें ठरविलें. काहीं सूक्तांत साक्षात् देवतोलेख नसून कः (कोण) हें प्रश्नार्थक सर्वनाम आहे, तीच देवता कल्पून देवतांच्या यादींत कः ही एक नवी देवता सामील केली, आणि तिचें, देवांचा पिता, प्रजापति याशीं ऐक्य मानिलें.

कवितेच्या दृष्टीनें पाहतां कांहीं सूक्ते फार सुंदर आहेत. उषस (प्रभातकाळ) यास उद्देशून जीं सूक्ते आहेत तीं कविता सौंदर्य व नवीन कल्पना

१ ऋग्वेद ब्राह्मणाच्या आरंभीं “अग्नि अवम” आणि “विष्णु परम” असें आहे. त्याचा अर्थ स्थलगत उच्च निचभाव आहे. प्राधान्य अथवा अप्राधान्य भसा नाहीं.

याविषयीं फार प्रसिद्ध आहेत. असल्या सूक्तांच्या ऋचांतून काहींचें भषांतर येथें लिहितों (इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिः) सोमयागामध्यें मुख्य दिवशीं प्रातःकाळीं प्रातरनुवाक म्हणजे सकाळचीं प्रार्थना करितात तींत ही ऋचा आहे. हिचा ऋषि म्हणजे द्रष्टा कुत्स हा होय

“१ हा प्रकाशांत उत्तम प्रकाश आला आहे. ही सुंदर शोभा नूतन झालेली (आकाशामध्यें) सर्वत्र पसरत आहे. ती सूर्यास खचीत आणिल (आणि मग अदृश्य होईल) जशी रात्र (रुष्णा) इनें पहाटेसाठीं आपलीं स्थानें सांडिलीं आहेत (तशी पहाट सूर्यासाठीं सोडील.)

३ दोघी वहिणी (रात्र आणि पहाट) एकच अवधिशून्य मार्ग, एकामागून एक क्रमोत असतात. याप्रमाणें त्या ईश्वरानें शिकविलेल्या (आहेत.) त्या एकमेकींवर (कधीं) आदळत नाहींत व (कधीं) स्तब्धही राहत नाहींत; रात्र आणि पहाट दिसण्यांत निराळ्या दिसतात, तरी एक मताच्या असल्या मुळें दोन्हीही (मिळून) आह्मांस दवानें सुखी करीत.

११ ज्या मर्त्यांनीं तिला प्रकाशतांना प्राचीन कालीं पाहिलें ते गेले. आतां हा सुंदर देखावा आह्मी उपभोगीत आहों. आणि लवकरच (आह्मी मेल्यानंतर) पुढची संतति उदयास येईल, ती पुढच्या पहाटां पहाणारी. ती (पहाट) तरुण भार्येप्रमाणें स्मित करणारी मनुष्यांची उत्तम मैत्रीण आहे. ती आकाशाची कन्या; ती अमर आहे; काल तिला स्पर्श करूं शकत नाहीं.”

देवतांच्या नामनिर्देशंकरून जीं सूक्तें आहेत त्यांखेरीज ज्यांत त्यांचा साक्षात् नामनिर्देश नसून काहीं विशेषणांनीं मात्र त्या सूचित आहेत अशीं हीं सूक्तें पुष्कळ आढळतात. या सूक्तांच्या भाषेची रचना व शैली अगदीं सांकेतिक व गूढ आहेत. आणि सर्व वेदांच्या ब्राह्मण ग्रंथांत शब्दावर व कर्मावर असल्याच रीतीचे जे गूढविचार पुष्कळ आहेत ते पुढें येणार अशीं सूचकच जशीं काहीं सूक्तें आहेत. (म्हणजे या सूक्तांच्या काळा पासूनच असें लिहिण्याची परिपाठी पडली.) शेवटच्या मंडलांतल्या काहीं सूक्तांतच हिंदुलोकांच्या अंतःकरणास महानमहान विचारकरण्याचा कल आहे असें साफ आढळतें. ज्या काळांत उपनिषदे झालीं त्या काळीं विचाराचा प्रसार फार झाला होता. ज्यांत परमेश्वराविषयीं खरोखर मोठे प्रौढ व गंभीर वि-

चार आहेत असल्या एका सूक्तांच्या कांहीं ऋचांचें भाषांतर येथें लिहितों. असें एक सूक्त (हिरण्यगर्भः समवर्ततामे) धर्मनिष्ठ ब्राह्मण नित्य कर्मांत नेहमीं म्हणत असतात.

“१ आरंभीं हिरण्य गर्भ (“सोन्याचें मूळ” हें सर्व विश्वास व्यापण्याच्या अशा प्रधान तत्वाचें नांव आहे) असता झाला; जें (कांहीं) आहे त्याचा स्वामी असा हाच एक झाला. त्यानें पृथ्वीला आणि आकाशाला स्थिर केले. ज्यास आम्ही यज्ञ अर्पावा असा देव कोणता आहे.?”

३ जो आपल्या शक्तीच्यायोगें श्वासेच्छ्वास टाकणाऱ्या व जागृत होणाऱ्या जगाचा एकच स्वामी आहे तो जो सर्वांस (म्हणजे) मनुष्यांस आणि पशूंस राखतो तो. ज्यास आम्ही यज्ञ०?

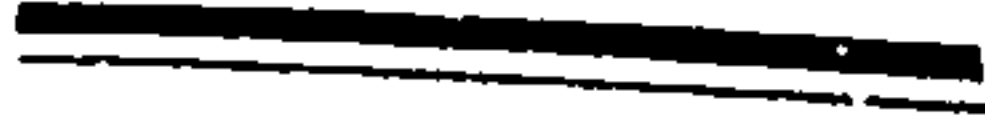
५ ज्याची शक्ति ते हिमाचल पर्वत, ज्याची शक्ति सागर आकाशसंबंधी नद्यांसह प्रसिद्ध करतो तो. ज्याचे हे प्रदेश ह्मणजे जसे काय दोन भुजच आहेत तो. ज्यास आम्ही० ?”

परमेश्वराविषयीं विचार पाहिले असतां वेदांतील बहुतेक सूक्तांत ते अस्पष्ट आहेत. त्यांच्या वैदिक विद्येचें स्वरूप पाहिलें ह्मणजे अनेक देव आहेत, हें मत मुख्य आहे. एकंदर देवांची संख्या तेहतीस आहे असें अनेक वाक्यांवरून दिसतें ; परंतु ज्यांस हविर्भाग देतात असे सर्व देव गणिले तर ती संख्या फारच वाढेल. वर सांगितल्याप्रमाणें अनेक देव आहेत हें मत मुख्य आहे तरी देव एकच ह्मणजे सर्वोत्तम तत्व एकच आहे ही कल्पना ऋग्वेदाच्या सूक्तांत अगदींच नाहीं असें नाहीं. उदाहरण, ऋचा (इंद्रं मित्रं वरुणं०) अर्थ “इंद्र, मित्र, वरुण, आग्नि, आणि पक्षविशिष्ट गरुडा सारखा स्वर्गसंबंधी प्राणी (सूर्य) या विषयीं बोलतात; आणखीं यम, मातरिश्वा, यांविषयीं बोलतात ; परंतु या सर्वांपासून ज्ञानी लोक एकच ईश्वर समजतात.” सर्व सृष्ट प्राण्यांचा जनक आणि देवांचाही जनक असा जो प्रजापति तोच सर्वांत प्रधान मानिला आहे. पुष्कळ वाक्यांपासून विशेषतः ब्राह्मणांतल्या वाक्यांपासून असें दिसतें कीं देव म्हणजे रोमन लोक जसे आपल्या वादशाहांस मानीत होते तसेच ज्यांस देवत्व दिलें होतें असे मनुष्य, दुसरे कांहीं नाहीं असें हमेष म्हणणात, कीं देवांस स्वर्गादिलोक यज्ञयागांच्या योगानें प्राप्त झाले. जो मर्त्य ते यज्ञ करीत आहे तोही स्वर्गारोहण करतो,

आणि देवांच्या मंडळींत राहतो. उपनिषदांच्या काळीं देवांची संख्या कमी झाली होती. ब्रह्म हेंच सर्व व्यापक महत्त्व आणि तेंच परमेश्वरत्वेकरून मानिलें होतं त्यांतल्याच कांहीं वाक्यांत ही पदवी ब्रह्मास न देतां रुद्रास ह्मणजे शिवास दिली आहे.

वेदांतील विषयावर ज्यास्ती विचार करण्यास आतां वेळ नाही. दुसऱ्या व्याख्यानांत कदाचित् करतां येईल, येथें ऋग्वेदावरच विशेष विचार केला अर्चें कारण, दुसऱ्या वेदांचें प्राधान्य कमी आहे. सामवेदांत ह्मणजे यज्ञांमध्ये गावयाच्या ज्या ऋग्वेदाच्या ऋचा त्याच आहेत. आणि यजुर्वेदांत यज्ञाच्या कर्मांच्या कृतीचीं वाक्ये आहेत. सामवेद, यजुर्वेद, हे दोन्ही सम-जण्यास यज्ञांचें ज्ञान चांगलें असलें पाहिजे.

प्रथम व्याख्यान संपलें.

निबंध १ ला.

मोक्ष मुल्लर म्हणून जर्मनी देशचा रहिवासी, संस्कृतांत एक मोठा विद्वान पुरुष आहे. त्याने ऋग्वेदसंहिता, सायनाचार्य (सुमारे ४७५ वर्षापूर्वी झाला) याच्या भाष्यासहित छापून प्रसिद्ध करण्याचा क्रम आज बहु-तवर्षे चालविला आहे, हे इकडील लोकांस त्यांत विशेषतः इंग्लिश जाणणाऱ्यांस बहुत करून ऐकून तरी माहीत आहे. मुळाच्या म्हणजे संहितेच्या शुद्ध प्रती या देशांत पुष्कळ उपलब्धमान आहेत; परंतु भाष्याची शुद्ध प्रत एकही मिळणे अशक्यच असे म्हटले तरी चालेल. तेव्हां अर्थांत अनेक अशुद्ध प्रती मिळवून त्या परस्पराशीं ताडून विचाराने एक प्रत उत्कृष्ट रीतीने शुद्ध करायाची म्हणजे केवढ्या मेहनतीचे (विशेषतः युरोप खंडांत) काम आहे? इतके असून पुनः छापण्यांत अशुद्ध न राहू देणे हा एक मोठा भाग आहेच. तर इतकेही परिश्रम करून वेदाची पुस्तके जशीं व्हावीं तशीं तो विद्वान पुरुष तयार करित आहे हे पाहून संस्कृतांतील खरोखर विद्वानास निस्संशय मोठा आनंद होईल.

आलीकडे या संहिताग्रंथाचे चतुर्थ पुस्तक छापून तयार झाले आहे. याच्या आरंभी मोठी प्रस्तावना आहे. तींत “ज्योतिषाच्या आधावरून वेदांतील सूक्तांची रचना कधी झाली ती वेळ काढतां येईल किंवा नाही ? ” या प्रश्नाचा विचार केला आहे. सर विल्यम जोन्स, कोलब्रूक आणि कप्तान देवीस यांनी प्राचीन ज्योतिषग्रंथांत लिहिलेल्या प्रमाणभूत गोष्टींवरून वेदांची रचना अथवा निदान त्यांतील सूक्तांचा संग्रह हा इ. स. पूर्वी १२०० अगर १४०० म्हणजे आजपासून सुमारे ३०५० अगर ३२५० वर्षापूर्वी झाला असावा असे ठरविले. या प्राचीन ज्योतिष ग्रंथांत अयनवृत्तांतील संपातस्थले दिली आहेत, त्यांत आणि प्रस्तुतच्या संपातस्थळांत २३ सापेक्षा अधिक अयनांशांचे अंतर पडले आहे. इतके अंतर पडण्यास वर लिहिलीं तितकीं वर्षे झालीं असावीं असे गणिताच्या आधाराने त्यांनी काढिले. कलकत्यास आर्चदीकन प्रातः यांवेळी वरील गणिताधार तपासून पाहून इ. स.

आणि देवांच्या मंडळींत राहतो. उपनिषदाच्या काळीं देवांची संख्या कमी झाली होती. ब्रह्म हेंच सर्व व्यापक महत्त्व आणि तेंच परमेश्वरत्वेकरून मानिलें होतें त्यांतल्याच कांहीं वाक्यांत ही पदवी ब्रह्मास न देतां रुद्रास ह्मणजे शिवास दिली आहे.

वेदांतील विषयावर ज्यास्ती विचार करण्यास आतां वेळ नाही. दुसऱ्या व्याख्यानांत कदाचित् करतां येईल. येथें ऋग्वेदावरच विशेष विचार केलां याचें कारण, दुसऱ्या वेदांचें प्राधान्य कमी आहे. सामवेदांत ह्मणजे यज्ञांमध्ये गावयाच्या ज्या ऋग्वेदाच्या ऋचा त्याच आहेत. आणि यजुर्वेदांत यज्ञाच्या कर्माच्या कृतीचीं वाक्ये आहेत. सामवेद, यजुर्वेद, हे दोन्ही समजण्यास यज्ञाचें ज्ञान चांगलें असलें पाहिजे.

प्रथम व्याख्यान संपलें.

निबंध १ ला.

मोक्ष मुल्लर म्हणून जर्मनी देशचा रहिवासी, संस्कृतांत एक मोठा विद्वान पुरुष आहे. त्याने ऋग्वेदसंहिता, सायनाचार्य (सुमारे ४७५ वर्षापूर्वी झाला) याच्या भाष्यासहित छापून प्रसिद्ध करण्याचा क्रम आज बहु-तवर्षे चालविला आहे, हे इकडील लोकांस त्यांत विशेषतः इंग्लिश जाणणाऱ्यांस बहुत करून ऐकून तरी माहित आहे. मुळाच्या म्हणजे संहितेच्या शुद्ध प्रती या देशांत पुष्कळ उपलब्धमान आहेत; परंतु भाष्याची शुद्ध प्रत एकही मिळणे अशक्यच असे म्हटले तरी चालेल. तेव्हां अर्थात अनेक अशुद्ध प्रती मिळवून त्या परस्पराशीं ताडून विचाराने एक प्रत उत्कृष्ट रीतीने शुद्ध करायाची म्हणजे केवढ्या मेहनतीचे (विशेषतः युरोप खंडांत) काम आहे? इतके असून पुनः छापण्यांत अशुद्ध न राहू देणे हा एक मोठा भाग आहेच. तर इतकेही परिश्रम करून वेदाची पुस्तके जशीं व्हावीं तशीं तो विद्वान पुरुष तयार करित आहे हे पाहून संस्कृतांतील खरोखर विद्वानांस निस्संशय मोठा आनंद होईल.

आलीकडे या संहिताग्रंथाचे चतुर्थ पुस्तक छापून तयार झाले आहे. याच्या आरंभी मोठी प्रस्तावना आहे. तींत “ज्योतिषाच्या आधावरून वेदांतील सूक्तांची रचना कधी झाली ती वेळ काढतां येईल किंवा नाही ? ” या प्रश्नाचा विचार केला आहे. सर विल्यम जोन्स, कोलब्रूक आणि कप्तान देवीस यांनी प्राचीन ज्योतिषग्रंथांत लिहिलेल्या प्रमाणभूत गोष्टींवरून वेदांची रचना अथवा निदान त्यांतील सूक्तांचा संग्रह हा इ. स. पूर्वी १२०० अगर १४०० म्हणजे आजपासून सुमारे ३०५० अगर ३२५० वर्षापूर्वी झाला असावा असे ठरविले. या प्राचीन ज्योतिष ग्रंथांत अयनवृत्तांतील संपातस्थले दिली आहेत, त्यांत आणि प्रस्तुतच्या संपातस्थळांत २३ सापेक्षा अधिक अयनांशांचे अंतर पडले आहे. इतके अंतर पडण्यास वर लिहिलीं तितकीं वर्षे झालीं असावीं असे गणिताच्या आधारेने त्यांनी काढिले. कल. कत्यास आर्चदीकन प्रात याणे वरील गणिताधार तपासून पाहून इ. स.

पूर्वीचें ११८१ वें वर्ष, ह्यणजे सर विल्यम जोन्स यानें जें आणिलें होतें तेंच वर्ष ठरविलें, आणि रेवरेंद मेन यानें ११८६ वें वर्ष ठरविलें. वरील गोष्टींस आधारभूत वाक्यें ज्योतिष म्हणून जें एक वर्दांग आहे त्यांत आहेत तीं अशीं:—

“प्रपद्येते श्रविष्ठादौ सूर्याचंद्रमसावुदक् ॥

सांपार्धे दक्षिणाकर्स्तु माघश्रावणयोः सदा ॥१॥

धर्मवृद्धिरपां प्रस्थः क्षपाः हास उदग्गतौ ॥

दक्षिणे तौ विपर्यस्तौ षण्मुहूर्त्ययनेन तु ॥२॥

यांचा अर्थ, “सूर्य आणि चंद्र हे श्रविष्ठा (धानिष्ठा) नक्षत्राच्या आरंभीच उत्तरेकडे वळतात. (यासच उत्तरायण ह्यणतात.) परंतु सूर्य दक्षिणे कडे सर्पस्वामिक जें नक्षत्र (आश्लेषा) त्याच्या मध्यावरून वळतो (यासच दक्षिणायन म्हणतात.) आणि हे (उत्तरे कडे व दक्षिणे कडे वळणें) नेहमीं माघ व श्रावण या मासांत (घडतें).”

“उत्तरायणांत दिवसाची वृद्धि आणि रात्रीचा ऱ्हास हीं पाण्याच्या एका प्रच्छा (३.२ पल) इतकीं होतात. दक्षिणायनांत दोन्ही उलट (म्हणजे दिन-ऱ्हास आणि रात्रि वृद्धि) होतात आणि (तें अंतर) सहामुहूर्ताच्या गतीनें (होतें)”

मोक्ष मुहुर हा म्हणतो कीं हा ज्योतिषग्रंथ इ. स. पूर्वीच्या तिसऱ्या शतकांत म्हणजे सुमारे २१५० वर्षांपूर्वी झाला. परंतु तो खर्चीत त्या काळाच्या फारच पूर्वी झाला असावा. या ग्रंथावरून दोन गोष्टी मोठ्या उपयुक्त सांपडतात. एक त्या काळाच्या आणि प्रस्तुतच्या संपातस्थळांच्या मध्ये सुमारे २३ अंशांचें अंतर आहे. आणि दुसरी ब्राह्मणलोक हे हिंदुस्थानाच्या अगदीं उत्तरेस, म्हणजे काबूल देशाच्या व त्याच्या मध्ये जी सरहद्द आहे तिच्याही पलीकडे राहात होते. कारण, अति लहान दिवस व अति मोठी रात्र ह्यांच्या मध्ये सहामुहूर्ताचें अंतर सांगितलें आहे. तें हिंदुस्थानांत

१ छंद वेदाचे पाय, सूत्र हात, ज्योतिष डोळें, निरुक्तकान, शिक्षा नाक आणि व्याकरण तोंड अशीं सहा वेदांगें आहेत.

२. दीड ओंझऱ्याचा अथवा सुमारे पाउणशेराचा एक पल होतो. हे प्राचीन काळी एक केली माप होतें.

३. ४८ मिनिटें अथवा २ धटिका म्हणजे एक मुहूर्त.

जेवढें पडतें त्यापेक्षां अधिक आहे, त्यावरून तो लिहिणारा ज्यास्ती उत्तर अक्षांशावरचा राहणारा असावा असें सिद्ध होतें. “अपांप्रच्छ” ह्याचा अर्थ मोक्षमुल्लर यानें “पाण्याच्या एकाप्रच्छा इतकीं” असा सोमकर नावाच्या व्याख्याकारास अनुसरून लिहिला. हा व्याकरण दृष्ट्या त्या शब्दांपासून निघणें काठिण दिसतें. सूर्याच्या उत्तरायणांत घडणाऱ्या ज्या घर्मवृद्धि म्हणजे दिवस वाढणें आणि क्षपाऱ्हास म्हणजे रात्र कमी होणें, इत्यादि गोष्टी आहेत. त्यांतलीच “अपांप्रच्छ” ही एक आहे, हें उघड आहे. अधिक उत्तरे कडे असणाऱ्या देशांत उत्तरायणाचें घर्मवृद्धि आणि क्षपाऱ्हास याशिवाय अणखी असें एक असाधारण चिन्ह आहे कीं, त्यांतिल वर्ष वितळून पाण्याचा प्रसार होतो; आणि अपांप्रस्थः याचा हाच अर्थ येथें विवक्षित आहे. पाण्याच्या एका प्रच्छा इतकीं असा अर्थ विवक्षित असता तर घर्मवृद्धि या विशेष्याचें अपांप्रच्छः हें विशेषण करण्याकरितां अप्रस्थ परिमाणिका अशा कोणत्या एखाद्या प्रकारानें प्रच्छशब्दाचा विशेषणत्वेकरून प्रयोग केला असता; अथवा प्रथमा विभक्ति न लावतां षण्मुहूर्त्यनेनतु या प्रमाणें तृतीया विभक्ति लाविली असती. खेरिज अति लहान दिवस व अति मोठी रात्र याजमधील अंतर सहामुहूर्त असें स्पष्ट सांगितल्या नंतर पुनः तेंच सांगण्या करितां पाण्याच्या एका प्रच्छा इतकीं असें सांगणें म्हणजे पौनरुक्त्य दोष आहे. आणि अशा लहानशा सूत्रतुल्य संक्षिप्त ग्रंथांत तर हा दोष अगदीं उपयोगी नाही.

घर्मशब्दाचा दिवस या अर्थीप्रयोग करणें हें पाणिनीच्या अगोदरचा जो यास्कऋषि (ख्रिस्तीशकाच्या पूर्वी ४०० वर्षे झाला) त्याच्या वेळेसच वंद झालें होतें; आणि या ज्योतिष ग्रंथांत तर तो केला आहे-त्या पक्षीं हा ग्रंथ फार प्राचीन आहे; निदान मोक्षमुल्लर, ख्रिस्तीशकाच्या पूर्वी तिसऱ्या शतकांत झाला म्हणून म्हणतो, त्या पेक्षां तरी फारच अगोदरचा आहे. मोक्षमुल्लर हा या ज्योतिषप्रामाण्याची फारशी वजनदारी न धरितां दुसऱ्या प्रमाणानें सिद्ध झालेल्या गोष्टीच्या बळकटीस हेंही एक साधन आहे असें मानितो. आमच्या दृष्टीनें या ज्योतिष वचनापासून ज्यास्ती अंशसिद्ध होतो. तो आसा कीं, ख्रिस्तीशकाच्या पूर्वी १२ व्या शतकाच्या आरंभीं म्हणजे सुमारे ३०५०

वर्षामागेच ब्राह्मण लोकांनीं ग्रहांचे वेध घेऊन संपातस्थले लिहिलीं आहेत; यावरून ते इतर गोष्टींमध्येही पुष्कळ सुधारलेले असावे असें खचित सिद्ध होतें. या गोष्टीवरून जसे त्यांच्या सुधारणेचें अनुमानकरितां येतें तसे त्यांचे कुलपुरुष जे वेदद्रष्टे ऋषि त्यांच्या लेखावरून देखील करितां येत नाहीं. यज्ञयागादिक्रमे विशेष व्यवस्थेनें चालत होती. त्यावेळीं हे वेध, गणिते वगैरे केलीं आहेत. कारण, त्या कर्मासाठींच हे कालविधानशास्त्र म्हणजे ज्योतिष प्रवृत्त झालें आहे. या ज्योतिषाच्या वेळेच्या सुमारासच यज्ञ यागादि कर्मे कशीं करावीं हे सांगणारीं श्रौतस्मार्त सूत्रे झालीं. मोक्षमुल्लर म्हणतो हीं इ. स. पूर्वी ६०० पासून २०० वर्षां पावेतो झालीं ; आम्हीं म्हणतो तीं इ. स. पूर्वी १२०० पासून ६०० वर्षां पावेतो झालीं.

या भागाच्या प्रस्तावनेत २७ नक्षत्रांची पद्धती हिंदुस्थानांतलीच आहे. अगर दुसऱ्या देशांतून तेथें आलेली आहे ? या प्रश्नाचा विचार केला आहे. वायत हा फ्रान्स देशांचा ज्योतिषी म्हणतो कीं, हिंदूंनीं ही पद्धती चीन लोकांपासून घेतली. लासन आणि विहत्नी ह्या विद्वानांनीं त्याचें म्हणणें मान्य केलें, परंतु बर्लिन येथील प्रोफेसर वेबर हा अगदीं त्यास विरुद्ध आहे मोक्षमुल्लर याचेंही मत ही पद्धती चीन देशांतून आली अशा म्हणण्यास विरुद्धच आहे. हा वर लिहिलेला प्रश्न फार उत्तम आहे, परंतु याचा निकाल करण्यासारखें साधन अद्यापि आमच्या जवळ नाहीं. तरी इतकें खरें आहे कीं, संस्कृत शब्द नक्षत्र चिनी शब्द सियू आणि आरबी शब्द मान्जिल या तिघांची प्रवृत्तिनिमित्तें व अवयवार्थ एकसारीखेच आहेत. सियू (याचा अर्थ २८ नक्षत्रे) याचामूलार्थ रात्रीं राहणें हा कनफ्यूशिअस याच्या ग्रंथांत पुष्कळ वेळां आढळतो; चिनी भाषेत याची खूण छपराखालीं एक मनुष्य ही आहे. मान्जिल हा शब्द कुराणांत दोन ठिकाणीं आढळतो; याचा अर्थ रात्रीं राहाण्यास स्थल असा आहे. नक्षत्र याचाही अर्थ थेट असाच आहे. नक् याला त प्रत्यय लागून जो नक्त शब्द होतो त्याचा अर्थ रात्र असा आहे. त्यापामूनच नक्षत्र शब्द निघाला आहे. नक्ष् धातूचा अर्थ मुकामा-

१ असें त्याच ग्रंथाच्या शेवटीं लिहिलें आहे.

२ “ नभ्राणूनपात् ” या सूत्राच्या वाख्येंत नक्षरतीतिनक्षत्रं (जें हालत नाहीं तें नक्षत्र) अशी व्युत्पत्ति केली आहे, ती सयुक्तिक दिसत नाही.

स येणें. उतरणें, आणि नक्षत्र याचा अर्थ उतरायाचें ठिकाण, मुकामाची जागा. मोक्षमुल्लर याच्यामते नक्षत्रशब्द तारा या अर्थी रूढ आहे; परंतु आमच्या मतीं तो यौगिक आहे. प्राचीन सूक्तांपासून अर्वाचीन सूक्तांपर्यंत तो जेथें आढळतो तेथें त्याचामुख्यार्थ भ्रमण करणारा चंद्र आकाशांत ज्या स्थलीं थांवत असतो अशकिकल्पना आहे तीं स्थळें” हाच आढळतो. कांहीं अत्यंत प्राचीन सूक्तांतही नक्षत्र शब्द आढळतो ही चमत्कारीक गोष्ट आहे. उदाहरण, “नक्षत्रायंत्यक्तुभिः” यावरून कण्व, गोतम, विश्वामित्र, इत्यादि मंत्र-द्रष्ट्यांस ही नक्षत्रें अवगत होतीं, तेव्हां ज्योतिषाचें ज्ञान फारच प्राचीन कालापासून आहे असें साफ दिसते.

हिंदुलोकांत नक्षत्रांची संख्या २७ होती अथवा २८ होती? हाही एकप्रश्न मोक्षमुल्लर यानें केला आहे. वायत म्हणतो, मूळची संख्या २८ परंतु संपातस्थळ बदलल्यामुळें अभिजित नक्षत्र दिसेनासें होऊन बाकी २७ च नक्षत्रें राहिलीं. मोक्षमुल्लर म्हणतो, आकाशाचे २७ भाग सारखे होतात (हें म्हणणें आम्हास कांहींसें संशयित दिसते) सबब नक्षत्रांची संख्या २७ च होय. आमचें मत वायत आणि विह्वली यांच्या प्रमाणेंच नक्षत्रांची मूळ संख्या २८ होती असें आहे.

अथर्ववेदसाहितेच्या १९ व्याकांडांत २८ नक्षत्रें सांगितलीं आहेत. निरनिराळ्या नक्षत्रांचें नामनिर्देशपूर्वक गणन ज्यांत केलें आहे असें फार प्राचीन पुस्तक हेंच दिसते. ऋषण यजुर्वेदांत कांहीं ठिकाणीं २७ हीच संख्या सांगितली आहे; परंतु त्याच ग्रंथांत व तैत्तिरीय ब्राह्मणाच्या तिसऱ्या पांचिकेंत २८ च संख्यासांगितली आहे.

निबंध २ रा.

या चवथ्या भागांत सायनाचार्यांच्या भाष्यासहित बहुतेक सप्तम मंडल (२० व्या पासून १०४ थ्या सूक्तांपर्यंत) आणि समग्र अष्टम मंडल (याची सूक्ते १०३ आहेत) इतकी सांहिता आहे. नवम आणि दशम हीं दोन मंडलें राहिलीं आहेत तेवढीं छापलीं म्हणजे ऋग्वेदाची संपूर्ण सांहिता प्रसिद्ध झाली.

आजपर्यंत छापलेल्या प्रत्येक भागांस छापणारानें अनुक्रमाणिका केली आहे. तींत प्रत्येक सूक्ताचा आरंभ त्यांतील ऋचांची संख्या, त्याचा ऋषी म्हणजे द्रष्टा (ज्यास देवतेनें प्रत्यक्ष सूक्ताचा उपदेश केला तो,) त्याची देवता, आणि त्याचा छंद हीं दिलीं आहेत. ही अनुक्रमाणिका सर्वानुक्रम ग्रंथावरून केली आहे. वेद हे यज्ञयागादि कर्मांसाठींच झाले आणि त्या यज्ञयागादि कर्मांत ऋषि, देवता आणि छंद यांचें ज्ञान अवश्य असलेंच पाहिजे असें आहे. त्यापक्षां ही अनुक्रमाणिका फार उपयुक्त आहे. हें विशेष चांगलें समजण्यास यज्ञकर्माची माहिती पाहिजे. मंत्राचे ऋषि, देवता आणि छंद यांचें ज्ञान आवश्यक आहे. यापैकीं ऋषि आणि देवता सोडून देऊन छंदांविषयीं येथें थोडेंसें लिहितों.—मंत्रांचीं छंदें अथवा वृत्ते ह्मणजे ज्या लांबी रुंदीच्या परिमाणांत ते मंत्र रचले आहेत तीं परिमाणें. कोणताही मंत्र ह्मणते-वेळीं त्याचे ऋषि देवता आणि छंद यांचा उच्चार करावा लागतो. या छंदांत अक्षरसंख्येचा नियम असतो, ह्मणजे निरनिराळ्या अक्षरसंख्येवरून निरनिराळीं छंदें ठरविलीं आहेत. ऋग्वेदसंहितेंत एकंदर १०१७ सूक्ते आहेत. इतक्यांची मिळून १९ प्रकारचीं छंदें आहेत. यांतलीं अर्धीअधिक विरळा आढळतात. वारंवार येणारीं अशीं ७ आहेत. त्यांतही गायत्री, त्रिष्टुप्, अनुष्टुप् आणि जगती हीं नेहेमीं आढळतात. सर्वांत गायत्री छंदाचें माहात्म्य जास्ती आहे. देवांचा उपाध्याय जो आग्नि त्याचें हें छंद होय. हें ब्राह्मणजातीस विशेषतः सांगितलें आहे. यास आठआठ अक्षरांचे तीन चरण असतात. त्रिष्टुप् या मध्यें अकरा अकरा अक्षरांचे चार चरण असतात. देवांचा राजा इंद्र याचें हें छंद होय आणि क्षत्रिय जातीस हें विशेष उक्त आहे. जगती यामध्यें बारा बारा अक्षरांचे चार चरण असतात. हें पशुप्रापक आहे. आणि वैश्यजातीस विशेष उक्त होय. एखाद्यास पशु पुष्कळ पाहिजे असल्यास त्यानें यज्ञांतल्या कितीएक कृत्यांत जगती छंदाचे मंत्र ह्मणावे, असें सांगितलें आहे. कारण, त्या छंदाच्या अंगीं पुष्कळ पशु उत्पन्न करण्याची शक्ति आहे. गायत्री छंदाची शक्ति अशी आहे कीं, त्यानें म्हणणाऱ्यास तत्वज्ञान द्यावें व त्यास पुनीत करावें. छंदें हीं देवतें मानिलीं आहेत. हीं ब्रह्मदेवाच्या आसनासन्निधं वसलीं आहेत आणि वर्तमानवाहक, तारांप्रमाणें जें

कोणीं कांहीं मागेल तें ब्रह्मदेवाच्या कर्णांत सांगतात. वेदाच्या ऋचा जशा अनादि तशीं हीं छंदेही अनादि असें मानलेले आहे.

० सातव्या मंडलांतील सर्व सूक्ते वसिष्ठ अथवा त्याचे वंशज यांचीं आहेत. वसिष्ठ हा सप्तऋषींपैकीं एक होय. हे सप्तऋषि आकाशांत उगवलेले प्रत्यहीं दृष्टीस पडतात. - विश्वामित्र हा जन्मतः क्षत्रिय असून आपणास ब्राह्मणाचे सर्व अधिकार मिळावे ह्मणून फार झटत होता, त्यामुळे त्याचा आणि वसिष्ठाचा मोठा द्वेष पडला होता व त्यावरून ज्या अनेक कथा झाल्या आहेत त्या पुराणांतून पुष्कळ प्रसिद्धच आहेत. ब्राह्मणाचे अधिकार न देण्याविषयीं वसिष्ठानें पुष्कळ आग्रह धरिला; तरीं अखेरीस सर्व अधिकार देणें भाग पडलें. आणि आतां वर सांगितलेल्या सप्तऋषींत तांच्याच्या रूपानें दोघेही प्रकाशत असतात. आणि त्या दोघांचेही वंशज (कौशिक आणि वासिष्ठ या गोत्रांचे ब्राह्मण) समान अधिकार अनुभवीत आहेत. या वसिष्ठाच्या सूक्तांत पंजावामध्ये व दुवात्रामध्ये (असें दिसतें) निरनिराळ्या लोकांत लढाया झाल्याविषयीं पुष्कळ लेख आढळतात. सुदाम या राजाचा कुळगुरु वसिष्ठ ऋषि यानें सुदामावर मोठे उपकार केले. ते असे कीं, देवांचा राजा इंद्र याजकडून सुदामास साह्य देववून कितीएक लढायांमध्ये त्यास जय मिळवून दिला. या सगळ्या मंडलांत दोन ऋचा मुख्य आहेत. रथंतर ह्मणून जें प्रधान साम सोमपानाच्या समारंभांत गात असतात तें त्याच ऋचांचें साम होय. या सामानें यज्ञ करणारास स्वर्गास नेणें व साह्य करणें इंद्राला भाग पडलें, असा समज आहे. (याचा आरंभ अभित्वा शूरोनोनुमो) सर्व ऋषि या सामावर फार श्रद्धा ठेवीत असत. ऋग्वेदसंहितेमध्ये हें कितीएक वेळां लिहिलें आहे. याचा अर्थ:—“आह्मी (मादक जो सोमरस तो पुष्कळ घेऊन) तुला स्तवितों. हे वीरा, जशा दूध न काढलेल्या गाई (तट फुगलेल्या स्तनांनीं हंवरत असतात तसे) इंद्रा, जंगम अथवा स्थावर, म्हणजे सर्व जगत् जें आहे त्या सर्वांचा स्वामी (असा आह्मी तुला स्तवितों.) तूं जिवंत आहेस (शब्दशः सूर्यातें णहात आहेस) स्वर्ग लोकीं व मृत्यु लोकीं तुज प्रमाणें एक ही प्राणी नाही. असा दुसरा कोणी पूर्वीं झाला नाही व पुढें होणार नाही. हे शक्तिमान् इंद्रा, घोडे, अन्न, गाई, हीं इच्छिणारे आम्ही तुला प्रार्थितों.” पुढच्या वैदिक ग्रंथांत या मंत्रांच्या शक्तीविषयीं

विलक्षण गोष्ठी आहेत. कौशतिके उपनिषदांत रथंतर साम हे ब्रह्म देवाच्या मंचकाचे उत्तरेच्या भांगचे लांब गात आहे असे सांगितले आहे. या भागांतली वसिष्ठाची सूक्ते ज्या देवतांस उद्देशून आहेत त्या—इंद्र, देवांचा राजा, युद्धाची देवता, आणि सोमरस पिण्याविषयी आनंदी; मरुत्, वादळाची देवता; अश्विनु, (अश्विनीकुमार) देवांचे वैद्य; वरुण, आयुष्य व मृत्यु यांचा स्वामी आणि विश्वाचा उत्पादक व पालक; उषा, प्रभातकालाची देवता; वायु, सोमरसाचा स्वाद प्रथम घेणारा प्रातःकाळचा वारा; विष्णु, दैनंदिन व वार्षिक या गतींमध्ये सूर्याचे नियमन करणारा; पर्जन्य, पावसाची देवता; बृहस्पति, देवांचा गुरु; सरस्वती वाग्देवता; विभु, देवांचे गण; आणि विश्वेदेव सर्व देव (तेहतीस) इत्यादि.

मंडूक ह्यणजे वेडूक घांजवर वसिष्ठाचे एक सूक्त आहे. याची मूळकथा अशी आहे, कीं पाऊस पडावा ह्यणून वसिष्ठाने एका सूक्ताने पर्जन्याची स्तुति केली. तेव्हां मंडुकांनी त्याच्या बरोबर मोठ्या आनंदाने शब्द केला. ते ऐकून वसिष्ठ संतुष्ट झाला आणि त्याने त्याजवर एक सूक्त (संवत्सरंशशयाना०) केले त्याचे भाषांतर येणे प्रमाणे:—

भावाने यज्ञकर्माचे आचरण करणारे ब्राह्मण वर्षभर मौनधरणारे (दीक्षेचा नियम संपल्यावर प्रार्थना आरंभतात) तसे हे मंडूक (बहुतेक सर्व वर्षभर निजून राहून) आतां पुनः शब्द करित आहेत.

२. आकाशस्थ जले हे (सरोवर) आरण्यांत पडलेल्या चर्माच्या कोशाप्रमाणे भरतात. तेव्हां, वत्स मार्गे येत असून गाई जशा त्यां सुद्धां हंवरत आहेत, तसे मंडूक मिळून ओरडतात.

३. पर्जन्यकाळ आला ह्यणजे पर्जन्य (पावसाचा स्वामी) वृष्टीने (पाण्यासाठी) उत्सुक (अशा) मंडूकांची तृषा शमवितो तेव्हां आनंदाने शब्द करितात. जसा मुलगा पित्यास (अनुसरतो) तसा एक (वेडूक) दुसऱ्याच्या मागून शब्द करतो.

४. पाऊस पडतो तेव्हां एक (वेडूक) दुसऱ्याकडे जाऊन त्यास भेटतो. आणि ते दोघे (पाऊसपडल्यामुळे) आनंद पावतात. मग तो पावसाने भिजलेला मंडूक इकडे तिकडे उड्या मारित असतो आणि तो टिपक्याचा (मं-

डूक) हिरव्यारंगाच्या मंडूकाच्या शब्दाशीं आपला शब्द मिळवितो.

५. शिष्य गुरूचे शब्द बोलतो तसा एक (मंडूक) दुसऱ्याच्या शब्दास जाव देतो. पाण्यांतून जेव्हां तुह्मी आपला मधुर ध्वनि ऐकवितां तेव्हां सर्व तुह्मी प्रतिअवयवांत सुख असल्याचीं चिन्हें दाखवितां.

६. त्यामध्ये एक आहे तो गाईसारखा ओरडतो, दुसरा शेळीप्रमाणें बेंबवतो, यांत एक टिपक्यांचा आहे, दुसरा हिरवा आहे. स्वरूप, वाणी आणि रंग हीं (याचीं) निराळीं आहेत तरी एक गोष्ट यांची सारखीच आहे. कारण ओरडत असतां ते सगळे आपापल्या वाणींत अनेक प्रकारचे (उंच नीच) स्वर काढतात.

७. रात्रौ सोमपान (अतिरात्र) करण्याच्या वेळचे ब्राह्मणाचे शब्द (सोमपात्रे) सरोवराप्रमाणें भरलीं आहेत असें सुचवितात. तसे मंडूकानों, तुह्मी चोहोंकडे उड्या मारतां त्या दिवशीं आह्लांस वृष्टि प्राप्त होते.

८. सोमरसाच्या आनंदांत मग झालेले ब्राह्मण यज्ञकालांत समग्र वर्ष राहणारें पाविष्य (ब्रह्म) उत्पन्न करतात (त्यांच्या प्रमाणे) मंडूक आपल्या वाणीचा प्रतिध्वनि पाडतात. घर्मात लोळणारे अध्वर्यु गुप्तरितीनें यजमानास दिव्यदेह उत्पन्न करण्या करितां घर्मपात्र तापवितात त्यांच्या प्रमाणें चोहोंकडे (मंडूक) दिसू लागतात. एकही आपल्या बिळांत राहत नाहीं.

९. मनुष्यांप्रमाणें ते (मंडूक) वर्षातील ऋतुव्यवस्था पाळतात. अध्वर्यु योग्यकाळीं तापलेलीं, घर्मपात्रे (आंतील दूध वगैरे पदार्थ) टाकून देतात तसे प्रतिवर्षीं पाऊस (काल) आला ह्मणजे (मंडूक) आपलीं बिळे सोडतात.)

१०. मंडूक आह्लांस ऐश्वर्य देओत; गाईप्रमाणें ओरडणारा व शेळीप्रमाणे ओरडणारा, टिपक्याचा व हिरवा, हे मंडूक आह्लांस ऐश्वर्य देओत. आह्लांस शतशः गाई देणारे मंडूक हजारो (वनस्पति) उत्पन्नकरणाच्या (या) ऋतूंत आमची आयुष्ये वाढवोत.

या सूक्ताचें प्राधान्य आहे तें त्यांत मंडूकांविषयीं मजकूर असल्यामुळें नव्हे; तर अनेकवेळा ब्राह्मण शब्दाचा उच्चार असल्यामुळें आहे. या सूक्तावरून ब्राह्मण ह्मणून निराळी जात नाहीं. तर यज्ञक्रिया करणारे व ब्रह्म उत्पन्न करणारे ते ब्राह्मण. या सूक्तांत ब्राह्मणांची थंडा आहे असे कोणाचें

मत होतें, पण तें रास्त नाहीं. वसिष्ठ त्या मंडूकांस दैविक प्राणी असें मानितो. म्हणूनच तो संपात्ती साठीं अग्नि, इंद्र, इत्यादि देवतांच्या प्रमाणेंच त्यांची प्रार्थना करितो. अवर्षण पडलें असतां पर्जन्यासाठीं अनुष्ठान करितात, तव्हां पर्जन्यसूक्तावरोवर हेंही सूक्त लक्षणतात.

वसिष्ठाच्या कितीएक सूक्तांत कवितेचे खरे गुण व गंभीर विचार हे आढळतात. उदाहरणार्थ वरुणस्तुति (धीरात्वस्य महिना०) मधल्या कांहीं ऋचांचें भाषांतर खालीं लिहितों तें पाहोंव.

१ ज्यानें आकाश आणि पृथ्वी अगदीं विभागून दोन विशाल (मंडलें) केलीं त्याच्या सृष्टि (रचना) बुद्धिमत्तेच्या व सामर्थ्याच्या आहेत. चकचकीत शोभायमान आकाश त्यानें वर उचललें, ताच्यानीं युक्त आकाश आणि पृथ्वी हीं निरनिराळीं दूर पसरलीं.

३ हे वरुणा, माझा अपराध समजावा हें मनांत धरून मी (त्याचें कारण) विचारतों. जे ज्ञाते आहेत त्यां (सर्वां) कडे विचारण्याकरितां मी निरनिराळा जातों. ते सर्व मला एकच सांगतात. (तें हें कीं,) तुजवर वरुण रागावला आहे.

५ आमच्या पूर्वजांच्या व स्वतः आमच्या (दुराचरणाच्या) परिणामापासून आह्मांस सोडीव, हे राजा (वरुणा) लुटलेल्या पशूंचा आहार करणारा चोर (सुटतो) याप्रमाणें (ज्या पाशांनीं तूं बांधिलें आहे त्यांपासून) वसिष्ठास सोडीव, वत्स दाव्यापासून सोडल्याप्रमाणें त्याला (वसिष्ठाला) सोडीव.

वसिष्ठास जलोदर रोग झाला होता तेच पाश होत. कारण, जाणून अथवा चुकून कोणी सृष्टिनियमाला विरुद्ध वागल्यास त्यास वरुण जलोदर रोग उत्पन्न करी असा समज होता.

निबंध ३ रा.

दाहा मंडलां पैकीं पहिल्या सात मंडलांत सूक्तांचे द्रष्टे जे ऋषी यांच्या अनुक्रमानें सूक्तें लिहिलीं आहेत. परंतु पुढच्या तीन मंडलांत असें नाहीं. मूळचे कुलपुरुष व त्यांचे वंशज यांपासून गुरुसंप्रदायानें परंपरया चारुत आलेलीं सूक्तें प्रत्येक मोठं मोठ्या कुळांतल्या लोकांनीं एकत्र जमविलीं, तीं

त्या पहिल्या सातभागांत आहेत; म्हणजे विश्वामित्राच्या वंशातल्या लोकांनीं विश्वामित्राचीं सूक्तें जमविलीं. हीं तिसऱ्या मंडलांत आहेत. विश्वामित्राचा प्रतिस्पर्धि वसिष्ठ याच्या वंशजांनीं याचीं सूक्तें जमवलीं हीं मागे लिहिल्या प्रमाणें सातव्या मंडलांत आहेत. ऐश्वर्य व महत्व मिळण्याचें साधन ब्राह्मणांस एवढेंच होतें, त्यामुळे त्यांनीं हीं सूक्तें जशींच्या तशींच आपल्या जिवापलीकडे वाळगलीं. ज्या भाग्यशाली कुळांपाशीं यांतलीं कांहीं सूक्तें होतीं त्यांस तीं कामधेनुप्रमाणें होतीं. कारण, या जगांत सर्व यश अपयश त्या मंत्रांच्या अनुष्ठानावर होतें.

आठव्या मंडलांतल्या सूक्तांस प्रगाथ ह्मणतात. हीं निरनिराळ्या ऋषींचीं आहेत. तेव्हां तीं एका ऋषीच्या वंशजांनीं संगृहीत आहेत असें ह्मणवत नाहीं. या मंडलांतल्या कांहीं सूक्तांचा ऋषि प्रगाथ नावांचा आहे खरा, परंतु मंडलांस प्रगाथ हें नांव त्याच्या नांवावरून पडलें नाहीं. त्याच्यापेक्षां ज्यांचीं सूक्तें या मंडलांत अधिक आहेत असे ऋषि बहुत आहेत, तेव्हां ऋषींच्या नांवावरून नांव पडणें तर त्यांपैकीं कोणाएखाद्याचें पडावें हें योग्य आहे. प्रगाथ याचा पारिभाषिक अर्थ आहे तो हा कीं, सोमयज्ञांत मध्यान्ह हवनाच्या वेळेस गाण्याच्या सामाच्या वरोवर ह्मणण्याच्या एका विशेष छंदांतल्या ऋचा. उद्गाते जी ऋचा ह्मणत असतात तींतलेच शब्द त्या प्रगाथाच्या ऋचांपैकीं एकींत नेहमी असतात. प्रगाथ हे एक प्रकारच्या प्रार्थनांचा भाग आहे. त्या प्रार्थनांस शस्त्रें ह्मणतात. उदारण, माध्यान्ह हवनाच्या वेळच्या प्रथम प्रार्थनेस मरुत्वतीयशस्त्र ह्मणतात. इंद्रानें असुरां वरोवर ज्या लढाया केल्या त्यांत मरुत् हे इंद्राचे सखे होते, ह्मणून मरुत्वतीय शस्त्रानें मरुतांस इंद्रासह येण्याविषयीं प्रार्थना आहे. पहिल्या दोन ऋचांनंतर तिसरींत स्वतः इंद्रासच हवनाजवळ येण्याविषयीं प्रार्थनापर ऋचा (इंद्रान्यदीया०) आहे. तिचें भाषांतर येणें प्रमाणें:-

इंद्रा, यज्ञांत राहणाऱ्या ज्या शक्ति त्यांसहवर्तमान जवळ ये. परमानंदी तूं, तुझ्या स्वतांच्या उत्तम शकुनांच्या साहित्यासुद्धां (जवळ ये.)

याप्रमाणें या आठव्या मंडलांत बहुतेक सूक्तें प्रगाथ आहेत, परंतु कांहीं सूक्तें व ऋचा प्रगाथाखेरीजही आहेत. आणि त्यांचें स्वरूप अगदीं पृथक् आहे

या प्रगाथाच्या ऋषींच्या नावांत वैवस्वतमनु, (सर्व सृष्टीच्या आरंभींचा

मनुष्य,) काव्य उशना, (फार प्राचीन ऋषि,) त्रित, (फार प्राचीन वैद्य,) (हे ऋग्वेदांत दुसऱ्याही पुष्कळ ठिकाणीं आढळतात.) या अत्यंत प्राचीन ऋषींचीं नांवां आढळतात. हे ऋषि विश्वामित्र, वसिष्ठ, काश्यप, भारद्वाज, इत्यादि, जे ऋषि झाले त्यांच्या फारच अगोदरचे होत. यांच्या सूक्तांवरून, वैदिक धर्माचें जें स्वरूप नजरेस येतें तें पुढच्या ऋषींनीं लिहिलें आहे त्यापेक्षां फार प्राचीन आहे. त्यांनीं देवांचीं नांवां लिहिलीं आहेत, तीं दुसऱ्या आर्यलोकांच्या धर्मपुस्तकांत सांपडतात व त्यांच्या कल्पना दुसऱ्या आर्य लोकांच्या कल्पनांशीं बरोबर मिळतात. असं ऋषींचा मुलगा त्रित हा “ जेंदावेस्ता” यांत प्रसिद्ध आहे. त्रिताचें आठव्या मंडलांत जें सूक्त आहे त्यांतील विषय “वेदिदाद्” ह्मणून जो पारशी ग्रंथ आहे त्याच्या विसाव्या अध्यायांतल्या विषयाशीं फार मिळतो.

आठव्या मंडलांतील कितीएक सूक्तांचे द्रष्टे ऋषि आढळतच नाहीत. आणि प्रत्येक सूक्तास ऋषि असला पाहिजे असा तर सिद्धांत आहे. त्याकरितां ज्यांस ऋषि आढळत नाहीं त्यांस कांहीं कल्पनांनीं ऋषि लाऊन दिले आहेत. उदाहरण, यांतल्या ६७ व्या (त्यान्तुक्षत्रियां अव०) सूक्तास कल्पनेनें मत्स्य (मासे) हाच ऋषि लाविला आहे. कारण, त्याच्या आठव्या ऋचेंत “ आह्मास कोणत्याही पाशानें बांधूं नये ” आणि अकराव्या ऋचेंत “तितक्या खोलीवर गेले ह्मणजे” असे शब्द आढळतात; तेवढ्यावरून, जाळ्यांत सांपडलेले मासेच असे बोलतील, अशी कल्पना बांधून तेच त्या सूक्ताचे ऋषि केले.

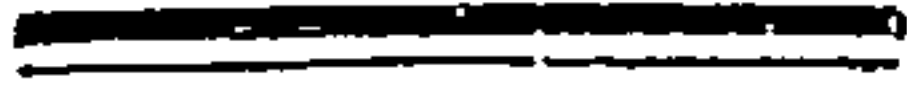
या मंडलाच्या ऋषींमध्ये अपाला नांम एक स्त्री आढळते. ती अत्रि ऋषिची कन्या असें म्हणतात. यांतलें ९१ वें सूक्त (—) तिचें आहे. त्यांत तिच्या शरीराचा चर्मरोग सोमरसानें व तिचें शरीर रथाच्या कण्याच्या छिद्रांतून व जोंकडाच्या छिद्रांतून ओढून काढण्यानें बरा झाल्याविषयीं चमत्कारिक कथा आहे. अगोदर चर्मरोग असल्यामुळे तिच्या नवऱ्यानें ती टाकिली. शोकानें व्याप्त अशी होऊन ती नदीवर जात असतां तिला दाटेंत सोमवल्ली आढळली. तिनें तिच्या शाखा घेऊन दांतांनीं चावून त्यांचा रस काढला. इंद्र सोमरसास भुलून तिच्या जवळ आला.

तेव्हां तिने आपल्याच दातांनीं काढलेला रस पिण्या करितां इंद्रास वेलाविले. नंतर तिने आपल्या व्याधिग्रस्त शरीरावर पुनः रोम उगवण्याविषयीं आणि वापाच्या मस्तकावर केंस उगवण्याविषयीं इंद्रापाशीं वर मागितला. इंद्राने ही तिने आपणा करितां सोमरस तयार केला हें जाणून तिने इच्छिलेला वर तिला देऊन सूर्या प्रभाषे ~~चमकणारी~~ नवीन त्वचा दिली. हें ल्हाहानसें सूक्त खरोखरी मोठें मौजेचें आहे. आणि यांत कवितेचे खरे गुण आहेत. या भागांत दानस्तुति आणि वालखिल्ये अशीं आणखी दोन प्रकारचीं सूक्ते आहेत. ज्यां सूक्तांत काहीं यज्ञकर्म उत्तम रितीनें सिद्धीस नेल्यामुळे राजानें प्रसन्न होऊन ऋत्विजांस दिलेल्या दानांची त्यांनीं (ऋत्विजांनीं) प्रशंसा केली आहे, तीं दानस्तुतीचीं सूक्ते होत. या सूक्तांत थोड्याशा ऋचा असतात, त्यांत दात्याचें आणि दानांचीं नांवे असतात. हीं दानें मुख्यत्वे करून गाई, घोडे, खेंचरे, उंट, सोने आणि मोठमोठे पोषक हीं होत. प्रगाथ व दानस्तुति हीं एके ठिकाणीं सांपडतात. याचें कारण तीं दोन्हीं एकाच समयीं (म्हणजे सोमयज्ञांत मध्यान्ह हवनाच्यावेळीं) म्हणण्याचीं असतात. आणि दानें (दक्षिणा) देण्याचाही योग्यकाळ तोच होय. अग्निष्टोम म्हणून सामान्य सोमयज्ञ आहे, त्याची दक्षिणा ११२ गाई अथवा त्यांचें मूल्य इतकी सांगितली आहे. परंतु राजेरजवाडे अर्थात ऋत्विजांस विपुल दक्षिणा देत असत. आणि ऋषि स्तुति करितात ती सामान्य प्रतीच्या दक्षिणेची नव्हे. तशी मोठी दक्षिणा असली तरच ती स्तुतिसि पात्र होत असे, एरवीं नाही. या दानस्तुतींत पंजावाच्या राजानें ऋषींस लक्षोपलक्ष गाई दिल्या असें आहे. ही अतिशयोक्ति दिसते. कारण एवढ्याशा राजास इतक्या गाई प्राप्त होणें असंभवी आहे.

४९ सा पासून ६० पर्यंत जीं सूक्ते तीं वालखिल्ये होत. हीं मागून सामील केलेलीं दिसतात. यांवर व्याख्या आढळत नाही, म्हणून मोक्ष मुळर यानें नुसतें मूळच छापिलें आहे. हीं वालखिल्ये सर्वपृष्ठ अप्तोर्यम, द्वादशाह इत्यादि मोठमोठ्या यज्ञांत मात्र येतात. येथें त्यांस वालखिल्य शस्त्रे अ-

१ परंतु इतक्या गाईचें मूल्य (म्हणजे लाख गाईंस, पाचापासून दहा लाख पर्यंत रूपये या मानानें) देण्याचा कदाचित् संभव आहे.

सें म्हणतात. हीं शस्त्रें म्हणणें फार कटीण आहे अशी प्रसिद्धि आहे. कारण त्यांतल्या कितीएक ऋचा एका दमांत म्हणाव्या लागतात, किती एकांत आर्तिशय संचार आहेत, व एका ऋचेतले शब्द दुसऱ्या ऋचेत मिळवून म्हणावे लागतात. असुर लोक गाईं नेऊन एका विवरांत लपवून ठेवतात आणि इंद्र त्यांच्या शोधासाठीं लढत असतो, तेव्हां हीं शस्त्रें त्या विवराचा भेद करतात असें मानित आहे. या गाईं म्हणजे स्वर्गीय उदकें होत. आणि अवर्षण पडतें तेव्हां असुर या गाईंस नेऊन विवरांत लपवितात. नंतर इंद्रानें लढून त्यांस सोडविल्यावर पृथ्वीवर वृष्टि होऊन सुवत्ता होते.

ठाणे येथील

“शांभूर हाशामाईम”

प्रार्थनामंदिराचा तिसरा व चौथा वार्षिक रिपोर्ट

इस्वाएली शक १९४३-४४

“परमेश्वरापाशीं म्यां एक गोष्ट मागितली आहे,
तीच मीं शोधून कीं, परमेश्वरांची प्रसन्नता
पाहायाम आणि त्याच्या गाभाऱ्यांत
ध्यान करायास माझे आयुष्याचे
सर्व दिवस परमेश्वराच्या
घरांत माझी वस्ती
असावी.”

गीतें.

पांच हौदानजीक मिशन छापखान्यांत
छापून प्रसिद्ध केले

सन १८८२ व १८८३

शांते जेशीस

“आभार हाशामाईस

प्रार्थनामंदिराचा तिसरा व चौथा वार्षिक रिपोर्ट.

ता० १ माहे जानेवारी सन १८८४ रोजी वार्षिक सभा भरली होती त्या वेळीं चिटणिसाने जो दोन सालांचा रिपोर्ट वाचून दाखविला तो सर्वानुमते पसंत होऊन छापून प्रसिद्ध करण्याविषयी ठरले.

रिपोर्ट.

परमेश्वराचे नाम सुवंदित असो. ज्या परमं दयाळू देवाने हे जग निर्माण केले त्याच्याच आशीर्वादाने आज आपण या ठिकाणी गेल्या दोन सालांबद्दल आपल्या मंदिराची व मंडळीची हकीकत श्रवण करण्यास एकत्र जमलों आहो म्हणून आपण सर्वांनी या परम दयेबद्दल त्याचे प्रथम आभार मानून रिपोर्ट वाचण्यास आरंभ करूं.

हे मंदीर उघडण्यास आजच पांचवे वर्ष लागले असून पहिल्या दोन सालांचा रिपोर्ट छापून प्रसिद्ध झालाच आहे. आतां तिसऱ्या व चवथ्या वर्षीत ज्या विशेष गोष्टी घडून आल्या त्यांबद्दल थोडक्यांत माहिती देतो ती येणेप्रमाणे:—

आपल्या कायदांतील कलम ६१ अन्वये सन १८८२ व १८८३ सालांकरितां व्यवस्थापकांच्या जागीं अनुक्रमे खाली लिहिलेल्या बांधवांची नेमणूक करण्यांत आली:—

१८८२.

सुभेदार: शमोएल मोशे नागांवकर पे०.

सरदार: रेऊबेन धोंडजी आष्टमकर पे०.

सरदार: मोशे दानीएल कोलेटकर पे०.

डाक्टर: येहजकेल इसहाक पूगांवकर.

डाक्टर: रेऊबेन शालोम पेणकर.

सुभेदार: शमोएल मोशे नागांवकर पे०.

सुभेदार: मे. शालोम मोशे पेणकर. पे०.

डाक्टर: दानीएल बीनयामील ~~एल~~ लकर. पे०.

सुभेदार: दाविद दानीएल पेणकर. पे.

सुभेदार: येहजकेल शमोएल भोनकर. पे.

सदरील बांधवांपैकीं सु० शमोएल मोशे नागांवकर याणीं दोन्हीं सालांत आपलें व्यवस्थापकाचें काम संभाळून अनुक्रमे चिटणीस व खजिनदार यांचेहीं काम चालविलें म्हणून मंडळीं खांचे आभार मानिते. नियमांप्रमाणें खजिनदार देखील दरसाल बदलावयाचा, परंतु सदरहु सुभेदार साहेब हे खजिनदाराचें काम फारच दक्षतेने व बीनचूक करीत असतांत, त्यांजवर पैशासंबंधी व हरयेक बाबतींत मंडळींचा पूर्ण भरंवसा असल्यामुळे त्यांच्या ऐवजीं दुसऱ्याची नेमणूक करण्यास मुळींच कारण नाहीं असें मंडळींस वाटून दोन्ही सालांत तें काम सु० साहेबांवरच सोंपविलें.

या दोन सालांत आपल्या मंडळींत एकंदर जन्म ११, लग्ने २३, व मृत्यु १५ झाले. मृत्युपैकीं स्त्री व पुरुष मिळून कायते चारच व बाकीचीं लहान लहान मुलें होतीं. झाल्या लग्नांपैकीं बहुतेकांत अडाणी रितीभातींचा उपयोग करण्यांत आला नाहीं हें कळविण्यास आम्हांस आनंद होतो. तसेच दोन सालांमागे ठाण्यांत आपले लोकांचे वस्तीचें मान कमी असून हल्लीं दिढीने अधिक आहे इतकेंच नव्हे पण दिवसानुदिवस लोकसंख्या वाढत आहे हें पाहून आपणा सर्वास आनंद प्रदर्शित केल्यावांचून राहवत नाहीं.

आपल्या बांधवांनीं मंदिरास ज्या ज्या वस्तूंच्या देणग्या दिल्या त्या वस्तु त्यांच्या नांवांसमोर खालीं दाखल केल्या आहेत:—

नांवें.

वस्तु.

सु० मे० शालोम मोशे पेणकर)
ठाणें.

आठ शेडाचा शुंबर.

सु० एलीयेजेर शिमशोन कीले-)
कर २४. री०

मोठ्या बांका दोन.

डाक्टर दानिएल विनयामीन गारसुलकर. ठाणे.	चांदीचे कळस दोन व रेश- मी पडदा एक.
सु० दाविद दानीएल पेंणकर ठाणे.	चांदीची थाळी एक.
डा० शमोएल शिमशोन वरूळकर. अ० येहजकेल मोशे खंडाळकर.	कांचेच्या हंड्या दोन. चांदीची काडी एक.
डा० विनयामीन येहजकेल जा- ळीकर.	चांदीचें ग्लास एक.
अ० शमोएल इसहाक पुगांवकर.	हेखालाचा पडदा एक (छिटाचा)
डा० येहजकेल इसहाक पुगांवकर.	चीनाई चट्या. (मंदिरा क०)
सु० आहरोन इसहाक भोनकर.	हंडी एक.
अ० येलीयेजेर शलोमो तळकर. पनवेल.	हंडी एक
अ० इसहाक विनयामीन कांदले- कर इनस्पेक्टर.	चांदीची काडी एक व हंडी एक
अ० शमोएल शालोम बोरघरकर.	चादरी दोन.
सु० शालोम शिमशोन भोरपकर १७. री०	हंड्या दोन.
कोणी यहूदी (बगदादी) बांधव मं- दिर पाहाण्यास आले होते. त्यांजकडून—	शरबताची कौडी एक.
बाई. सीमहाबाई तळकरीण. पुणे	हंडी एक.
अ० आब्राहाम विनयामीन गार- सुलकर.	छिटाचा पडदा एक.
अ० बंदुजी रेऊबेन वाळवटकर. का० मा० हा०	हंडी एक.
अ० आब्राहाम दानिएल साताम- कर. मेस्त्री मुंबई.	रंगाचा डब्बा एक.

या सर्व परोपकारी बांधवांचे आपणास आभार मानले पाहिजेत
इतकेंच नव्हे पण त्यांजवर तसेंच त्यांच्या सर्व कुटुंबावर परमेश्वराच

आशीर्वाद राहावा म्हणून आपणास प्रार्थना केली पाहिजे.

तसेच ज्या बांधवांनीं सणाच्या दिवशीं आपल्या खर्चाने मंदिरांत रोषनाई केली त्यांचीही नावे खाली लिहीली आहेत.

डा० शिमशोन दाविद म्हेडेकर, हैद्राबाद, किप्पूर.

अ० योसेफ इसहाक दिवेकर, क० मु० ठाणे सीमहाततौरा.

डा० येहजकेल इसहाक पुगांवकर रोष हाशानाचे दोन दिवस.

अ० येहजकेल याकोब मॅट्रिकर नाईक. १० वी. री० किप्पूर.

ज्या गृहस्थानीं आमच्या मंदिराकारितां तेल आणून दिले व ज्यांची नावनिशी आम्ही या रपोटांत दिली आहे त्यांचेहि आम्हीं फार उपकार मानितों.

आपल्या विनंती प्रमाणें येथील भावी पुस्तकाच्या कारितां कांहीं पुस्तके बक्षिस देण्यांत आलीं तीं देणाऱ्या गृहस्थांचीं नावे येणें-प्रमाणें:—

अ० आहारोन याकोब, दिवेकर मुंबई.

मीस्तर. सिमीअन बेंजामिन, मुंबई.

मिसेस. रेबीका सिमीअन, मुंबई.

सु० शलोमो दानिएल कोरलेकर ८वी री० याणीं आपल्या मृत कुटुंबाचे स्मरणार्थ एक वर्षपर्यंत तामीदच्या दिव्याचा खर्च दिला. या बदल आपण त्यांचे आभारी आहों.

सदरहू प्रमाणें आपले पलटणीतील व बाहेरगावचे बांधव या मंदिरास साह्य करण्याचे कामीं किती झटत आहेत हे वर्गणीच्या पटावरून लक्षांत येते. सन १८८१-८२ सालांत येथे अवघीं लक्षें सातच झालीं परंतु या दोन सालांत त्यापेक्षां तिपटीनें अधाक झालीं यावरून आपले बाहेर गांवचे बांधव येथील मंदिरास साह्य करण्याचे मुद्दाम हेतूनें आपलीं कार्ये करण्यास ठाण्यास येतात हे स्पष्ट होतें व त्या बदल आपण त्यांचे जितके आभार मानावे तितके थोडेच.

आपणांपैकीं आपले प्रिय व सन्मानीय बांधव सरदार बाहादर मोशे दानिएल कोलेटकर हे नेहमी परोपकाराच्या कामीं पुढें सरसावतात याबद्दल पटांत त्यांचें प्रथम आलेलें नांव साक्ष देत आहे. हे

पाहून कोणास आनंद वाटल्यावांचून राहणार नाहीं बरें! तसेच आपले इकडील दुसरे बांधव मंदिरास साह्य करण्याचे कामी कधीं मागें पुढें पाहत नाहींत ही किती आनंदाची गोष्ट आहे बरें! याच प्रमाणें आपले सर्व बांधव एक चिंतनें शटून परोपकार करण्यांत आपलें पाऊलं मागें घेणार नाहींत अशी आपणास आशा आहे व तसें करण्यास परमेश्वर त्यांस शक्ति देवो.

या दोन सालांत विशेष आनंदाची गोष्ट अशी कोणती घडून आली म्हणाल तर लोकप्रसिद्ध व परोपकारी बांधव मे० शिमशोन दाविद म्हेडेकर डाक्टर (सींधहेद्राबाद) हे फार दिवसांनीं इकडे येऊन त्यांनीं आपल्या दोन मुलांचीं लग्नें इकडे केलीं. तसेंच त्यांचे कुटुंब राहिलबाई यांच्या नांवीं त्यांनीं आपले मंदिरास सेफेर दिला. आपणास या परोपकारी बांधवासंबंधीं फारसें सांगण्यास नको— केवळ यांच्याच विशेष साह्यानें हें मंदिर उभारलें गेलें असून त्या बदल मंदिरांत लावलेला दगड सर्वासमक्ष साक्ष देत आहे. डाक्टर साहेबांनीं दिलेल्या सेफेराचा विधि समारंभ ता २३ डिसेंबर १८८३ रोजीं होऊन दुसरे दिवशीं त्यांच्या मुलांचीं लग्नें झालीं. डाक्टर साहेब एथें आल्याकारणानें आपल्या लोकांचा मोठा सण आहे कीं काय असें आपणा सर्वास भासत होतें. डाक्टर साहेब जसे परोपकारी कामांत पुढें आहेत तसेच त्यांचे दुसरे गुण स्वभाव फार प्रशंसनीय आहेत व त्यांची जितकी आपण तारिफ करावी तितकी थोडीच. त्यांस आपण ता० २७ मीनहूस पान सुपारीस बलावून मान पत्र दिलें हें आपणा सर्वास विदित आहेच. परमेश्वर त्यांस, व त्यांच्या कुटुंबास दीर्घायु करून त्यांजकडून अशींच जनोपकारी कामें होवात म्हणून आमची त्या जगदीशा जवळ प्रार्थना आहे.

मुंबईतील आंग्लो ज्युइस असोशीएशन शाळेचे अध्यक्ष मे० हार्डम शमोएल केहिमकर यांजकडून आपणास दोन छापील विनंती पत्रें आलीं त्यांचा आपण आभार पूर्वक स्विकार करितो. त्यांत शाळेस मदत व्हावी म्हणून आपणाकडे मागणे केलें आहे परंतु आपल्या फंडांतून साह्य देण्यास सवड नाही हें पाहून आपण फार दिलगीर आहों. आपणास मंदिराचा खर्च चालवि-

प्यासाठीं किती खर्च करावा लागतो तसेच इकडील आपल्या लेंकरांच्या शिकण्याची सोई करण्यास आपणास किती जरूर आहे व त्या कामीं आपण हल्लीं किती झटत आहो हें मे० केहीमकर साहेबांस अगवत असेलच तरीं नवीन रिपोर्टांत या शाळेस सवडीनुसार मदत करण्याचें आपल्या मंडळीनें वचन दिलें असून ते विसरलों असा मेहेरवान साहेबांचा समजू होणारं नाहीं अशी आम्हीं आशा वाळगितों.

सदर्हू शाळेंसंबंधी मे० हाईम शमोएल केहिमकर यांचे सतत प्रयत्न व आपल्या लोकांच्या मुलांच्या अभ्यासाकडे विशेष लक्ष्य पाहून आमच्याने त्यांचे आभार मानल्याशिवाय राहावत नाहीं इतकेंच नव्हे, परंतु आम्हांस त्यांस कळविणें आहे कीं, ज्या लोकांनीं विलायतेस त्यांच्या विरुद्ध निंदास्पद मजकुराची निनावीं पत्रें पाठवून तेथील लोकांच्या मनांत त्याजविषयीं विपरीत भरविण्याचा यत्न केला अशा नीच व हलकट लोकांचा आम्ही तिरस्कार करितों.!!!

ठाणें मुकामीं आपल्या लेंकरांकरितां एक लहानसी शाळा असणें किती जरूर आहे याबद्दल सांगण्यास नको. या कामा प्रित्यर्थ आपले बाहेर गांवचे जाती बांधवांनीं आश्रय द्यावा म्हणून आपण त्यांजवळ "धर्मदीप" पत्र द्वारे मागणें केलें हें आपणास विदित असून त्याकामीं आपले प्रिय व परोपकारी बांधव मे० येहजकेल इसहाक पुगांवकर डाक्टर याणीं आपली मातोश्री येसुबाई यांच्या इच्छेनुरूप रू० ५००ची देणगी देण्याचें कबूल केलें आहे, हें ही आपणास माहित आहेच. या परोपकारी बांधवांचे व विशेषकरून त्यांच्या मातोश्रीचे आपणास फारच उपकार मानले पाहिजेत, यांत संदेह नाहीं. कारण या त्यांच्या देणगीच्या साहाय्यानें आपल्या लेंकरांस इब्री व मराठी भाषेचें ज्ञान शिकवितां येईल इतकेंच नव्हे पण त्यांस आपल्या धर्म शास्त्राचोहि शिक्षण देण्यांत येईल व त्यापासून आपलें किती कल्याण होईल याचें अनुमान आपलें आपणच केलें तर आपणास दिसून येईल. (तसेच याच बांधवांनीं मंदिरा समोर कारंजे बांधून देण्याचें कबूल केलें आहे परंतु म्युनीसिपालीटी कडून

घरोघर पाण्याचे नळ देण्याची तजविज अज्ञून झाली नाही; ती झाली म्हणजे आपणासही कारंज्या करितां पाणी मिळेल.) शिवाय १२व्या पलटणीतील बांधवां कडून शाळेस सहाय आले आहे या बदल आपण १२ वीतील सर्व बांधवांचे आभार मानिले पाहिजेत. आपले बंधू सु० जखराएल शलोमो कांदलेकर यांच्या खटपटी वरून आपणास सुंदरहू पलटणीतून आश्रय मिळाला म्हणून आपणास विशेषकरून त्यांचे आभार मानले पाहिजेत.

अद्याप शाळेकडितां आपणास आश्रय मिळणे अवश्य आहे यास्तव सर्व समस्त बंधु जनाजवळ आम्हीं पुनः विनंती करतो कीं त्यांनीं आश्रय देण्याकडे दुर्लक्ष न करतां आपल्या शक्तिनुसार मदत करावी. मंदिरफंडांतून हे काम करण्यास आपण समर्थ असतो तर आपण आपले बांधवांस तसदी दिली नसती असे त्यांस दिसून येईल व त्याबद्दल आपणास ते क्षमा करतील अशी आम्ही आशा बाळगून आहो.

या दोन सालांत जमेकडे रु० ३२०८-११-१ चे उत्पन्न दाखल असून खर्च रु० १२६३-१३-६ आहे. शिल्लक असलेल्या (१९४४-१३-७) रकमेतून सु० शमोएल मोशे नागांवकर यांच्या नावीं व्यांकित १५५८-७-९ असून बाकी रु० ३८६ ५ १०. त्यांजवळ आहेत. सन १८८०-१८८१ सालांत तेलाचा जो खर्च झाला त्यापक्षां या दोन सालांत दुपटीनें झाला आहे असें दिसून येते. याचें कारण या सालांत १ जुंवर व कांहीं हंड्या अर्धीक असल्यामुळे तसेंच लग्ने ही तिपटीनें अर्धीक झाल्याकारणाने रोषनाईकरितां तेलाचा खर्चही अर्धीक लागला. त्याचप्रमाणें मेणवाती, द्राक्षे वगैरे सामानाचा खर्च समजायाचा. याबद्दल तपाशिलवार हकिकत यासोबत असलेल्या कोष्टकांत दाखल केली आहे.

शमोएल मोशे नागांवकर
सुभेदार. चिटणीस.

संवधा जमा व खर्च."

तारिख ३१ डिसेंबर १८८३ पर्यंत.

" खर्च	रकम.		
	रु०	आ०	पै.
हाज्जानाचा पगार	२८१	१४	४
शम्मासचा पगार.....	२४०	०	०
तेल	२०२	१०	११
द्राक्षे.....	१०	६	३
सन १८८०—८१ सालाचा रिपोर्ट छापणावळ	२८	१३	४
मंदिराच्या कंपाउडांत मातीची भरणी व झाडास पाणी ..	१०	४	६
बांका व स्ट्रॉल नवीग केली ..	३६	०	०
मुंबईहून सामान विकत आणलें त्याबद्दल रेलवे उतार	४	१	१
मंदिरास सफेदी	१६	०	०
खुर्च्यास आवरे व खादीचे दुवाल	८	१	०
खेफेरा करितां कापूर	६	१२	६
आगृणांचा खर्च	१०	२	०
कागद, शाई वगैरे	६	१०	०
शाळेंतील मुलांकरितां इब्री व मराठी पुस्तके	६	०	०
मेणवाती	११	६	६
देगी, थाळे, वगैरे तांब्याची भांडी	६१	०	१
नवीन कबरस्थानासंबंधी खर्च	८	८	१
टपाल खर्च	१८	६	३
कोलेल व इतर इस्त्राएल लोकांस धर्म ..	४०	६	०
कांचेचे सामान विकत घेतलें त्याबद्दल खर्च	३३	११	१०
मंडपाचा खर्च.....	४३	४	८
चट्या	६	०	६
नवीन शाळेसंबंधी विनंती पत्रे छापणावळ इत्यादि खर्च	११	०	०
मशाल व विंगारी	३०	१३	०
सामान दुरस्ती	२१	२	१
किरकोळ खर्च	२६	१४	०
सेव्हींग न्यांकेत	१५५८	०	१
खाजिनदारावळ	३८६	१	१०
एकंदर रुपये...	३२०८	११	१

शमोएल मोशे भागांवकर. सु० पे०

खाजिनदार.

शाभार हाशामाईम प्रार्थना मंदिरास ता. १ माहे ज्यानुआरी
सन १८८२ पासून ता. ३१ डिसेंबर सन १८८३ पर्यंत
ज्या गृहस्थांकडून वर्गणी, जेज, चक्रायदे इ-
त्यादि संबंधानें पैशे आलें त्यांचीं नांवे:—

नांवें	रु०	आ०	पै
सरदार बहादूर मोशे दानिएल कोलेटकर पे. ठाणे.	२०८	४	६
सरदार बहादूर शमोएल इसहाक जावळीकर पे. ठाणे.	१८८	८	३
सरदार बहादूर रेऊबेन धोंडजी अष्टमकर पे. ठाणे.	२४१	१५	६
अज्जम शिमशोन दावीद म्हेडेकर दान्तर सीध हैदराबाद " शिमशोन अब्राहाम तळकर ओबहरसीयर ठाणे.	१३६	१५	०
" दाविद रेऊबेन आवांसकर ठाणे	१३५	४	०
अज्जम शलोमो दानिएल नौगांवकर इन्सपेक्टर ठाणे... ..	९७	७	६
सुबेदार मेजर बहादूर योसेफ दानिएल खरवीलकर पे० ठाणे; ...	८९	९	६
येहेज्केल इसहाक पुगांवकर दान्तर. पे० मुंबई.	८०	०	९
सुबेदार मेजर शालोम मोशे पेणकर. पे० ठाणे.	७८	१४	६
सुबेदार शलोमो शिमशोन भोरपकर १० रेजमीन्ट ..	६८	२	६
अज्जम इसहाक शलोमो झेडेकर जेलर सोलापूर ..	६५	३	०
" आहारोन इसहाक भोनकर	६०	०	०
सुबेदार शमोएल मोशे नागांवकर पे. ठाणे ..	५८	९	०
अज्जम दानीएल बिनयामीन गालसुलकर दा० पे० आमदाबाद " रेऊबेन शालोम पेणकर दान्तर. मुंबई ..	५८	११	६
" शमोएल इसहाक पिंगले. आसिसटन्ट एक्झान्सीनर.	४८	२	११
" दाविद हाईम आवांसकर च्याळीसगांव.	४६	१४	०
सुबेदार शालोम मोशे नागांवकर १० वे रेजमीन्ट.	४३	३	०
सुबेदार शलोमो दानिएल कोलेकर ८ वे रेजमीन्ट. ..	४०	६	६
अज्जम योसेफ शलोमो दांडेकर दान्तर आमदाबाद. " इसहाक आबाजी मेंद्रीकर इन्सपेक्टर खंडवा.	३८	३	०
" योएल शमोएल शिकीळकर दान्तर. पे० ठाणे.	३४	१	०
सुबेदार दाविद दानिएल पेणकर. पे० ठाणे.	३४	०	६
अज्जम आशेर दाविद सायगांवकर पोस्ट मास्तर. खंडाळें. " शालोम बापूजी वामनेलकर. पनवेल.	३३	९	६
सुबेदार याकोब योसेफ मेंद्रीकर. पे० ठाणे.	३२	१०	६
अज्जम योसेफ इसहाक दिवेकर कामोदान. मुंबई. ..	३१	६	९
" शमोएल अब्राहाम चन्हीकर रैटर. ठाणे.	२८	१५	६
" अब्राहाम शालोम थलकर. मुंबई.	२८	०	९
सुबेदार येहेज्केल शमोएल भोनकर पे. ठाणे.	२७	५	६
अज्जम शमोएल रेऊबेन चन्हीकर सरबेअर, मुंबई ..	२६	१४	०
" आहारोन शिमशोन शापुरकर काजी १० वे रेजमीन्ट " शालोम शमोएल खरवीलकर	२६	११	६
पुढें घालू रुपये.	२५	०	०
	२२	९	९
	२२	१	६
	२१३५	१४	८

नाँवें	रु०	अ०	पै.
मृगलि वेरीज. ...	२१३५	१४	८
जमेदार दानिएल शालोम किन्हेकर १०वें रेजमन्ट	१६	४	०
अज्जम दाविद आब्राहाम भाच्चेकर सिपाई १९वें रेजमन्ट	१६	१	६
“आब्राहाम दानिएल सातामकर मेस्त्री. मुंबई...	१६	०	३
“मोशे दानिएल भोनकर सीवर्धन ...	१६	०	०
“येलीया शमोएल रोहेकर सिपाई ३रे: रेजमीन्ट	१६	०	०
“शलोमो शमोएल रोहेकर दाक्टर ...	१६	०	०
“शमोएल बंदुजी खड्गीलकर स्टेशन मास्तर ...	१३	८	३
“आब्राहाम बिनयामान गालसुलकर सिपाई ...	१३	८	०
“शमोएल सीलेमान चन्हीकर दाक्टर बोरसद	१२	८	०
“योसेफ सीलेमान नागांवकर सि. २३वें रेजमीन्ट	१२	६	३
हावलदार दानिएल मोशे खरवीलकर. पे. ठाणे ...	११	१०	६
अज्जम शिमशोन याकोब कामरलेकर ...	१०	१४	०
आपॉथेकरी. योसेफ शिमशोन सानकर, आमदादाद.!	१०	०	०
नाईक येहेज्केल याकोब मेद्रिकर १०वें रेजमीन्ट ...	१०	०	०
अज्जम येदू बावाजी चन्हीकर ठाणे. ...	९	१०	०
“देहुदा रेडबेन नौगांवकर रैटर सुरत	९	०	०
“शालोम हाईम आवांसकर ..	८	०	६
बाई मलका बाई कुर्गावकरनी	८	६	९
अज्जम हाईम शमोएल चन्हीकर मेस्त्री. ...	८	३	०
बाई साराबाई साताम करीन ..	६	२	६
अज्जम शमोएल बंदुजी खरवीलकर ..	६	१	०
बाई साराबाई दिवेकरीन ...	६	०	०
अज्जम शमोएल आब्राहाम चांडगावकर. सि.	६	१	०
“शमोएल येलीया मापगांवकर ...	६	१	६
हावलदार दाविद शमोएल विंगले पे. ठाणे. ...	६	१	६
जमेदार शिमशोन याकोब नौगांवकर ...	६	१	६
अज्जम शालोम येहेज्केल बेलकर शम्मास ठाणे ...	६	१	६
सुबेदार मेजर मोशे वाळाजी भोनकर. पे. मुंबई...	६	४	०
अज्जम शमोएल बंदुजी सासूनकर मुंबई ...	६	०	०
“शलोमो शिमशोन दांडगुलकर. मुंबई ...	६	१	०
हावलदार याकोब बापूची कासुकर. पे. ठाणे. ...	६	४	६
अज्जम इसहाक शालोन आपटेकर सब. ओ. कारवार	६	०	०
“बिनयामान येहेज्केल जावळीकर दाक्टर सिंध	६	०	०
का. मा. हावलदार बंदुजी रेडबेन वालवटकर ..	६	०	०
अज्जम शालोम राकोजी उमडेकर इगतपुरी	६	१	०
हावलदार आब्राहाम दानिएल थळकर १२ वे रेजमीन्ट	६	१	०
“आहारोन शालोम नागावकर. पे. ठाणे	६	४	०
अज्जम शलोमो बंदुजी आष्टमकर कुर्ले ...	६	३	६
ला. ना. हिलेल मोशे तळकर १४वें रेजमीन्ट ..	६	२	६
अज्जम शमोएल याकोब मापगांवकर इगतपुरी ...	६	०	०
“शलोमो रेडबेन आवांसकर ...	६	०	०
“सत्केल रेडबेन तळकर ठाणे	६	०	०
“शमोएल शिमशोन वळकर दाक्टर ..	६	०	०
पुढे पालू रुपये ...	२५०२	१	६

नांवें	रु०	आ०	पै.
मागल बेरीज	२६०२		
अज्जम बिनयामीन शमोएल सातामकर कुलें			
“शमोएल आब्राहाम चन्हीकर फौजदार इंदोपुर			
“याकोब आब्राहाम रामराजकर			
“शलोमो शमोएल पेनकर ठाणें ...			
हावलदार हाईम बापुजी व ढांवरकर, पे. कुलें			
सुबेदार आब्राहाम शमोएल दिवेंकर, पे. पुणें			
अज्जम मोशे अब्राहाम चन्हीकर कुलें			
“बिनयामीन शमोएल तरनखोपकर, पो. सी.			
“आब्राहाम बिनयामीन यरूलकर, दा. पे. आमदाबाद			
“बावाजी शालोम सानकर कुलें ...			
“शिमशोन इसहाक वांसकर कुलें ...			
“दानिएल बिनयामीन सातामकर कुलें			
सु. मे. स. व. शलोमो एलीया वारूलकर पे. आमदाबाद			
अज्जम शिमशोन बिनयामीन वढावकर कुलें			
“याकोब शालोम दिवेंकर पेण.			
“शलोमो आब्राहाम मजगांवकर हाज्जान ठाणें			
“शलोमदावद सायगांवकर पो. मा. मुंबई			
“शलोमो बाळाजी पेणकर पेण.			
हावलदार शलोमो मोशे दिधोडकर, पे. पिंपळगांव			
अज्जम शलोमो बिनयामीन वढावकर कुलें			
“बारूख बिनयामीन वेलकर कुलें ...			
“आहारोन दानिएल तळकर हेड कलार्क. पुणें.			
“बाळाजी पिठाजी भोरपकर मुंबई ...			
“शमोएल बंदुजी सासुनकर मुंबई ...			
“बिनयामीन शमोएल सासुनकर सिकंदराबाद			
“शलोमो मोशे शीराटकर काजी मुंबई			
“मोशे शालोम पेणकर, बोवळें			
“राहामीम याकोब वरूलकर कुलें ...			
“शलोमो बंदुजी मलेकर, पो. सी. ...			
“रेडवेन शालोम भोरपकर			
“आब्राहाम दानिएल कुरुळकर			
“एलीथेजेर शलोमो तळकर भुसावळ			
“आब्राहाम बिनयामीन गालसुलकर सी. पे. लोनोळें			
“एलीया शलोमो मजगांवकर कुलें ...			
“रेडवेन आब्राहाम वेलकर कुलें ...			
“शमोएल बाळाजी पेणकर, पेण.			
“बाई राहेल बाई आवांसकरीन			
“सु. मे. व. योसेफ शिमशोन कित्तेकर, पे. पुणें...			
अज्जम हाईम आबाजी मलेकर पुणें.			
“एलीया दाविद आवांसकर			
“दाविद बावाजी नौघरकर पेण.			
“याकोब आहारोन भीगकर			
“शलोमो मोशे बोरघरखर १२वें रेजीमेन्ट			
पुढें चालू रुपये...	२६९३		

नाम	रु०	आ०	पै०
मार्गलि बेरीज	२६९३	६	११
अज्जम रेडवेन सत्केल गेडकर, हा. पे. ठाणे	१	६	००
नाईक विनयामीन येहेज्केल आष्टमकर १६वें रे.	१	४	००
अज्जम याकोब बापूजी आवांसकर	१	४	००
“याकोब इसहाक पिंगले मुंबई	१	४	००
जमेदार आहारोन रेडवेन दिवेकर मनीन रेजमीन्ट	१	४	००
अज्जम शालोम आहारोन दिवेकर मुंबई	१	४	००
“एलीया शालोम वालवटकर रैटर. पुणे	१	२	००
“दाविद शलोमो बोधिघरकर बेलिफ. मुंबई	१	२	००
“दाविद रेडवेन दिवेकर कुर्ले ...	१	२	००
“येलीएजर दानिएल कोलेटकर. झा. पुणे	१	०	००
“शालोम शमोएल केहिमकर पंतोजी. मुंबई	१	०	००
“मोशे इसहाक कोलेकर ज़ामर. १४ वें रेजमीन्ट	१	०	००
बाई राज बाई आवांसकरीन, ठाणे	१	०	००
अज्जम येहेज्केल मोशे नागांवकर दा. पे. पुणे.	१	०	००
“मोशे शमोएल मापगावकर	१	०	००
“इसहाक येदू चन्हीकर ठाणे	१	०	००
“इसहाक शालोम तळकर सि. १४ वें. रे.	१	०	००
नाईक शलोमो मोशे कोलेटकर १४ वें रेजमीन्ट	०	१६	००
अज्जम शिमशोन शमोएल भाच्चेकर कुर्ले	०	१४	००
बाई लीयाबाई कोलेकरनी	०	१४	००
“दिना बाई बोरघरकरीन	०	१२	००
जमेदार शालोम मोशे आगरवारकर	०	१२	००
नाईक सत्केल सकोजी चन्हीकर	०	१२	००
बाई साराबाई मजगांवकरीन...	०	१२	००
अज्जम इसहाक रेडवेन दिवेकर, कुर्ले	०	१२	००
हावलदार हाईम बापुजी वढांवकर	०	१२	००
अज्जम एलीया दाविद आवांसकर, कुर्ले	०	१२	००
“विनयामीन एलीया मापगावकर	०	१२	००
नाईक शालोम शलोमो खामकर. पे. ठाणे.	०	१२	००
अज्जम येहेज्केल शलोमो मल्यानकर	०	११	००
बाई रिबकाबाई सातामकरीन	०	११	००
अज्जम इसहाक बावन थळकर, मुंबई	०	१०	००
हावलदार शलोमो अब्राहाम तळकर. पे. मुंबई	०	१०	००
अज्जम सत्केल राहामीम गडकर मेस्त्रि. मुंबई	०	१०	००
“शमोएल मोशे पुगांवकर ठाणे	०	१०	००
सुबेदार रेडवेन बापुजी मलेकर पे. मुंबई	०	१०	००
अज्जम शमोएल अब्राहाम रोहेकर. पो. सि.	०	१०	००
बाई येस्तर बाई सायगांवकरीन	०	१०	००
“सिप्योरा बाई तळकरनी	०	१०	००
“मलकाबाई कांदलेकरनी	०	१०	००
अज्जम इसहाक शिमशोन थळकर मेस्त्रि-	०	१०	००
“शालोम शिमशोन थळकर २२वें. रे.	०	१०	००
“बेलीएजर शलोमो तळकर पनवेल	०	१०	००
पुढे चालू रुपये	२६३१	१	२

नावें	रु०	आ०	पै०
मागील वेरजि ...	२६३१	१	२
अज्जम याकोब शमोएल शिकोळकर, मुंबई	०	१०	०
बाई राहेल बाई आवांसकरीन	०	९	०
अज्जम शालोम वाळाजी पेणकर, पेण.	०	९	०
“ शमोएल इसहाक पुगांवकर ...	०	८	०
“ विनयामीन हाईम पेझारकर, कुर्ले	०	८	०
“ इसहाक तानाजी पालकर, कल्यान	०	८	०
“ योसेफ एलीया शापुरकर, रेवदंडा	०	८	०
“ येहेज्केल शालोम भोरपकर ...	०	८	०
“ शलोमो दाविद चांडगांवकर दा. पे.	०	८	०
बाई राहेल बाई नौगांवकरीन ...	०	८	०
अज्जम शलोमो बंदुजी मलेकर, ..	०	८	०
“ आब्राहाम दाविद चन्हीकर हाज्जान पनवेल	०	८	०
“ मोशे दानिएल खरविलकर. ठाणे	०	७	०
बाई गजाबाई खरविलकरीन	०	७	०
अज्जम आब्राहाम मोशे उमडेकर, ठाणे	०	७	०
“ शलोमो हाईम दिवेकर झूपसम्यान, गोवे	०	७	०
बाई एस्तेर बाई घोसाळकरीन	०	७	०
अज्जम शालोम हाईम आवांसकर. सि. पे.	०	७	०
“ शिमशोन शालोम शापूरकर काजी, पे.	०	७	०
“ विनयामीन शलोमो चिचोळकर	०	७	०
“ शमोएल आब्राहाम चांडगांवकर पो. सि.	०	७	०
“ दाविद मोशे सानकर. मुंबई	०	६	०
विनयामीन वापूजी मल्यानकर. सि.	०	६	०
“ ज्यानी सत्केल बेलकर	०	६	०
बाई सिप्योरा बाई चांडगावकरीन, पेण	०	६	०
“ दादी बाई आवांसकरीन	०	६	०
अज्जम शिमओन दानिएल कोलेटकर. मुंबई	०	६	०
बाई हात्राबाई गालसुलकरीन. मुंबई.	०	६	०
अज्जम बंदुजी दाविद पेणकर मेहेतर. पेण.	०	६	०
जमेदार दानिएल शमोएल भोनकर. पे. पुणे.	०	६	०
अज्जम हाईम एलीया शापुरकर, रेवदंडा	०	६	०
“ शमोएल शलोमो पेझारकर. पुणे.	०	६	०
“ दानिएल सकोजी भोरपकर दाक्टर. पुणे.	०	६	०
“ येहेज्केल शालोम कासूकर गाड	०	६	०
“ एलीया शलोमो नागांवकर ..	०	६	०
“ एजा शमोएल भोनकर	०	६	०
“ सामाजी शमोएल मजगांवकर सि. १०वें रे.	०	६	०
“ याकोब अहारोन भोनकर	०	६	०
बाई रिबर्का बाई कामरलेकरीन	०	६	०
हावलदार आहारोन दाविद मल्यानकर ५वें रे.	०	६	०
अज्जम हाईम आब्राहाम आष्टमकर मेहेतर	०	६	०
“ रेजवेन बंदू सायकर मेहेतर	०	६	०
“ आब्राहाम येहेज्केल भास्तेकर	०	६	०
पुढे चालू रूपये...	२६४८	१२	६

नांवें	रु०	आ०	
मागील बेरीज	२६४८	१२	१५
अज्जम डब्ल्यू. आर. एलियेजर, पुणे.	०	५	१५
हावलदार हार्डम शमोएल चन्हीकर	०	५	१५
अज्जम आहारोन रेऊबेन थळकर मुंबई	०	५	१५
“ मोशे दाविद मलकर, रेवदंडा	०	५	१५
“ आब्राहाम याकोब तळगांवकर मेखी मुंबई	०	५	१५
“ याकोब शालोम दिवेकर	०	५	१५
“ दाविद शलोमो पेजारकर	०	५	१५
“ दाविद बावाजी दांडेकर, रेवदंडा	०	५	१५
“ शिमओन बिनयागीन पेणकर	०	५	१५
अज्जम आहारोन याकोब दिवेकर, मुंबई	०	५	१५
बाई येस्तेर बाई तळकरीन	०	५	१५
अज्जम शिमशोन येहेज्केल चोर्डेकर आपटे	०	५	१५
“ दाविद रेऊबेन कोर्लेकर, मुंबई	०	५	१५
“ याकोब थेटू चन्हीकर ठाणे	०	५	१५
ला. ना. योसेफ दानिएल नौगांवकर फर्स्ट. ग्रे.	०	५	१५
अज्जम इसहाक बावन थळकर	०	५	१५
बाई योखेबेद बाई भोरपकरीन	०	५	१५
अज्जम इसहाक आब्राहाम शापुरकर मुंबई	०	५	१५
“ आब्राहाम बिनयामीन तळकर सासोळ	०	५	१५
बाई मीर्याम बाई सायगांवकरीन	०	५	१५
अज्जम बिनयामीन शालोम झिराटकर काजी	०	५	१५
“ आहारोन आब्राहाम कोलाटकर. सि. १४वे रे.	०	५	१५
“ शमोएल बिनयामीन सायगांवकर. सि.	०	५	१५
बाई तिप्योरा बाई शिरगावकरीन पेण.	०	५	१५
अज्जम बिनयामीन शलोमो वाकुळकर दाक्टर	०	५	१५
“ शमोएल मोशे गालसुलकर, कुर्ले	०	५	१५
“ याकोब बावाजी चन्हीकर	०	५	१५
“ शालोम शमोएल बेलकर	०	५	१५
“ राहामीम रेऊबेन वरुलकर	०	५	१५
“ दाविद वाळाजी चोर्डेकर, वावळे.. ..	०	५	१५
बाई हावाबाई भास्तेकरीन	०	५	१५
अज्जम हार्डम शमोएल पींगले. पे.	०	५	१५
“ बाई रिबका बाई रोहेकरीन... ..	०	५	१५
अज्जम आब्राहाम बंदुजी आष्टमकर, मेहेतर	०	५	१५
“ रेऊबेन चन्हीकर, आलीवाग	०	५	१५
हावलदार दानिएल मोशे खरवीलकर. पे. ठाणे.	०	५	१५
नाईक रेऊबेन बापूजी पेजारकर. कुर्ले	०	५	१५
अज्जम येहेज्केल रेऊबेन वांसकर मुंबई	०	५	१५
“ येहेज्केल बिनयामीन वांसकर, चोळ	०	५	१५
“ योसेफ आहारोन तळकर, मुंबई	०	५	१५
“ बिनयामीन शलोमो म्हसिलकर	०	५	१५
“ हार्डम येहेज्केल वांसकर	०	५	१५
“ शलोमो शालोम घोसाळकर, आष्टमी... ..	०	५	१५
पुढे चालू रुपये	२६५६	८	१५

नावें	रु०	आ०	पै०
मागील बेरीज			
अज्जम शालोम दानिएल बंदरकर सि. १०वे रे.	२६५६	८	५
"शालोम येहेज्केल तळकर पुणे	०	१	०
"शमोएल आब्राहाम केहीमकर	०	१	०
"येहेज्केल शिमशोन मलेकर, कुर्ले	०	१	०
शवलदार बंदु सामाजी कांदलेकर आलिबाग	०	१	०
अज्जम येहूदा रेडवेन कोर्लेकर, मुंबई...	०	१	०
"शमोएल शालोम पेणकर पेण.	०	१	०
सुवेदार. शिमशोन दानिएल मजगांवकर. पे, बाई सिमहाबाई मल्याणकरीन	०	१	०
"येसूबाई गडकरीन...	०	१	०
अज्जम दाविद मोशे सातामकर	०	१	०
"शलोमो रेडवेन आष्टमकर मेहेतर आष्टमी	०	१	०
"नसीम बाळाजी भोरपकर, मुंबई	०	१	०
"शलोमो याकोब वांसकर	०	०	१
बाई लिया बाई कोर्लेकरीन	०	०	१
"राहेल बाई सायगांवकरीन	०	०	१
"लियाबाई खरविलकरीन	०	०	१
किरकोल पांच	४	८	०
धर्म पेटी...	१	०	०
रही व शिलकी सामान विकले त्याबद्दल आले	२३	४	१
ब्याज	४६	०	०
मागील बाकी ..	४६०	६	५
एकंदर अमा रुपये	३२०८	११	१

न्या गृहस्थांकडून व स्त्रियांकडून गेल्या दोन वर्षांत रोकड
तेल मिळाले त्यांची नावे.

नावें	मन	शेर	पाव
अ. येहेज्केल वीनयामिन किलेकर मेखि	१	०	०
बाई. सिप्पोरा बाई भाचवेकरीन	१	०	०
अ. शेलोमो रेडवेन आर्वासकर	०	२३	३
सरदार. मोशे दानीएल कोलेटकर पे.	०	२५	०
अ. दावीद शेलोमो बोरघरकर बेलीफ	०	२४	०
बिनयामीन येहेज्केल जावळीकर दा,	०	२०	१
सु. दावीद दानीएल पेणकर. पे	०	१६	३
"येहेज्केल शमोएल भोनकर. पे.	०	१०	३
बाई. सिप्पोराबाई सातामकरीन	०	१०	०
पुढे चालू.....	५	२३	३

नांवें	मन	शेर	पाव
मार्गील बेरीज ...	५	२३	२
अज्जम शैलामो मोशे कोलेटकर नाईक १०० रे. ...	०	८	३
"शिमशोन आब्राहाम तळकर ओव्हरसिअर ...	०	०	२
"आहारोन शालोम नागांवकर हा. पे. ...	०	०	२
" शमोएल आब्राहाम च-हीकर ...	०	५	५
सु० मे. शालोम मोशे पेणकर. पे. ...	०	५	५
अ.सत्केल रेऊबेन तळकर ...	०	५	५
सरदार. रेऊबेन धोंडजी आष्टंकर, पे. ...	०	५	५
सु. शालोम शिमशोन भोरपकर १०० रे. ...	०	५	०
अ.योसेफ इसहाक दिवेंकर कमोदान ...	०	५	०
" दानिएल बिनयामीन गारसुलकर. दा. पे. ...	०	५	०
" शालोम शमोएल गडकर मेळी. ...	०	५	०
" शलोमो दाविद चांडगांवकर. दा. पे. ...	०	५	०
" शमोएल शलोमो नागांवकर ...	०	५	०
बाई. साराबाई च-हीकरीण ...	०	५	०
" मिर्यामबाई सायगांवकरीण ...	०	५	०
अ. येहेज्केल रामराजकर ...	०	५	०
" दाविद रेऊबेन किळेकर ...	०	५	०
" आब्राहाम शमोएल च-हीकर. हा. १२ रे. ...	०	५	५
सरदार. शमोएल इसहाक जावळीकर. पे. ...	०	५	५
बाई साराबाई चांडगांवकरीण ...	०	५	५
" राहेलबाई आवांसकरीण ...	०	५	५
अ. योएल शमोएल शिकोळकर. दा. पे. ...	०	५	५
" आब्राहाम शमोएल थळकर. हा. ...	०	५	५
"शिमशोन यांकोब नौगांवकर ...	०	५	५
बाई. मलकाबाई कुरगांवकरीण ...	०	५	५
" सिप्पोराबाई वरूळकरीण ...	०	५	५
" सोना बाई आवांस करीण ...	०	५	५
अ. शालोम बाळाजी पेणकर ...	०	५	५
" शालोम शमोएल खरविलकर ...	०	५	५
आहारोन इसहाक भोनकर. सु. ...	०	५	५
"रेऊबेन सत्केल गडकर. हा. पे. ...	०	५	५
" इसहाक येटू च-हीकर ...	०	५	५
" मोशे बिनयामीन शीराटकर काजी ...	०	५	५
बाई मिर्यामबाई दिवेंकरीण ...	०	५	५
" येस्तेरबाई रोहेंकरीण ...	०	५	५
एकंदर तेल ...	५	५	५

सामानाची यादी.

सेफेर तोरे	३
मेगीला	१
चांदीच्या वस्तु			
सेफेराचे कळस	८
सेफेराच्या काषा	५
थाळ्या लहान मोठ्या...	२
कि.दुषाचे टंबलसे	२
प्याले	१
पडधावरिल पत्रीं	३

ताब्यांच्या वस्तु

तामीदची हंडी...	१
मोठी डेग	१
लहान डेग	१
डेगी वरिल थाळे	२
टोप	३
डवळे	४
भिस्ती	१

पितळेच्या वस्तु

धर्म पेटी	१
हांशुका	१
समया	२
समयाच्या थाळ्या	२
मेणवातीचे स्टान्ड	७
हेखालाची शींग	१
सील	१

लोखंडी वस्तु

पिकांव	१
फावडे	१
घमीलीं	२
हांडे	४
संबल	२
चुला	१
कबगीर	१
कुदळी	१

लांकडी वस्तु

साइंड बोर्ड	१
सूताच्या खुर्च्या	२
खुर्च्या	३
खुर्ची नवशाकरितां	१
बांका लहान ६ व मोठ्या १४...	२०
घोडा	१
स्टूल	५
ग्लास स्टयांड	४
ग्लासाकरितां पेटी	१
पेटया	२
शोफार	२
शिडी	१
डोलारा	१

कापडाच्या वस्तु

जरीचे पडदे	३
रेशमी पडदे	४
सूती पडदे	३
सेफेराचे रुमाल जरीचे	२
सेफेराचे रुमाल रेशमी	४
काळा रुमाल	१
चादरी	३
सत्रंज्या मोठ्या	२
सत्रंज्या लहान	२
डोलान्याचा पडदा	१
शुंबराचे कवर	१
खुर्च्यांचा कवर	४
टुवाल	३
हाज्जाना साठीं केलेले डगलें	१
सिस्तीथी	४

कांचेच्या वस्तु

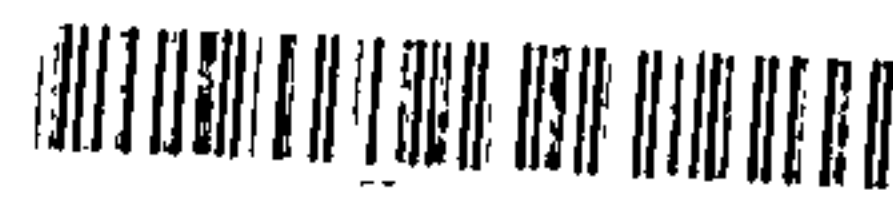
चार मुनांचा शुंबर	१
आठ शेडांचा शुंबर	१
सिंगल मुन	६
हंद्या (पैकी दोन फुटक्या आहेत)	१७
वाल शेड जोड	१४
पुल पिट शेड जोड	४
टेबल शेड	५
फिंगर ग्लासें	७

दांडीची ग्लासें ३२	मनोरे २
साधी ग्लासें (पैकी ५ फुटकी आहेत) २९	घशाळ १
साधी ग्लासें मोठी ८	कंदील हातातलि १
बऱ्या ९७	कंदील खांबावरील १
प्याले ९६	कंदील कंपाळंडावरलि २
चनिई कुंड्या ३	

आतां आमची वार्षिक हकीकत, हिशेब व यादी हें आटपलें. शेवटीं समस्त बांधवास एकवार विनंती करण्यांत येते कीं, त्यांनीं जसा आजपर्यंत आपला उदार हात पुढें करून या धर्मसंबधी कृत्यास सहाय केलें तसाच आतांहि करून व मंदिराची कळकळ बाळगून त्यास उर्जित दशेप्रत पोहोचवावें व असें करतील अशी आमची पूर्ण आशा आहे. आपलें पूर्वज आब्राहाम इसहाक व याकोब यांचा परमेश्वर समस्त बांधवास आशिर्वाद देऊन सुखरूप ठेवो, त्यांच्यातून द्वेष काढून टाकून एकमेकाविषयीं प्रेम वाढवो ही त्या जगदिश्वरापासी प्रार्थना आहे.

उत्पन्न कर्त्या परमेश्वराची स्तुति

परी पूर्ण व अखंडित असो.

REFBK-000008

